

4^e jaargang, juli 1998

Nº2

FRYSLÂN

kwartaalblad van het Fries Genootschap

NIEUWSBLAD VOOR GESCHIEDENIS EN CULTUUR

FRYSLÂN

Nieuwsblad voor geschiedenis en cultuur

4e jaargang nr. 2, juli 1998

Fryslân is een uitgave van het Fries Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde. Het verschijnt vier keer per jaar en wordt toegezonden aan de leden van het Fries Genootschap

Eindredactie:

Meindert Schroor

Redactie:

Johan Frieswijk
Evert Kramer
Yme Kuiper

Vaste medewerkers:

Wiebe Bergsma, Onno Hellinga,
Goffe Jensma, Johanneke Krolis,
René Kunst, Gilles de Langen,
Hans Mol, Rita Mulder-Radetzky,
Harm Nijboer, Lourens Oldersma,
Jacob van Sluis, Hotso Spanninga,
Tineke Steenmeijer-Wielenga,
Oebele Vries

Redactiesecretariaat:

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden
aan: *Fryslân*, Postbus 6091,
8902 HB Leeuwarden/Ljouwert.
Telefoon/fax: 058-2665309

Ledenadministratie:

Fries Genootschap
Turfmarkt 11
8911 KS Leeuwarden
058-2123001

(Alleen telefonisch bereikbaar op
woensdagmorgen tussen 09.00 en
12.00, Hilda Dekkinga)

Ontwerp omslag: Mlinar Design

Lay-out: Klazien Schroor-Dijkstra

Druk: Grafisch Bedrijf Hellinga,
Leeuwarden

Het Fries Genootschap van Geschied-,
Oudheid- en Taalkunde, opgericht
26 september 1827, met als
Beschermvrouwe H.M. de Koningin,
heeft als doel het onderzoek naar en het
vergroten van de kennis omtrent al het-
geen de geschiedenis, oudheid- en taal-
kunde van Friesland betreft.
U kunt zich verzekeren van regelmatige
toezending van *Fryslân* door lid te wor-
den van het Fries Genootschap. Gebruik
daartoe de bijgevoegde antwoordkaart.

Losse nummers: f 5,00

ISSN: 1383-6560

Van de redactie

We komen, zo kort na het historisch congres 'Fryslân, staat en macht 1450-1650', nog even terug op de activiteiten rond Fryslân 500. Om te beginnen geeft cultuurgedeputeerde Bertus Mulder zijn visie op Fryslân 500 en de - aanhoudende - kritiek op dit gebeuren. Zelf geven we een impressie van het bovengenoemde congres, dat een mooi overzicht gaf van de stand van het historisch onderzoek in en over Friesland. Onderzoek dat volgens Johan Frieswijk wellicht het komende jaar noodgedwongen stil komt te liggen als gevolg van de verbouwing van de Provinciale en Buma Bibliotheek. Oebele Vries laat zien dat de animositeit tussen de Westerlauwerse Friezen en de graaf van Holland er al ver voor 1345 was. Tegenover de Engelse koning Edward II noemde de graaf de Friezen al in 1309 zijn doodsvijanden. Verder veel aandacht voor een tweetal eilander predikanten. Om te beginnen wordt de Schiermonnikogedominee Louis Adriën Bähler, een eigenzinnige figuur, belicht door Derk Jansen. Waar Bähler het slechts kort uithield op Schier, bracht de menniste voorganger Cornelis Sorgdrager, blijkens de bijdrage van Jacob van Sluis, zijn hele leven door op Ameland en hield de routine van alle dag in een langlopende, onopgesmukte kroniek bij. Een derde Waddeneiland - Vlieland - speelde een belangrijke rol in het leven van Jan Jacob Slauerhoff en zijn bewonderaar, de schrijver Gerrit Jan Zwier. Die maakt Evert Kramer en Yme Kuiper deelgenoot van het noordelijk gevoel en gaat in op het door hem geschreven Iepenloftspul over Slauerhoff en Jorwerd. Lotte Eilskov Jensen en Harm Nijboer gaan in op de nogal ondergewaardeerde zeventiende-eeuwse dichteres Titia Brongersma, die trouwens ook als eerste onderzoek deed naar de Drentse hunebedden. Goffe Jensma laat aan de hand van de brieven aan Joost Hiddes Halbertsma zien, hoe deze zijn cultuurijsdeaal van Friesland op zijn correspondenten wist over te dragen. John Helsloot bespreekt het bijzondere boek van Henk Nicolai over de eigenzinnig gewone Kingma's van Makkum en Meindert Schroor beschrijft het verhaal achter twee onooglijke, vier eeuwen oude grafsteentjes. Lourens Oldersma toont aan hoe de vroegere rijksarchivaris Fockema Andreae zich vergiste in een vier eeuwen oud portret op negentiende-eeuws papier. Tenslotte bevat *Fryslân* 1998-2 als vaste rubrieken de agenda, Grime yn Fryslân en een dubbellange Ynboek.

(Bij de voorpagina)

*Nederlands-Hervormde Kerk en pastorie van
Schiermonnikoog. Een voorganger van deze
kerk werd in 1762 voltooid en maakte van de
buurschap Hoogdorp een echt dorp: Oosterburen
(foto: Jan Heuff)*

In dit nummer:

Van de redactie	2
Titia Brongersma: Een Friese dichteres in de 17e eeuw	3
Een onrustzaaiër als predikant: Louis Adriën Bähler op Schiermonnikoog	6
Roblesatlassen	8
Twee grafsteentjes, een familiebijbel en een dubbele naam	9
Sabbatical jier foar Fryske wittenskippers?	11
De Hollânske greve neamt de Friezen syn deadsfjannan (1309)	12
Het publiek voor een Fries boek: De lapekoer fan Gabe Skroar	14
Cornelis P. Sorgdrager op Ameland: Chroniqueur van het doopsgezind leven	16
Schijn bedriegt	18
Saksers en Fryslân 500	19
Historische Dag	20
Interview met schrijver Gerrit Jan Zwier: Slauerhoff, Jorwerd en het noordelijk gevoel ...	21
Eigenzinnige gewoonte: Op zoek naar de kern van de Kingma's	24
Rectificatie	26
Dwersbongels: Fryslân 1450-1650	27
Grime yn Fryslân: Oer klusters en grutskalige opstellingen	29
Ynboek	30
Agenda	31

Titia Brongersma

Een Friese dichteres in de 17e eeuw

Lotte Eilskov Jensen en Harm Nijboer

In 1686 komt bij de Groninger drukker Carel Pieman een dikke bundel poëzie uit, getiteld *De Bron-swaan, of mengeldigten*. De bundel bevat allerlei soorten gedichten: van verjaardagsgedichten tot frivole herdersliedjes, van raadselachtige rijmpjes tot religieuze psalmberijmingen en een viertal gedichten in het Fries. Op de titelpagina prijkt in fraaie letters de naam van de auteur: Titia Brongersma. In de lofdichten voorin de bundel wordt zij uitbundig geprezen als de '*Friese Sappho*' en een '*vermaarde zangheldin*'. Ze is volgens een van de lofdichters zelfs een roemenswaardig '*cieraadt van ons tijdt*', waar ze in haar geboorteplaats Dokkum trots op kunnen zijn.

Geëmancipeerd

Titia Brongersma komt een bijzondere plaats in de Nederlandse literatuurgeschiedenis toe, want zij was een van de eerste vrouwen die een eigen dichtbundel publiceerde. In de zeventiende eeuw waren zelfstandige publicaties van vrouwen zeer uitzonderlijk. Van bekende dichtersessen als Tesselschade en Anna Roemers verschenen er wel gedichten in druk, maar die werden opgenomen in het werk van mannelijke collega's. Pas in de achttiende eeuw werd het gewoner dat vrouwen eigen werk uitgaven. Van schrijfsters als Betje Wolff en Aagje Deken, Lucretia van Merken, Juliana de Lannoy en Elisabeth Post is een indrukwekkend oeuvre overgeleverd. Maar toen Brongersma met haar *Bron-swaan* voor de dag kwam, was dat nog iets ongewoons. Naast de *Bron-swaan* heeft ze mogelijk zelfs nog een tweede bundel afgeleverd onder de titel *Hemelsche Orgeltoon*. Van deze tweede bundel is echter geen enkel exemplaar bekend en het is uiterst onzeker of deze ooit de drukpers bereikt heeft. Wel publiceerde Titia een gedicht in de in 1687 door Pieman uitgegeven *Kort en bondige beschrijvinge van de schrikkelijke water-vloedt den 13. November 1686 over de provincie van Stadt en Lande ontstaen*. Het was een gedicht op de 'brandt in de veenen van Sap-meer', een zware veenbrand die op 2 mei 1687 bij de Wildervank ontstond en vooral ook in Sappemeer veel schade aanrichtte.

'Reuzenmythe' ontrafeld

Behalve als dichteres verwierf Brongersma ook bekendheid als 'archeologe'. In 1685 bracht ze de pinksterdagen door bij vrienden in het Drentse Borger, waar ze uit nieuwsgierigheid een 'opgraving'

verrichtte bij de plaatselijke hunebedden. De ontdekking die zij daar deed werd door de Groninger arts Ludolf Smids in zijn *Schatkamer der Nederlandse Oudheden* (1711) als volgt beschreven: 'En siet! sy ontdekt ... voor het eerst veel kleene kieselsteenen, straat gewys nevens mal-kanderen geset. Hier onder stonden veel ronde potten, seer ruw en plomp gevormd, bruinblauw of donker rood van verf ... Wat moeite sy ondertussen deede, om sulk een aschkannetje geheel uit deesen hoop te lichten, sy vielen toch alle in scherven.' Brongersma was daarmee de eerste die aantoonde dat de hunebedden oude grafsteden zijn

en geen bouwwerken uit de tijd der reuzen zoals men tot dan toe dacht.

Ongehuwd

Over het leven van Titia Brongersma is verder weinig overgeleverd. Voor zover valt na te gaan duikt haar naam nergens op in de archieven en de enige bronnen met betrekking tot haar zijn de *Bron-swaan* en enkele opmerkingen, die haar vriend Ludolf Smids - van wiens hand ook een gedicht in de bovengenoemde 'watersnoodbundel' was opgenomen - in een aantal geschriften aan haar wijdde. Met deze gegevens achter de hand wist de genealoog Ru Brongers onlangs op overtuigende wijze aan te tonen dat zij rond 1650 te Dokkum werd geboren als dochter van Bronger Wijtses en Aeltien Koerts. Haar vader begon zijn loopbaan als veldscheerder (militair chirurgijn) en vestigde zich in 1641 als (burgerlijk) chirurgijn te Dokkum. Verder is bekend dat Titia later in Groningen woonde, waar zij waarschijnlijk omstreeks 1700 is gestorven. Getrouwd is ze nooit geweest. In de lofdichten op haar wordt ze steeds als 'maagd' of 'juffer' aangeduid.

Titia, linksonder gezeten, leidde op 11 juni 1685 de opgraving in het Grote Hunebed te Borger. Gravure van J. Schijmvoet uit Ludolf Smids, *Schatkamer der Nederlandsse Oudheden*

Gezicht op de Leeuwarder singel nabij de Wirdumerpoort. Potloodtekening uit 1664 (Gemeentearchief, Leeuwarden)

Deftig of toch niet?

Toch wringt hier iets. Een chirurgijn was in de zeventiende eeuw weliswaar een eenzaam maar zeker geen bijzonder deftig man. Het is daarom enigszins verwonderlijk dat een dochter van een 'eenvoudige' chirurgijn als een deftige juffer triomfen in de poëzie kon vieren; temeer daar Titia Brongersma geen voorname echtgenoot aan de haak had geslagen. Maar waarschijnlijk was haar familie aanzienlijker dan de gegevens op het eerste gezicht doen vermoeden. De stamboom van Titia kent namelijk nog een opvallende witte plek. Zo is voornamelijk onbekend wie haar grootmoeder van vaders zijde was. Er zijn echter drie sterke aanwijzingen die het vermoeden rechtvaardigen dat Titia's grootmoeder een dochter is geweest van Bronger Brongersma (1559-1626), de secretaris van Kollumerland. Ten eerste komt een aantal voornamen (Bronger, Pier/Pieter, Geesje, Taets/Tjitske en Griet) veelvuldig voor onder zowel de directe familieleden van Titia Brongersma als de ons bekende nazaten van Bronger Brongersma. (cf. Brongers, *It Beaken*, 1996 & Feitsma, *Us Wurk*, 1968). Verder wordt op deze manier verklaard waarom Tjitske of Taets Brongers als Titia Brongersma door het leven kon.

Friesche Iufferdom

Een derde aanwijzing vormen tenslotte de Leeuwarder relaties van Titia. Als haar grootmoeder inderdaad een dochter van Bronger Brongersma was, dan had zij twee oudooms en een oudtante die in de stad Leeuwarden in aanzienlijke kringen verkeerden: de advocaat Julius Brongersma, de goudsmid en burgemeester Hillebrandt Brongersma en Geesje Brongersma, echtgenote van Tobias Gutberleth, de rector van de Latijnse school. Deze Leeuwarder connectie zou wel eens belangrijke schakel in het leven van Titia Brongersma geweest kunnen zijn. In een van haar gedichten beschrijft ze dat ze vele plezierige wan-

delingen langs de Leeuwarder singel heeft gemaakt en uit dit gedicht zou men kunnen opmaken dat zij gedurende enige tijd in deze stad gewoond heeft. Wandelen langs de stadssingel was geen hobby voor eenvoudige meisjes, maar een gedistingeerd tijdverdrijf voor het 'Friesche Iufferdom'. Dat de dochter van een Dokkumer chirurgijn zich met enig gemak onder de Leeuwarder juffers kon begeven, zou waarschijnlijk niet mogelijk zijn geweest als zij geen voorname verwanten in de stad had gehad.

Literaire circuits

Dat Titia Brongersma zich relatief gemakkelijk onderhield met de hogere kringen blijkt ook uit de *Bron-swaan*. Hierin staat een groot aantal lofdichten op vele mannen en vrouwen die bijna zonder uitzondering tot de maatschappelijke en culturele elites van Friesland en Groningen behoorden. Onder de adressanten bevinden zich onder andere de Friese dichter Adriaan Tymens, de Franeker hoogleraar Nicolaas Blanckaert, de predikant van Oude Pekela Andreas ten Have en de al eerder genoemde Groninger arts Ludolf Smids. De meeste gedichten zijn echter opgedragen aan vrouwen, waaronder enige met een adellijke titel. De *Bron-swaan* geeft dan ook een mooi beeld van de literaire circuits waarin Brongersma opereerde. Uit de bundel valt op te maken dat zij zich deels welbewust inschreef in de algemene traditie van die tijd. Zo hanteert ze allerlei gangbare genres als het sonnet en de pastorale herdersklacht. Bovendien refereert ze op talloze plaatsen aan mythologische figuren en verhalen uit de Klassieke Oudheid, zoals het een echte renaissancedichteres betaamt. Verder zijn er diverse verbindingen te leggen naar werken van andere auteurs. Zo bevat de *Bron-swaan* vertaald werk van de Franse dichter Ronsard. Ook staat er een aantal lofdichten in op zogenaamde 'femmes fortes', legendarische vrouwen uit de geschiedenis. Daar-

voor heeft Brongersma zich mogelijk laten inspireren door de *Gallery der doorluchtige vrouwen* (1685) van haar vriend Ludolf Smids, waarvoor ze zelf een lofdicht schreef. Brongersma's gedicht 'Op de heerlijkheid van de Thee' houdt mogelijk verband met haar nauwe contacten met de familie Blanckaert. In hetzelfde jaar dat de *Bron-swaan* verscheen, publiceerde Steven Blanckaert een bewerking van Cornelis Bontekoe's *Gebruik en misbruik van den Thee*.

Vrouwelijke bezigheden

Misschien wel interessanter dan de manier waarop zij zich conformeerde aan de algemene literaire traditie, die vooral door mannen gedomineerd werd, is de manier waarop Brongersma deel uitmaakte van een specifiek vrouwelijke lees- en schrijfcultuur. De meeste personen aan wie zij haar gedichten opdraagt, zijn immers van haar eigen sekse. In de gedichten aan haar vriendinnen prijst ze vaak hun huiselijke hobby's, zoals borduren, bloemschikken of boetseren. Ook andere typisch vrouwelijke bezigheden als weven en naaien zijn onderwerp van haar poëzie.

Maar het is niet alleen het huiselijke dat in de gedichten doorklonk. Af en toe moedigt Brongersma een vriendin aan een bepaald studeer- of schrijftalent verder te ontwikkelen. Zo spoort ze 'de konst-lievende Juffer J.V.B.' enthousiast aan met de woorden: 'doorsnuft de boeken'. Aan de 'wijs-gierige Juffer Euphemia Mechteld Schyr-beek' houdt ze de volgende les voor: 'want waar de Leer-sugt heerst, daar bloeyt de wetenschap'.

Dominerende mannen

Brongersma vervulde dus een aanmoedigende rol ten aanzien van vrouwen in haar omgeving. Zo bevat de *Bron-swaan* enkele gedichten voor andere dichtende vrouwen, zoals Eelkje van Bouricius, Ida Maria Veelkers, Swaantje ter Horst en Klara Barthols. Van deze vrouwen kennen we alleen van Ter Horst en Bouri-

Frontispice van de Bronswaan, getiteld Groninger Bron-Swaan met op de achtergrond de Martinatoren (Gemeentearchief Leeuwarden)

cius publikaties. Het is mogelijk dat Brongersma vaker gelegenheidsverzen met deze vrouwen uitwisselde. Zelf heeft ze ook haar vrouwelijke voorbeelden: de Friese dichteres Eelkje van Bouricius, de Amsterdamse dichteres Katharina Lescaille en de geleerde Anna Maria Schurman volop lof toegezwaaid. Overigens lijkt Brongersma zich wel bewust te zijn van haar uitzonderingspositie als vrouw in het door mannen gedomineerde literaire wereldje. Spreekt ze haar vriendinnen soms bemoedigende woorden toe om kunstzinnige talenten te ontplooiën, naar mannen neemt ze een uiterst bescheiden, bijna nederige houding in. Zij

brengt slechts 'dorre en schorre klan-ken' voort. Haar 'swaantje' houdt zich liever verscholen in het riet en durft zich nauwelijks te vertonen aan anderen. Haar prestaties blijven - ze benadrukt het steeds opnieuw - ver achter bij die van mannelijke collega-schrijvers.

Onder- en herwaardering

Wellicht heeft Brongersma in haar bescheidenheid het nodige onheil over zichzelf afgeroepen. Negentiende-eeuwse auteurs schreven op een bewonderende toon over haar opgravingen te Borger, maar haar poëzie werd in overwegend afkeurende termen beschreven. Zo noemde de biograaf Van der Aa de *Bronswaan* een 'vrij onbeduidend bundeltje'. De auteurs van een satirisch getint reisverslag uit 1843 typeerden haar verzen als 'wansmakelijk gerijmel' en Wopke Eekhoff sprak van 'gebrekkige gelegenheidsverzen'. In de loop van de twintigste eeuw is dit oordeel wel enigszins bijgesteld. De aandacht die er in de afgelopen eeuw aan Brongersma is besteed, geldt evenwel vooral de vier gedichten die ze in het Fries heeft geschreven. Deze gedichten worden door de *Encyclopedie van Friesland* (1958) getypeerd als van 'een zekere naïeve bekoorlijkheid'. Pas door recente ontwikkelingen in de literatuur- en cultuurgeschiedenis beschikken we over geschikte kaders om het werk van Brongersma op zijn juiste waarde te schatten. Om de *Bronswaan* op zijn merites te kunnen beoordelen moet men de specifiek vrouwelijke lees- en schrijfcultuur van de zeventiende en achttiende eeuw als referentiekader hanteren. Het onderzoek hiernaar is in Nederland echter nog maar pas op gang gekomen. Zo verscheen vorig jaar de bundel *Met en zonder lauwerkrans*, over Nederlandse en Vlaamse schrijfsters in de vroegmoderne tijd (1550-

1850), een boek dat - ondanks de vuistdikke omvang - vooral bedoeld is als een stimulans tot nader onderzoek.

Wegbereidster

Weliswaar heeft Kees Fens zich in een recensie van deze bundel afgevraagd of de hierin behandelde schrijfsters (waaronder Brongersma) niet terecht door literatuurhistorici genegeerd zijn, maar uit deze opmerking blijkt vooral dat ook een begenadigd literatuurcriticus de *pointe* missen kan. De toenemende deelname van vrouwen aan literaire activiteiten in de zeventiende en achttiende eeuw was namelijk een ontwikkeling met verstrekkende sociale en culturele gevolgen. De literatuur werd steeds meer een vrouwelijk domein. Het ontstaan van de roman als literaire vorm was bijvoorbeeld een ontwikkeling die voornamelijk gedragen werd door vrouwen. En in Engeland waren het vooral schrijfsters en lezeressen die aan de wieg van de Romantiek stonden. Juist zo'n breed perspectief doet het werk van Brongersma tot zijn recht komen. De verzen die zij voor haar vriendinnen schreef vormen het levendige bewijs - en het eerste tastbare bewijs - dat zich aan het eind van de zeventiende eeuw ook in Friesland en Groningen een specifiek vrouwelijke lees- en schrijfcultuur ontwikkelde. Brongersma effende zo het pad voor achttiende-eeuwse Friese dichters als Jetske Reinou van der Malen, Clara Feyoena van Sytzama, Carolina Coulon en Cynthia Lenige. In de achttiende eeuw waren lezen en schrijven onmisbaar geworden voor de verfijnde omgangsvormen van dames en juffers uit de gegoede kringen in Friesland en Groningen. Titia Brongersma kan in deze ontwikkeling een prominente rol toegeschreven worden.

Op de ongemeene plaisierige Wandelplaats, de Cingel: buyten om de stadt Leeuwarden

O Weeld'rig Yperwouwt begrandigt in V paden,
Met vat een herten lust heb ik V vaak betreen,
En in V Gallery veel uyren doen besteen
Om daar in't Boom-prieel mijn suffe geest t'ontladen.
V kruynen die soo steyl tot aan de volken schieten
Bekransen vaak mijn hoofd, soo dat dees puyk-warand,
De Pallem-gaarden trotst van Keyser Ferdinand
Waar't Friesche Iufferdom haar vreugt komt door genietê.
Maar schoon dees wandel-baan, en effene Boscagie
Dat Leeuwaards festen Croont, en Gragte boorden ciert,

Niet naa vvaardy van my mag vverden belauwriert
Vergun dan dat ik V van eygen Telg pluymagien.
Berey een Lof-festoen, die ik ten toon mach rijgen
Aan't Oude hoofsche spits: om uwe Cingel-Tuyn
Te stellen op haar Troon: en dat ik uyt basuyn
V Roem: die grooter is, als 't opperhof der frijgen.
Wast dan als Ceders, en groey op tot Populieren,
Sort Amberdroopjes uyt, bedruyp V stigters hant
Die in soo juisten rey V Tronken heeft geplant,
En doet V Schoonhey, met een Fenix vlerk beswieren.

Een onrustzaaier als predikant

Louis Adriën Bähler op Schiermonnikoog

Derk Jansen

Van 1895 tot 1902 was Louis Adriën Bähler (Kesteren 1867-Paterswolde 1941) hervormd predikant op het eiland Schiermonnikoog. Hij was een controversiële, maar ook belangwekkende persoonlijkheid die af en toe het hervormde Friesland van die jaren op zijn grondvesten deed trillen. Hij leek, niet ongelijk eerder een Conrad Busken Huet en Eduard Douwes Dekker, een man van 'affaires' en was evenals deze, overigens veel bekendere voorgangers een principieel mens. 'Rein-Leven', anti-militarisme en christenanarchisme werden tezamen het orgelpunt van zijn bestaan en vanuit het hoogste noorden klonken zijn woorden helder op over het vaderland.

Innerlijke vrede

Van de hiervoor genoemde principes, waaraan die van de anti-vivisectie, vegetarisme en gemeenschappelijk grondbezit moeiteloos kunnen worden toegevoegd, vond vooral het anti-militarisme aan het einde van de negentiende eeuw in ons land weerklank bij jonge moderne predikanten. Bähler was één van hen. Ook hij werd ten diepste geraakt door het gedachtengoed van de gigant Leo Tolstoy, wiens op de Bergrede - vooral Mattheüs 5:38-39 - gebaseerde levensleer als kern met zich meedroeg: zonder de liefde tot de naaste wordt het leven een hel. Diens christelijke anarchisme vormde het kader waarin de andere hierboven genoemde beginselen, gelijkwaardig en logisch, een plaats konden vinden. In Nederland werd Bähler één van Tolstoy's voornaamste profeten die het 'liefdesbeginsel' vooral zou praktiseren in een beginselvast anti-militarisme. Dit werd het *point de mire* 'eene bestrijding [van oorlog en krijgsmacht] in den herleefd-Christelijken geest van Tolstoy die geen gewelddadig verweer wil, maar lijdelijk verzet'.

Dat dit vergezeld diende te gaan van innerlijke vrede, ja ook van vrede met de dieren, 'aangezien geen innerlijke vrede houdbaar is, waar nog ergens eene wrede levensstrijd gesteden wordt, zij 't onder mensen of onder dieren', ligt voor de hand. Dit laatste raakt dan weer een ander principe, namelijk dat van 'Rein-Leven'. Bähler had daarover - als één van de eersten in ons land - al op 25-jarige leeftijd een uitgesproken mening.

Armlastig Schier

Rond de eeuwwisseling had het eiland, dat in 1892 eigendom werd van de Duitse adellijke familie Bernstorff-Weh-

ningen ongeveer 730 inwoners. Daarvan behoorde een minderheid tot de hervormde gemeente. We kunnen het aantal afleiden uit de notulen van de kerkenraadsvergadering van 4 mei 1902 - Bähler behoorde tot de aanwezigen, maar had al een beroep naar zijn tweede gemeente Oosterwolde (Fr.) geaccepteerd - toen een lijst van 'stemgerechtigde manslidmaten' werd vastgesteld, waarop 37 namen prijken. Een kleine gemeente dus, die ook nog armlastig was, zoals blijkt uit een notitie in het archief van het classicaal bestuur van Dokkum: 'De leden der gemeente [Schiermonnikoog] zijn over 't algemeen onvermogen. Door gemis aan bronnen van inkomsten is de Kerk. Adm. niet bij machte om voldoende in de behoefte der eeredienst te voorzien.' In dat archief bevinden zich ook ettelijke verzoeken van de kerkenraad van Schiermonnikoog om een bijdrage uit het fonds voor noodlijdende kerken en de schraalste predikants-traktementen.

Toen Bähler in 1902 was vertrokken besloot de kerkenraad het beroepingswerk maar even op een zacht pitje te zetten; van een traktement van fl. 900,- slechte verbindingen, een bouwvallige staat van de pastorie en een geringe inhoud van de 'kerkekas' ging immers niet veel werfkracht uit. Zo was het beeld in 1902. Zeven jaren eerder, bij Bähler's komst naar het eiland was de financiële situatie overigens niet veel beter. Bovendien ontstonden er toen al spoedig spanningen van godsdienstige aard in de gemeente. In die periode kreeg ook Schiermonnikoog te maken met de Doleantie, een proces dat daar werd versneld door het theologische modernisme dat Bähler verkondigde.

Louis Bähler trok zich in 1911 terug als predikant en ging op het landgoed Lemferdinge in Paterswolde wonen. Hij was gehuwd met Gezina Boerma, die aan de wieg van de volkshuizen stond (coll. Provinsjale Biblioteek, Ljouwert)

Petite histoire

We schrijven 30 september 1896. De kerkenraad besprak toen een ingekomen brief met begeleidende circulaire van de stemgerechtigde lidmaten J.P. Schut, P.A. Hornstra en J.J. Visser. In beide werd aangedrongen op een 'Reformatie der Kerk' van Schiermonnikoog. De hervormde kerkenraad onder aanvoering van Bähler toonde zich zeer verbolgen, ook al omdat de dissidenten er blijk van hadden gegeven zich eigenlijk te willen losmaken van de gemeente: zij kerkten immers al bij de gereformeerden en namen daar zelfs deel aan het Avondmaal. Deze dubbelzinnige toestand duurde ongeveer een jaar en toen besloot de kerkenraad om maatregelen te nemen. In de kerkdienst van 9 oktober 1897 las Bähler van de kansel de namen voor van de veertien gemeentelieden die nu officieel waren losgemaakt en overgegaan naar de gereformeerde kerk. Daar begon ruim een week later

de oefenaar R.F. Kuipers met zijn werkzaamheden. Wat hiervoor werd beschreven kan men met enige goede wil nog op de noemer 'petite histoire' brengen. Er gebeurde echter in Bähler's Schiermonnikoogse periode wel wat meer. Hier duikt het woord 'affaires' weer op en dat begon al op het moment dat de jeugdige proponent naar de 'Lytje Pole' kwam.

Weerbarstig

Nadat de stemgerechtigde manslidmaten op 3 april 1894 Bähler met bijna algemene stemmen hadden beroepen, duurde het tot 10 november 1895 voordat hij werd bevestigd door zijn vriend Tamme Bolt, predikant in Heveskes bij Delfzijl. Waarom moest dat zo lang duren? Tijdens zijn studietijd te Groningen (1886-1893) viel Bähler al op door morele en intellectuele weerbarstigheid. Zo'n twintig jaren geleden meldde de bekende kerkhistoricus J.J. Kalma daarover: 'Bähler verzette zich tegen het groenlopen, publiceerde proza en poëzie in almanakken, was waarschijnlijk de enige overtuigde geheelonthouder onder de studenten en pleitte in 1892 al voor de Rein-Leven beweging'. Een dergelijke houding moet wel tot conflicten leiden. Een mooi voorbeeld daarvan vormt de controverse Bähler - Johannes van 't Lindenhout. Kort na Bähler's promotie in 1893 kwamen de twee met elkaar in aanvaring. De jeugdige proponent beschuldigde in de pers de zo succesvolle evangelist en directeur van de bij Nijmegen gelegen weesinrichting *Neerbosch* - één van de paradepaarden van het protestantse establishment - van financieel wanbeheer. Na verloop van tijd moest Bähler dit terugnemen, maar hij had nu, na bovendien berispt te zijn door het bestuur van de classis Groningen, zijn naam stinkende gemaakt: weldra zou hij merken dat in de bestuursorganen van de hervormde kerk dergelijk gedrag niet werd vergeten.

Omstreden attest

Een eerste signaal daarvan was Bähler's uiterst moeizame start te Schiermonnikoog. Het classicaal bestuur van Dokkum, dat zijn benoeming moest goedkeuren, weigerde daartoe over te gaan. Het twijfelde namelijk aan de rechtsgeldigheid van Bähler's attestatie die was afgegeven door de kerkenraad van het Groningse Woltersum en beriep zich daarbij op de - naar later zou blijken - onjuiste informatie van een kerkenraadslid van de stad Groningen. Diens mededeling dat vanuit de stad nimmer

een attestatie voor Bähler was afgegeven naar Woltersum ging een eigen leven leiden. Ondanks het feit dat de *pastor loci* van dit dorp W.F.G. Bange voor Bähler in de bres sprong, wenste het classicaal bestuur van Dokkum niet overstag te gaan. Men wist zich daarbij gesteund door het provinciaal kerkbestuur te Leeuwarden. De kerkenraad van Schiermonnikoog ging daarop in verzet bij de Algemene Synode en werd op 25 september 1895 in het gelijk gesteld. Zo kon - anderhalf jaar nadat hij was beroepen - de nieuwe predikant zijn werk beginnen. Hij zou al spoedig merken dat de hogere kerkelijke echelons zijn handel en wandel met bijzondere belangstelling volgden. Vooral in de gelederen van het provinciaal kerkbestuur zaten collega's die hem nauwkeurig in het oog hielden.

Krasse bewoordingen

In 1897 werden de stellingen echt betrokken. Op 21 mei van dat jaar verzonden vanuit Leeuwarden een brief aan het classicaal bestuur van Dokkum met de vraag of er kennis was genomen van Bähler's optreden in de vergadering van moderne theologen te Amsterdam op 28 april 1897. Hij refereerde daar over dienstweigering en nam het in de meest krasse bewoordingen op voor de uit Sneek afkomstige milicieu en dienstweigeraar, de 'schutter' Van der Veer,

die toen in Zeeland actief was. In zijn toespraak werd het volgende syllogisme (sluitrede) uitgewerkt: 'I. God is Liefde. II. Godsdienst is werkzaam te zijn in dienst der liefde. III. Krijgsmens is werkzaam te zijn in dienst der vijandschap. IV. Weigering van krijgsmens is dus plicht van de godsdienstige mens.' Het provinciaal kerkbestuur wilde nu weten hoe men in Dokkum daarover oordeelde. Was Bähler's stellingname niet strijdig met artikel 11 van het *Algemeen Reglement*, waar onder meer in stond dat 'bewaring van orde en een-dracht en de aankweeking van Liefde voor Koning en Vaderland, het hoofddoel moeten zijn, van allen, die in onderscheidene betrekkingen met het kerkelijk bestuur belast zijn (...)'.
 7

Revolutionair

Op dringend advies van het provinciaal kerkbestuur stelde de classis nu aan Bähler de vragen of hij de geïncrimineerde woorden ook echt had gesproken en zo ja, of hij in de daar afgelegde verklaring volhardde. Zijn antwoord van 9 juni 1897 was kort en krachtig. Hij wenste geen verantwoording te nemen voor de inhoud van krantenberichten en kon de vragen niet beantwoorden. Na ampel beraad besloot men te Dokkum de zaak maar te laten rusten, maar de provinciale kerkbestuurders namen daar - naar al spoedig zou blijken - geen

Schiermonnikoog omstreeks 1890. De uit 1866 daterende waterstaatskerk heeft nog de landtaarnbekroning, die in 1908 door het huidige spitsje werd vervangen (coll. Johan Frieswijk)

genoegen mee. Op 14 september daaropvolgend richtten zij zich wederom tot de classis. Men sprak zijn verbazing erover uit op de vorige brief geen antwoord te hebben ontvangen en vroeg nu tevens aandacht voor de lezing die Bähler had gehouden in het Haagse *Gebouw van Kunsten & Wetenschappen*. Hij had daar - althans volgens de krantenverslagen die gediensig werden meegezonden - op 16 augustus gesproken over het onderwerp 'Liefde of geweld' en daarbij, voortbordurend op de lezing van 28 april 'dus' allerlei revolutionaire opvattingen verkondigd. Bähler hekelde met name de onchristelijke houding van de moderne staat en besloot daaruit rigoureuze tot het recht op dienstweigering.

Op het matje

Weer wenste het provinciaal kerkbestuur dat er actie werd ondernomen en nu kon men te Dokkum de zaak niet meer laten rusten. De commissie, die men al bij ontvangst van de eerste brief had willen instellen werd nu snel geïnstalleerd en de leden besloten Bähler uit te nodigen voor een gesprek 'op 5 Oct. te 14.00 in den kerkenraadskamer te Dokkum'.

Over het precieze verloop van dit onderhoud zijn we niet goed ingelicht. Wel refereerde Bähler al aan dit komende gesprek in het eerste nummer van het Tolstojaanse tijdschrift *Vrede* (18.10.1897). Hij schreef daar - in bewoordingen die hij naar eigen zeggen reeds op 2 oktober had geconcipteerd - wat zijn inzet zou zijn:

'Ik ga heen, niet in verband met Art. 9 Regl. kerkelijk Opzicht en Tucht, dat spreekt van de verplichting te komen, niet omdat ik eenige kerkelijke rechtbank erken. Maar ik ga heen hoopen de eenigermate waardig te zijn dat de geest des Vaders uit mij spreke en der waarheid getuigenis doe tegenover die ongelukkigen die mijn kerkelijken dood zoeken'.
(curs. D.J.)

Een dergelijk affront uit te spreken in de beslotenheid van een vergadering was tot daaraan toe, maar dit zo brutaal in de openbaarheid brengen vroeg om een adequate reactie. Vanuit Leeuwarden kwam al snel de vraag: 'Wat doet het classicaal bestuur van Dokkum !?' Dit bestuur geraakte nu in een vinnige briefwisseling met Bähler en het einde

- voorspelbaar, maar ook voorlopig - kwam op 7 februari 1898: Bähler's optreden werd gediskwalificeerd als 'onchristelijke wandel' en hem werd het 'eerste tuchtmiddel' de berisping opgelegd.

Tijdelijke terugtocht

Nu keerde de rust langzamerhand weer terug. Het provinciaal kerkbestuur en in het verlengde daarvan, het classicaal bestuur, leken tevredengesteld, ook al omdat Bähler het niet hogerop zocht. Hij mokte nog wat na en wierp zich op zijn publicitaire arbeid, in het bijzonder voor het tijdschrift *Vrede*. De contacten met de ring Metslawier en de classis Dokkum beperkte hij tot een minimum, zoals ook blijkt uit het verslag van boven genoemde ring over het jaar 1898: Bähler woonde niet één vergadering bij. Hij schokte hoogstens nog met zaken als de weigering voor het houden van een dankdienst ter gelegenheid van de troonsbestijging van prinses Wilhelmina in datzelfde jaar. Hij leek zich in te houden: een 'reculer pour mieux sauter', zoals later zou blijken toen hij in zijn tweede gemeente Oosterwolde in heftig conflict kwam met de classis Heerenveen. Deze 'affaire' zou, veel meer dan die te Schiermonnikoog, ook landelijk grote opschudding veroorzaken.

Weerloos bestaan

Al vroeg werd het duidelijk: Bähler was een principieel mens. Een Einzelgänger werd hij ook, of, om hem in het mooie woord van de historicus E.H. Kossmann te vangen: een 'malcontente' als een Huet, als een Multatuli. Zo iemand móet wel een man van affaires worden. Onvrede met de wereld en onvrede met zichzelf, gevoed door een principieel rechtvaardigheidsgevoel, brachten hem tot Rein-Leven, antimilitarisme en anarchisme. Mensen met een dergelijke geestesgesteldheid hebben het vaak moeilijk, hun omgeving al evenzeer. In een nummer van het *Schiermonnikoog Journaal* (1995, n° 4) schreef Bouke Henstra een notitie over Bähler en Schiermonnikoog, waarin deze wordt geschetst als een predikant 'op doorreis'. Mij lijkt het juister Bählers verblijf op Schiermonnikoog als een start te zien: een begin van een weerbarstig en - naar zou blijken - weerloos bestaan. Dit leven begon op Schiermonnikoog en zo zag onze hoofdpersoon het zelf ook; de bladzijden VI en VII van zijn *Geestdrift en Verontwaardiging. Evolutionaire en revolutionaire uitingen*. (Groningen 1914) leggen daarvan getuigenis af.

Robles-atlassen

Op dinsdag, 27 oktober a.s. vindt de presentatie plaats van *De Roblesatlassen: Vestingbouwkundige plattegronden uit de Nederlanden en het verslag van een veldtocht in Friesland in 1572*.

De eerste versie van deze manuscript-atlas werd ontdekt in een archief in Dresden. Later werd een tweede versie gevonden in een universiteitsbibliotheek in Austin (Texas, USA). Er werd besloten tot een facsimilé-uitgave met een wetenschappelijke verantwoording.

Ter gelegenheid hiervan wordt een studiedag gehouden in het gebouw van de Aegon, Lange Marktstraat 11 te Leeuwarden.

Het programma ziet er in grote lijnen als volgt uit:

Als sprekers zijn aanwezig:

- dr Ch. Van den Heuvel: de atlas in zijn cartografische context
- drs M. Schroor: de atlas in het kader van de Friese geschiedenis
- drs K. Huisman: demonstratie van een historische atlas op CD-ROM
- dr G.J. de Langen: historisch kaartmateriaal als bron voor archeologisch onderzoek
- prof. dr S. Groenveld: 1572, Friesland als strijdtoneel van de Opstand.

Prof. dr K. van Berkel treedt op als dagvoorzitter.

Na afloop van het programma wordt in het Ryksargyf een tentoonstelling over de Roblesatlassen geopend.

In het volgende nummer van *Fryslân* treft u nadere gegevens omtrent dit evenement aan. Wilt u nu al meer informatie, belt u dan S. van der Woude of B.H. de Vries, Ryksargyf, tel. 058-2127103.

Twée grafsteentjes, een familiebijbel en een dubbele naam

Meindert Schroor

Op 14 maart jl. werd een tweetal grafsteentjes geplaatst in het portaal van de Nederlands Hervormde Kerk te Langweer. Op die datum was het precies 400 jaar geleden dat Hopke Allesz (of Eylerts) Reynalda (1566-1598), wiens naam op een van de beide zerkjes voorkomt, stierf en enkele dagen later te ruste werd gelegd op het kerkhof van het nabije Legemeer. Hopke was een telg uit de grietmansfamilie Reynalda en via het in 1683 gesloten huwelijk tussen zijn achterkleindochter Dirkje Reinalda (Stavoren 1661 - Sneek 1708) en de Sneker koopman Fedde Wijbes Buma (Deersum 1649 - Sneek 1722) een der stamvaders van de latere patriciërsgezachten (Hopperus/van Haersma) Buma.

Twée zerken

Het is een wonder dat beide grafstenen, die al sedert de afbraak van de vervallen kerk van Legemeer in de achttiende eeuw in de open lucht lagen, een eventueel hergebruik als wegverharding hebben overleefd. Wel dienden zij in onze eeuw achtereenvolgens als putdek-

sels op 'it hiem' van een belendende 'pleats' en als stapstenen bij het hek van het in het vrije veld gelegen kerkhofje van Legemeer met zijn karakteristieke klokkestoel. De grafsteentjes, beide 70 centimeter breed en 35 centimeter hoog deden de laatste rustplaats van Hopke Allesz en zijn op 15 februari 1608 over-

leden vrouw Tryn (Catharina) Aetes. Het zijn zeer sobere steentjes, zonder randschrift of verwijzing naar de Allerhoogste. Ondanks deze eenvoud behoorden beide echtelieden niet tot de geringste geslachten uit de toenmalige grietenij Doniawerstal, zoals blijkt uit een op beide zerkjes voorkomend wapen. Het Reynaldawapen is een zogeheten gedeeld wapen met links een halve zwarte adelaar, uitgaande van de delingslijn en rechts drie sterren met daaronder een liggende wassenaar. Het wapen van Tryn Aetes is eveneens gedeeld, met links een adelaar en rechts een drietal klaverbladen. Na in 1941 door de heer P. Reenalda te Den Haag te zijn herontdekt, werden de stenen in de jaren zestig voor een bedrag van 25 gulden het eigendom van J.C. Hopperus Buma te Amersfoort. Via diens broer mr Wiardus (Wiete) Willem Hopperus Buma te Warnsveld en door bemiddeling van jhr. Cees van Eysinga (eigenaar van de landerijen rond het kerkhof van Legemeer), hebben de zerkjes nu een plaats gekregen in de nabije kerk van Langweer.

Grietman, gedeputeerde en geleerde

Ten tijde van het overlijden van Hopke Allesz speelden de Reynalda's in Langweer als grietmannen een centrale rol in Doniawerstal. Volgens een omstreeks 1950 door P. Reenalda (1887-1956) samengestelde, getypte genealogie stamden de Reynalda's uit een eigenerfde familie, afkomstig van Westernijkerk (Ferwerderadeel). De oudst bekende voorvader Taecke Reynalda werd op 15 juli 1413 te Thabor begraven. Wellicht via het nabijgelegen Sneek - waar ook naderhand veel afstammelingen van de familie hun piéd à terre hadden - kwam een van hen, Edo Oenes Reynalda in Langweer terecht. In 1514-1515 is een aantal malen sprake van een 'Edo Ona sin' (overleden 1549), blijkens de *Snitser Recesboeken* (4678) woonachtig 'op Langwer'. Zijn zoon, Aucke Edes Reynalda was van 1582-1589 grietman van Doniawerstal en eerder (1579-1581) een van de twee gedeputeerden uit het kwartier Zevenwouden. De tweede zoon

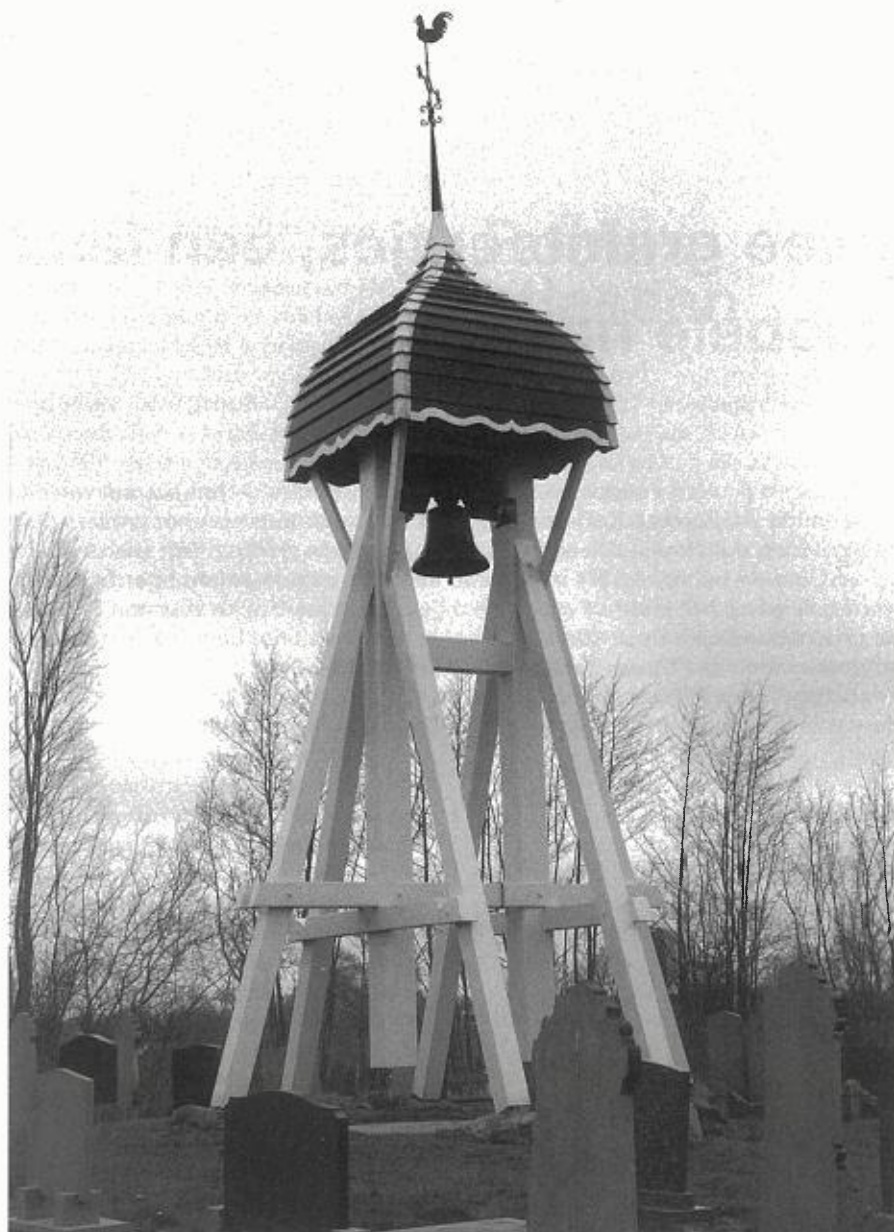
De kleine grafzerken van Hopke Allesz en Trijn Aetes dochter, afkomstig van het kerkhof van Legemeer, thans geplaatst in de NH-kerk van Langweer

van Aucke Edes, Fedde Auckes volgde zijn vader in 1589 op als grietman, maar overleed al twee jaar later. Hij werd opgevolgd door de derde zoon, Eylert Aukes Reynalda (1538-1610) alias Eylardus Augustini. Deze Eylert werd de bekendste Reynalda. Namens Zevenwouden had hij tijdens de jaren 1584-1588 zitting in het college van gedeputeerde staten. In die hoedanigheid was hij een van de belangrijkste initiatiefnemers tot de oprichting van de Franeker Academie (1585). Eylert Aukes werd in 1587 hoogleraar in het Latijn en de welsprekendheid en twee jaar later zelfs rector magnificus van de Friese universiteit. Het is onduidelijk waarom Eylert zijn wetenschappelijke lier aan de wilgen hing om zijn overleden broer als grietman op te volgen, maar wellicht speelden familiemotieven een rol. In tegenstelling tot zijn overleden broer had Eylert Aukes twee volwassen zoons: Aede Reynalda en Hopke Allesz, wiens zerk aanleiding is tot deze bijdrage. Eylert Aukes, aan wie volgens Baerdts van Sminia's *Nieuwe Naamlijst van Grietmannen*, 'de gewichtigste Staatscommissiën (werden) opgedragen, onder andere die van lid van de Staten-Generaal', behield overigens zijn band met de wetenschappelijke wereld. In 1604 werd hij curator van de Franeker Academie.

Actief

Hopke Allesz was een kind uit het tweede huwelijk dat Eylert Aukes, na de dood van zijn eerste vrouw Wick van Aylva, sloot met Sake van Rinia, dochter van grietman (1541-1560) Saecke Harings van Rinia van Westdongeradeel. Zijn halfbroer uit het eerste huwelijk, Aede Reynalda (ca. 1564-1619), van wie geen nageslacht bekend is, trad in de (bestuurlijke) voetsporen van zijn vader en was van 1615-1618 gedeputeerde voor Zevenwouden en grietman van Doniawerstal.

Het is niet duidelijk waarom Eylert in 1591 zelf het grietmanschap van Doniawerstal op zich nam. Misschien had hij beide zoons voor een andere post voorbestemd, of was hij beducht dat geen van beide, nog jonge zoons erin zou slagen hun overleden oom aanstonds in Doniawerstal op te volgen. Was het wellicht de onveiligheid ten plattelande, in deze hectische jaren kort voordat Groningen weer in Staatse handen kwam, de zogeheten reductie van 1594? In de door Van Borssum Waalkes in de *Vrije Fries* (XIX, 1898, o.a. pp. 376-377) gepubliceerde fragmenten

Klokkestoel met helmdak op het kerkhof van Legemeer. In 1604 werd bij de toen nog bestaande kerk een 'nij clockhuys' gebouwd. De vervallen kerk werd vermoedelijk in 1727 afgebroken (foto: Klazien Schroor)

uit zowel de beneficiaalboeken als de akten en aantekeningen van het nedergericht van Doniawerstal komt Eylert althans naar voren als een actieve en waakzame grietman.

Bijbel

De afstammelingen van Eylert's broer Fedde Auckes Reynalda vestigden zich in Sneek. Ook Eylert's nageslacht zocht zijn heil in de Waterpoortstad. Na de dood van Aede in 1619 verdwenen de Reynalda's als grietslieden uit de Friese historie. Via de enige zoon van de jong gestorven Hopke Allesz, Aette Hopkes Reynalda (1597-1642) leefde de tak van Eylert voort. Over Aette Hopkes en zijn afstammelingen zijn wij goed ingelicht dankzij een in 1610 te Dordrecht gedrukte Verhaghen-bijbel, die zich thans nog in dezelfde familie Buma bevindt. De bijbel werd bij het huwelijk van Aette

Hopkes Reynalda met Eebel Wybes op 28 oktober 1618 te Legemeer of Langweer in gebruik genomen. Het bijzondere aan deze bijbel is dat opeenvolgende generaties Reynalda's en Buma's er hun familiale gebeurtenissen (doop, huwelijk, overlijden, beroep) in de vorm van in totaal 105 posten, die lopen van 1598 tot 1819 in hebben opgetekend. De oudste vermelding is van de hand van de eerste eigenaar Aette Hopkes. Deze luidt: 'Den 14 Martes 1598 is inden Here gerust mijnnen faader Hopcke Alles ende leydt in die Leegemeer bijgraven'. Deze aantekening brengt ons terug bij de aanleiding tot dit verhaal, de onlangs in Langweer geplaatste grafzerkjes van de jong gestorven Hopke Allesz en zijn vrouw Tryn Aettes. Zij symboliseren in alle eenvoud het 't kan verkeren' van één familie over een periode van vier eeuwen.

Postscriptum

In 1865 - de nazaten van Hopke Allesz, bij name van de Buma's (een naam die ook buiten de familie voorkomt) zijn inmiddels talrijk geworden - richt mr Bernhardus Hopperus Buma, burgemeester van de gemeente Kollumerland en Nieuw-Kruisland zich tot koning Willem III met het verzoek om zijn tweede voornaam Hopperus (een verlatinisering van de naam Hopcke) aan zijn geslachtsnaam te mogen toevoegen. De adressant wijst op 'vier allen meerderjarige broeders en twee meerderjarige volle neven, die, evenals Adressant, den geslachtsnaam Buma dragen'. Omdat de meeste dragers betrekkingen hebben in het openbaar bestuur en de rechtspraak heeft 'deze omstandigheid reeds dikwijls tot verwarring van personen en betrekkingen aanleiding gegeven'. De associatie met de sedert Hopcke Allesz in de familie aanwezige naam is een voor de hand liggende. Maar die wordt in het verzoekschrift slechts aan

het begin gememoreerd. De negentiende-eeuwse Bernhardus voegt een stamlijst bij zijn request. Die geeft evenwel niet de lijn van Hopcke Allesz Reynalda, met andere woorden de afstamming in vaderlijke lijn aan, maar die via moeder Maria de With. Het verzoekschrift maakt duidelijk waarom. Keurig volgens de vigerende romantische visie op de Friese historie tovert Bernhardus een stamlijst tevoorschijn die teruggaat op de bekende Staverse familie Hoppers met, jawel, de beroemde zestiende-eeuwse jurist Joachim Hopperus (zie *Fryslân* 1996-4) als 'anchorman'. Terloops wordt opgemerkt dat Hoppers destijds 'den vriend was van zijnen niet minder-vermaarden mede-Fries, den President van den Geheimen Raad te Brussel, Viglius Swichemius van Aijtta'. Van Hoppers zijn, aldus Bernhardus Hopperus Buma geen nakomelingen bekend en omdat juist hij het 'verdiend dat de naam van het geslacht, waarvan hij een lid was, in geheugenis blijve bewaard' is zijn voor-

gestelde naamsaanpassing een goede gelegenheid. De koning bewilligt en een fraaie negentiende-eeuwse mystificatie is daarmee geboren. Het familiewapen Buma wordt met de pelikaan van het geslachtswapen van de Hoppersen van Hemelum aangevuld en niet met het Reynalda-wapen. Initiator van deze naamswijziging was overigens de vader van Bernardus, mr W.W. Buma, destijds een bekend amateur-historicus. Zowel het concept als de kopieën van het verzoek zijn blijkens de schrijfhand door hem geschreven. Ongetwijfeld zal de historische interesse van Buma senior een rol bij dit verzoek hebben gespeeld, maar het leidt geen twijfel dat enige ijdelheid van de laatste - die naar het woord van Prediker van alle tijden is - daaraan evenmin vreemd was. Hoe dan ook, de onfortuinlijke Hopke Allesz Reynalda heeft aan de Langweerder kerkmuur eindelijk zijn plaats gevonden in de Friese historie als stamvader van een bekende Friese familie.

Sabbatical jier foar Fryske wittenskippers?

Johan Frieswijk

Op 1 oktober begjint de ferbouwing fan de Provinsjale en Buma Biblioteek. Dan sille de kolleksje-ûnderdielen op in oar plak ûnderbrocht wurde. Op 1 augustus begjint it yn pakken fan 'e boeken. Der sil besocht wurde de tsjinstferliening trettjin moanne lang sa goed mooglik te kontinuerjen. Mar - sa stiet ek op in briefke foar de besikers fan 'e PB - it is dochs saak en freegje op 'e tiid materiaal oan. Jo soene tinke: hawar, alles kin liend wurde, al duorret it oanfreegjen fan in boek miskien in dei. Sa giet dat ek mei ferhuzings fan oare grutte wittenskiplike biblioteken.

It docht lykwols bliken dat de situaasje hiel oars is. Fan de 450.000 boeken sille 150.000 tydlik ûnderbrocht wurde yn it eardere Wettersteatsgebou oan de Eastergrâftswal. Dy binne dêr beskikber foar brûkers. It giet om publikaasjes dy't de lêste tweintich jier ferskynd binne, de stúdzjesaalkolleksje en alle Frysktalige publikaasjes (mei Fr-sinjatuer). De hânskriften en folianten ferhúze tydlik nei it Ryksargyf en bliuwe op dy wize tagonklik. Twatredde part fan 'e kolleksje (300.000 boeken) giet yn it depot en dy boeken binne trettjin moanne lang (of safolle langer as de ferbouwing duorret) net te rieplachtsjen. It is wol mooglik om titels foar

langer as in jier te lienen of om oan te jaan hokker kolleksjes tagonklik bliuwe moatte. Soks is wol oan de Fryske Akademy meidielt, mar oare brûkers fan de PB - wittenskippers, sneupers, studinten en oare kategoryen - witte noch fan neat en tinke dus dat it sa giet as it koarte briefke op de baalje suggerearret. Dat roait nearne nei en it tsjûget net fan in tsjinstferliene hâlding of fan omtinken foar de trouwe besikers. Mar dat is net it iennige. As wittenskippers binne wy - dat jildt foar de minsken fan de Akademy likegoed as foar dy fan oare Fryske ynstututen en foar it grutte tal Fryske wittenskippers, fan Meindert Schroor oant en mei Tony Feitsma - foar ús wurk fierhinne ôfhinklik fan de PB. As twatredde fan de kolleksje net mear tagonklik is, kinne wy eins ús wurk net mear goed dwaan. Wy moatte ús dan mar sjen te rêden mei de Universiteitsbiblioteek yn Grins en mei oare ynstânsjes. As wy wat neisjen wolle, moatte wy - as it boek op in oar plak net te krijen is - dus mear as in jier (en safolle langer as de ferbouwing duorret) wachtsje. Minsken dy't ús om ynformaasje freegje, sille wy yn de measte gefallen in briefke stjoere moatte, dat wy har mear as in jier net skewiele kinne om reden fan de PB-ferbouwing. En in nije

meiurker dy't oan de Akademy mei in ûndersyk begjint, moat it earste jier mar op 'e ein dêrfan wachtsje oant er goed útein sette kin. Minsken dy't oan in dissertaasje wurkje, kinne by harren wurkjouwers by foarrie mar better om ferlinging fan it tsjinstferbân mei in jier freegje. En hoe moat immen no in jier yn it foar witte wat er liene wol? Dat wurket ek al net.

*In serieuus wittenskiplik bedriuw giet mear as in jier foar in grut part ticht. Soks kin yn Fryslân, al binne frijwat minsken dêr op in tige ferselende wize de dupe fan. Miskien kin soks allinnich yn Fryslân, by de PB! Soene direksje en bestjoer wier net witte hoe wichtich harren wittenskiplike biblioteek is foar it wurk dêr't Fryske ûndersikers en sneupers mei dwaande binne? Foar gâns minsken is it wittenskiplik sjoen sawat fan libbensbelang. Wat moatte wy oars? In 'sabbatical' jier nimme en mar neat mear publisearje? En media as **It Beaken of Fryslân** yn dy tiid folskriuwe litte troch minsken dy't yn in oar part fan Nederlân wurkje?*

De Hollânske greve neamt de Friezen syn deadsfijannen (1309)

Oebele Vries

Koartby is it moaie boek *Negen eeuwen Friesland - Holland. Geschiedenis van een haat-liefde verhouding* ferskynd. Dit stikje kin sjoen wurde as noch in lytse bydrage ta de foarming fan in sa helder mooglik byld fan de komplisearre ferhâlding tusken Friezen en Hollanners. Inkelde oarkonden út 'e Ingelske hoeke út it begjin fan de fjirtjinde ieu smite wat mear ljocht op 'e relaasje tusken de Hollânske greve en Westerlauwersk Fryslân yn dit troch boarne-earmoed pleage tiidrek út de Fryske skiednis.

Yn 1310 waard greve Willem III fan Hollân troch de Friezen fan Westergoa as hear erkend mei alle rjochten dy't syn foargongers yn Fryslân útoefene hienen. Oft it de earste kear wie dat de Hollânske rjochten troch in Frysk gebiet erkend waarden, sa't op s. 95 fan it Fryslân-Hollân-boek skreaun wurdt, is faaks wat te folle sein. Yn alle gefallen is it wol de earste erkenning dêr't de skriftlike delslach fan bewarre bleaun is.

kaasje útjûn, Bronnen tot de geschiedenis van te witten diel 65 fan de *Rijks Geschiedkundige Publicatiën*, den handel met Engeland, Schotland en Ierland, dl. I, earste stik (1150-1435), yn 1928 besoarge troch H.J. Smit.

Wy wurde dêrút it folgjende gewaar. Yn ien fan de lêste jierren út de regearingsperiode fan kening Edward I fan Ingelân

(1272-1307) wie de keapman Henricus Poteman, boarger fan Londen, mei trije skippen nei Fryslân taset om dêr fisk te keapjen en ek oare keapwaar om dy mei te nimmen nei Ingelân. Nei't er yn 'e haven fan Scudbalwe yn Fryslân oankommen wie, waarden syn skippen lykwols oerfallen troch mannen fan dy stêd (villa) en fan Dockyngge, Leworth, Westerland, Wystestrie, Gronynge en Staure. Hy waard troch har berôve fan 110 pûn sterling en boppedat fan keapwaar ta in wearde fan 40 pûn. Dat wie gjin lytse skea, dat Henricus wie yn ien klap ferearme.

It stik dêr't wy dit út opmeitsje kinne (Smit nr. 174) is in mandaat fan kening Edward II (1307-1327) fan 16 febrewa-

Fryske ûnmacht

No is it neffens Janse, ien fan de beide redakteuren fan it boek, tige de fraach oft dy erkenning wol it risseltaat wie fan in ekspansive territoriale polityk fan de Hollânske greve yn Fryslân (sjoch A. Janse, *Grenzen aan de macht. De Friese oorlog van de graven van Holland omstreeks 1400* ('s-Gravenhage, 1993) s. 47). Janse tinkt earder dat Willem III yn 1310 yngien is op in fersyk fan Westergoa sels om in ein te meitsjen oan de konfliktsitewaasje, dy't sûnt 1297 bestien hie. Doe, ien jier nei de moard op 'e Hollânske greve Floaris V, wienen de Westfriezen nammentlik yn opstân kommen, sûnder sukses lykwols, en dêr hie Westergoa by holpen. Eastergoa hie dêr net oan meidien en him der sels fan distansjearre. Janse sjocht de erkenning fan 1310 foaral as in gefolch fan de Fryske ûnmacht om sûnder help fan bûtenôf de binne-Hollânske oarder te bewarjen. Mei oare wurden: Westergoa hat yn 1310 nei alle gedachten sels de greve binnenhelle.

Ik wol hjir no it omtinken freegje foar inkelde stikken út it Public Record Office yn Londen, dy't de skriuwers oer de Fryske skiednis fan dy perioade oant no ta gjin acht slein ha. Dochs binne se maklik te rieplachtsjen, want se binne yn in Nederlânske boarnepubli-

De bekende Slach by Warns (Starum) yn 1345 op in njoggentjinde iuske print fan Ch. Rochussen

Kening Karel makket de Friezen frij, neffens it râneskript en de ôfbylding op dit út 1313 datearjende segel fan de grytmannen en rjochters fan it distrikt Fronekere

ris 1309. Dêryn docht er oan de sheriff (rjochter) fan de stêd York te witten dat brieven fan syn heit (Edward I) en fan himsels oan de 'baljuwen (ballivis) en goede mannen' fan de oanbelangjende stêden neat opsmitten ha en dat er dêrom greve Willem fan Hollân oanskreaun hat om skeafergoeding foar syn ûnderdien te easkjen. Hy leaude nammentlik, sa stiet der dan, dat dy de hear fan dy Friezen wie (quem ipsorum Frisonum esse dominum credebamus).

Hear fan Fryslân

It andert fan Willem III oan de Ingelske kening is datearre op 31 jannewaris 1309 (Smit nr. 173). De greve neamt him dêryn ûnder mear hear fan Fryslân, in titel dy't syn foargongers sûnt 1291 fierden. De Ingelske kening wie dus oan it goede adres, soe men tinke. Dochs skriuwt de greve dat er net ferantwurdlik is foar alle ûnrjocht, skea etc. dy't mannen fan it lân East-Fryslân (dêrmei waard yn Hollân net it tsjintwurdige Eastfryslân, mar Westerlauwersk Fryslân bedoeld!) oan de mannen fan Ingelân dien ha en noch dogge. Wêrom net? Om't dat 'ûs deadsfjannen' binne (quia nostri sunt inimici capitales), dy't alle dagen 'ûs goed en ús jurisdiksje' skeine, sa skriuwt er. Dêrom is syn beskie dat it ûnrjocht dat de neamde Friezen de ûnderdienen fan de Ingelske kening oandogge, him of syn ûnderdienen net oanrekkene wurde kin. Dat er wol it gesach oer de Westerlauwerske Friezen opeaske en dat dat yn syn eagen eins rebellen wienen, neamt er net en dêrmei ljochtet er de Ingelske kening dus eins net goed yn.

Yn it al oanhelle mandaat fan Edward II oan de sheriff fan York fan goed twa wike letter wurdt de teneur fan dit andert meidield. De kening ferklearret dêrnei dat er gjin oare hear fan de Friezen ken, dat dêrom jout er oan de sheriff opdracht om beslach te lizzen op goed fan 'Eastfriezen' ta in wearde fan 75 pûn. Oan de sheriff fan Southampton is lêst jûn om itselde te dwaan.

Slepende kwestje

Wy sjogge yn it boppesteande dat de topografyske kennis fan Fryslân yn de kânslerij fan de Ingelske kening net oerhold. Mei Scudbalwe sil nammentlik neffens Smit de Skolbalch, de eardere namme fan it seegat westlik fan Skiermûntseach, bedoeld wêze. In stêd is dat fansels net. Dan wurde der noch twa 'stêden' neamd dy't net te plak te bringen

binne: Westerland en Wystestrie. Smit tinkt dat Wystestrie op Westergoa ('West-rachi') slacht, wylst Westerland hielendal ûndúdlik bliuwt (of is dat ek Westergoa?). De oare fjouwer villae binne wol maklik oan te wizen: Dokkum, Ljouwert, Grins en Starum. Dêrfan lei Grins lykwols net yn Westerlauwersk Fryslân, wylst Starum al yn 1292 it gesach fan de Hollânske greve erkend hie en dus wol ûnder dy syn ferantwurdlikens foel. Opfallend is oars wol dat de sheriff fan York op 6 augustus 1309 opdracht krige om it skip fan in boarger fan Starum werom te jaan, om't it yn dit gefal om in ûnderdien fan de greve fan Hollân gie (Smit nr. 186). Dat de skippen fan Poteman ek troch mannen fan Starum oerfallen wienen, liket dêrby nammers efkes út it each ferlern te wêzen.

Neffens keninklik mandaat fan 28 septimber 1310 hie de sheriff fan York berjochte dat al foar 75 pûn oan goed fan Fryske keaplju yn beslach nommen wie. De opbringst dêrfan moast no oan Poteman útbetelle wurde (Smit nr. 197). Dochs hie de Londenske keapman in goed jier letter noch altiten goed 24 pûn te foarderjen. De baljuwen fan Lynn krigen dêrom by mandaat fan 10 novimber 1311 de opdracht om de yn beslach nommen goeden fan twa keaplju út Grins oan Poteman út te beteljen (Smit, nr. 209). Lykwols, ien fan de beide Grinzers, Brunard le Clerk, wiisde derop, en wol mei rjocht en reden, dat de stêd Grins net ta 'East-Fryslân' (is dus Westerlauwersk Fryslân) hearde.

Nijsgjirrich is dat er as stedshear fan Grins net de biskop fan Utert neamde, sa't er eins dwaan moatten hie, mar mei in hiel oar ferhaal kaam. Neffens him hearde Grins ta it gebiet fan de kening

fan Dútslân (Alemannia) of, mei oare wurden, Grins soe in frije ryksstêd wêze! Op 23 desimber 1311 dielde Edward oan de autoriteiten yn Lynn mei dat neffens frjemde keaplju yn Londen dat yndied sa wie en dêrom moasten de goeden oan Brunard le Clerk weromjûn wurde (Smit, nr. 210; folsleine tekst yn it *Oorkondenboek van Groningen en Drente*, nr. 239). Ek no telde dus net mei dat by de oerfallers op Poteman syn skippen mannen fan Grins west ha soenen.

Yn 1313 joech de kening opdracht oan de sheriffs fan York, Great Yarmouth en Southampton om nochris beslach te lizzen op goed fan Fryske keaplju, want noch altiten wie oan Poteman net it folle bedrach útkeard (Smit, nr. 216). It hat al mei al dus lang duorre foar't de Londenske keapman skealeas steld wie, teminsten as dat al foar de folle 100% bard is.

Alle Friezen deadsfjannen

Wat sizze dizze stikken no oer de ferhâlding tusken de Hollânske greve en de Westerlauwerske Friezen yn it begjin fan de fjirtjinde ieu? Yn it foarste plak docht bliken dat de Hollânske greve alle 'Eastfriezen' as syn 'deadsfjannen' beskôge, dus net inkeld de ynwenners fan Westergoa, mar ek dy fan Eastergoa (dêr't Dokkum en Ljouwert ta hearden). Fierders leare wy hjirút dat de greve sels ek skea ûnderfûn fan de Friezen, ja sels 'alle dagen' (cotidie). Dêr kaam dus yn 1309 noch by dat de kening fan Ingelân him oanspraaklik stelde foar de wandieden fan it folkje oan de oare kant de Sudersee en dat op grûn fan de titel 'hear fan Fryslân' dy't de Hollânske greve fierde.

Alhoewol't de Ingelske kening Willem III syn ôfwizing fan oanspraaklikens akseptearre hat, wurdt út it boppesteande dúdlik dat de Hollânske greve der om 1310 hinne alle belang by hie om Westerlauwersk Fryslân ûnder syn gesach te bringen. Dat de erkenning fan de greve troch Westergoa yn 1310 foaral sjoen wurde moat as ynjûn troch it belang fan de ynwenners fan Westergoa en dat de Hollânske greve eins mar skytskoarjend ta in ekspansive territoriale polityk yn Westerlauwersk Fryslân oergien is, liket my in net hâldbere stelling. En wa't tinke mocht dat de Westerlauwerske Friezen pas troch de slach by Starum fan 26 septimber 1345 'deadsfjannen' fan de Hollânske greve wurden binne, dy hat it mis, sa leart ús it gefal-Poteman.

Het publiek voor een Fries boek

De lapekoer fan Gabe Skroar

Goffe Jensma

Vrijwel nergens komt het verleden zo levendig en direct tot ons als in brieven. Tussen de regels door herkennen wij onszelf in onze voorouders of zien wij juist verschillen, bijvoorbeeld in spel-'fouten' of in zinswendingen die emoties verraden die ons vreemd zijn geworden. Brieven vormen kortom een prachtige historische bron als het erom gaat de mentaliteit van onze voorouders te peilen en hun leven van alledag te beschrijven.

Informaliteit

Dit alles geldt wel heel in het bijzonder voor de brieven *aan* de Friese schrijver en geleerde Joost Hiddes Halbertsma (1789-1869). U leest het goed brieven aan Joost Halbertsma. Zijn eigen brieven zijn maar mondjesmaat bewaard, maar Halbertsma wist in zijn correspondenten iets los te maken van wat hem zelf zo ten voeten uit kenmerkte: (Friese) vrijmoedigheid en plattelandse informaliteit. Ze komen bij hemzelf tot uitdrukking in zijn losse, wat associatieve manier van schrijven. En nu vinden we die zelfde trekjes, maar dan wel afgezwakt, ook terug bij zijn correspondenten, in de *aan* hem gerichte brieven. Misschien wel vanwege die weerklank, dacht hij dat deze vrijmoedigheid een karaktertrek van alle Friezen was. Ik verschil daarin met hem van mening. Ik denk namelijk dat juist in zo'n briefwisseling en in dat losmaken van informaliteit het Friese karakter vorm kreeg. Anders gezegd: de brieven aan Halbertsma beschrijven Friesland niet, zoals het buiten het raam daar lag, nee ze construeren het, zoals het als cultuurideaal in het hoofd en hart van Halbertsma leefde. Ze laten het succes van de schrijver Halbertsma zien die zijn verlangens op zijn correspondenten wist over te dragen.

Klassieker

Toen ik, schrijvende aan *Het rode tasje van Salverda*, op de Provinciale Bibliotheek de brievencollectie Halbertsma integraal doornam, noteerde ik stevast wanneer Halbertsma's eigen werken ter sprake kwamen. Zoals bekend publiceerde Halbertsma zijn boeken doorgaans in eigen beheer. Vervolgens verzond hij dan exemplaren naar zijn kennissen en vrienden. Dit deed hij ook in het geval van de *Lapekoer fan Gabe Skroar*, een boekje dat in 1822 voor het eerst verscheen en dat Halbertsma samen met zijn broers

RIMEN

EN

TELTSJES

VEN DE

Broerren Halbertsma.

FJIRDE PRINTINGE

(mei de kanteikeningen fen G. COLMJon út de oarde),

OP IN HJ KNIJSDON FEN

W. P. DE VRIES.

DINTER - 1895

DRYFTER BOK- EN STYFTDRUKKER, VROGER PIKMA J. DE LANGE.

De Lapekoer fan Gabe Skroar werd naderhand opgenomen in de Rimen en Teltsjes, waarvan hier de titelpagina van de eveneens te Deventer uitgegeven vierde druk (1895)

Tjalling en Eeltje - de befaamde *bruorren Halbertsma* - had gemaakt. Heruitgaven vonden plaats in 1829 en 1834. Dit werkje - tegenwoordig deel van de *Rimen en Teltsjes* - wordt doorgaans gezien als een van de belangrijkste Friestalige literaire werken, een absolute klassieker. De hoofdfiguur is de manke kleermaker Gabe, in wiens voddendam Joost Halbertsma zogenaamd allerlei gevonden stukjes papier heeft gevonden waarop Gabe zijn invallen, 'fiten' en 'oanslaggen' op schrift had gesteld. Gabe was een echte volksfiguur, sommigen meenden zelfs dat hij 'echt' had geleefd.

Vrouwen in de steden

Het rode tasje van Salverda gaat over burgerlijke cultuur in Friesland en over

de plaats die de Friese identiteit en de Friese beweging daarbinnen innemen. In het verleden werd vaak verondersteld dat de Friese beweging een uit het (plattelandse) volk gerekruteerde groepering was, een soort verzameling van allerlei 'Gabes' dus. Tegen dat beeld heb ik stelling genomen. Mijs inziens lag de oorsprong van de Friese beweging juist in de (Friese) steden en in de kringen van de over het algemeen Nederlandstalige grote burgerij. Zij zetten in hun literatuur fictieve figuren als deze Gabe voor het voetlicht. De volgende reeks citaatjes, die alle aan de brieven aan Joost Halbertsma zijn ontleend, maakt dit mooi duidelijk. Ze stammen alle uit hogere kringen en geven een goede indruk van de ervaringen van het lezerspubliek. Zo te zien, waren het vooral vrouwen uit gegoede kringen die met de *Lapekoer* wegliepen. Het blijkt ook dat het boekje op het platteland (zie het laatste citaat van Eekhoff) veel minder bekend was dan in de stad.

De Franeker hoogleraar Everwinus Wasenbergh wordt wel aangemerkt als de eerste, nog achttiende-eeuwse aanstichter van de Friese beweging. Hij schreef enthousiast vanuit Franeker (29 maart 1823): 'De schatten, tevoorschijn gebragt uit de Lapekoer fen Gabe Skroar zijn mij, geworden! Gij twijfelt immers niet, of dit Geschenk, hoe klein van formaat, werd bij mij als van groote waarde en met vreugde ontvangen; ook in eene adem door mij gelezen? Daarna meer dan eens herlezen! Men twijfelte, waaraan de voorkeur te geven; aan Rijn en Onrijm, beide zijn echt en oorspronkelijk. Het ontwaken van een Boerenhuishouden is vooral zeer naïf geschilderd. Heb dank voor het uitnemend vermaak aan mij bezorgd, en laat de vrees voor kruipende of springende diertjes U niet afschrikken om die zeldzame Korf nog nader en meerder om te schommelen en door te zoeken. Ik ben verzekerd, dat er meer, veel meer in schuilt, dat in waarde en geestrijkeheid bij deze eerste gifte niet af zou steken.'

J.T. Bodel Nijenhuis te Leiden
(19 november 1828):

'...ik heb het met mijn vrouwtje nagenoeg geheel gelezen en den naiven geest en toon met veel genoegen opgemerkt.'

J.W. de Crane, hoogleraar in Franeker (31 oktober 1829):

'..haar erkenenis van zoo vriendelijk door Neef bedacht te zyn met een exemplaar van de Lapekoer, die zy al ter daag bestudeerd heeft, gelijk zij ook al voorheen met de eerste uitgave zeer gemeenzaam was. Onder hare jonge vriendinnen zyn ook liefhebsters van het Friesk. Zij oefenen dus malkander.'

H.A. Hamaker, hoogleraar in Leiden (12 november 1829):

'Ik haast mij thans om mijn verzuim goed te maken en u te zeggen dat mijne vrouw niet alleen zeer gevoelig is voor het bewijs van achting, dat gij haar wil hebben geven, maar dat zij het boekje letterlijk verslonden en het in hare kleine verzameling naast Hebels Allemannische Gedichte geplaatst heeft; die zij zeer goed kent en zeer bewondert. Gij ziet dus dat uw geschenk aan haar besteed is. Uwe voorlezing in het Nut heeft ons boven al bevallen en wij hebben om uwe luimige zetten regt hartelijk gelagchen. De naïveteit van die taal duldt uitdrukkingen en spraakwendingen die men helaas in een meer beschaafd en gekunsteld dialect niet zou durven bezigen.'

Seerp Brouwer, hoogleraar te Groningen (3 januari 1830):

'Mijne vrouw bedankt U zeer voor de Lapekoer, zij leest er met ijver in; ik geloof dat het eerste boek in 't Vriesch dat zij leest uw Lapekoer is. Het schijnt zeker, dat de belangstelling in 't Vriesch algemeen wordt: de studenten hebben mij al geklaagd, dat de vriesche jongens hier al lastig waren met hun versen en voorlezingen uit de Lapekoer, waar zijn dan weinig van begrepen. Het is hier een der caracteristica van een Vriesch student de Lapekoer op zijn kamer te hebben.'

H. Collot d'Escury van Heinenoord te Leiden (6 juni 1830):

'Jammer voor mij, dat mijne taalkennis zoo onvolkomen is, dat ik er niet al dat genot was van hebben kon, dat het aan de genen, die gelukkig genoeg zijn, om het Friesch te verstaan, moet verschaffen; hetgeen ik echter met behulp van een goed vriend ervan gelezen heb, heeft mij er de wezenlijke waarde van doen bevatten.. het bundeltje zal 'inderdaad strekken' om de zucht op te wekken tot het meer gemeenzaam houden met eene landtaal, welke de beoefening zoo waardig is en waar in onze tijdgenoten den waardigen Gysb. Jacobs doen herleven.'

W. Eekhoff, Leeuwarden (16 april 1834):

'Hommema vroeg mij in de vorige week al weder naar de Lapekoer. Ik heb hem gezegd u te zullen schrijven en daarnaar te vragen;

waarop hij mij toevoegde: 'schrijf dan ook maar uit mijn naam aan Do dat Roelof blixemde lulk is'

W. Eekhoff, Leeuwarden (17 oktober 1834):

'Mij zijn eenige exemplaren van de Lapekoer besteld, en [ik] zal er zeker bij mijne vrienden meerdere kunnen slijten.'

Jacob Grimm, taalgeleerde te Gittingen (31 december 1834):

'Ich habe das interessante buch noch nicht zu ende; es spant meine aufmerksamkeit durch inhalt und sprache.'

J.W. de Crane, Franeker (13 februari 1835):

'..want ik moet UwE opregt bekennen mijne lagspieren niet genoeg meester te zyn om met een effen gezigt de Lapekoer te kunnen doorsnuffelen.'

C.J. van Haren-van Heemstra, Veenklooster (18 maart 1835):

'Van onze domestieken heb ik op mij genomen om u hunne dank wel duizend maal te betuigen voor den Lapekoer, dat was een vreugde toen ik hun die uit uw naam overreikte.'

F.D. Fontein, Salverd (29 oktober 1835):

'..het vriendelijk geschenk van de zoo volledige Lapekoer N 22 not published in that way, where of only 30 copy's have been taken, en dan nog met een gedicht aan uwen Stalke Fontein, waardoor het werk eene dubbelde waarde voor mij heeft. Ik had gehoopt U daar voor mondeling te bedanken, en schaam mij zoo lang gezwezen te hebben, want reeds in julij werd hetzelfde ontvangen, en werd het ander exemplaar aan mijn Nichtje Fontein volgens Uw verlagen bevorderd.'

Wopke Eekhoff, Leeuwarden (13 juni 1837):

'..stukken van de Lapekoer, waarvan ik er zoo dikwijls zingen hoor, gelijk nog voor eenige dagen Ad Janom door een meisje van 4 jaar.'

Wopke Eekhoff, Leeuwarden (20 december 1838):

'Uwe Lapekoer daarentegen is in onze Friesche Letterkunde een klassiek stuk, dat de tijden verduren en altijd ten bewijze strekken zal van de hoogte, waartoe gij die lang verwaarloosde, ja bij het algemeen verachte letterkunde opgevoerd hebt.'

Wopke Eekhoff, Leeuwarden (14 oktober 1840):

'Voor korten tijd had ds Reitsma van Roordahuizum, uit aanmerking dat Gysb. onder de tegenwoordige liefhebbers en lezers van de

Lapekoer, vooral op het land te weinig bekend is, mij voorgesteld om in een net gedrukt en niet te duur octaafje eene Bloemlezing uit Gysb. te geven, met korte verklaring van eenige woorden.'

Wopke Eekhoff, Leeuwarden (10 januari 1843):

'De kleine bringer van dezen brief is de Jonker Justinus Gerrolt van Burmania Rengers, de zoon van Baron van Burmania Rengers, lid van Gedeputeerde Staten, Agent van den Alg. Rijkskassier enz. Hij is ter uwent in een pensionaat, en gaf vroeger zijn Papa te kennen, dat hij gaarne bij al hetgeen hij leerde ook wel het Friesch wilde leeren lezen. De Heer Rengers verzocht mij of ik mij daartoe niet een uur in de week wou verledigen. Dien ten gevolge heb ik met hem en zijn neefje (een even allerliefste jongen als hij) de gansche Lapekoer en wat meer onder hunne vatbaarheid viel, doorgelezen, hoewel het adellijk accent de uitspraak grootelijks in den weg stond.(...) Zijn lust voor het Friesch (waarlijk in zulk een knaapje, in dien stand een zeldzaam verschijnsel) moge hem tot aanbeveling strekken.'

Cornelis P. Sorgdrager op Ameland

Chroniqueur van het doopsgezind leven

Jacob van Sluis

Ameland heeft een bijzonder interessante geschiedenis. Ten tijde van de Republiek vormde het als een neutrale en onafhankelijke heerlijkheid min of meer een zelfstandig staatje, met eigen heren. Aanvankelijk was dit de adellijke familie Cammingha en vanaf 1704 waren het de Friese Nassau's, die na 1747 tevens stadhouders waren van alle zeven gewesten. Ondanks deze personele unie bleef Ameland formeel zelfstandig; pas in 1798, na de vlucht van de laatste stadhouder, Willem V, werd het eiland formeel geannexeerd door de Bataafse Republiek en in 1801 ingelijfd bij Friesland.

Ook in de kerkgeschiedenis van Ameland had deze 'zelfstandigheid' een weerslag. De gereformeerde kerk werd nimmer de bevoorrechte kerk zoals in de Republiek en omvatte steeds een minderheid van de bevolking (circa 40%). De katholieke eredienst werd op het eiland geduld en openlijk uitgeoefend, door ongeveer 10% van de bevolking, en van hieruit had men een uitvalsbasis voor missie op het Friese vasteland. De belangrijkste groepering vormden echter de doopsgezinden in hun verschillende gezindten.

Roerig gemeentelven

Er waren drie doopsgezinde gemeenten op het eiland, alle over de drie dorpen verspreid: het oud-Vlaamse Jan Jacobs-volk, het jong-Vlaamse Foppe Onesvolk (beide genoemd naar hun stichters) en de gematigde Waterlandse gemeente. De gemeenten werden geleid door leraars en oudsten, ongeschoolde 'vrijwilligers', die hun taak vervulden naast hun eigenlijke beroep. Bij het Jan Jacobs-volk was vanaf 1782 tot aan zijn dood in 1826 voorganger Cornelis Pieter Sorgdrager, tevens winkelier en timmerman. Aanvankelijk had hij samen te werken met de andere leraar en oudste, Jacob Jobs, maar door hun verschillende inzichten verliep deze samenwerking moeizaam. Naar het schijnt legde Jacob in zijn prediking de nadruk op de eenheid van leer en leven, terwijl Sorgdrager minder streng was met een verwijzing naar de genade Gods. De preken van Sorgdrager werden echter zeer gewaardeerd en trokken ook toehoorders uit de gereformeerde gemeente. Nadat Sorgdrager in 1793 mede-oudste was geworden, duurde het nog jaren voordat Jacob Jobs de verantwoordelijkheid volledig met hem wilde delen

en hem de bediening van de sacramenten Doop en Avondmaal toevertrouwde. In 1804 werd de eenwording met het Foppe Onesvolk bewerkt, vurig bepleit door Jacob Jobs terwijl Sorgdrager juist de voet op de rem hield. Die was evenmin een warm voorstander van de vereniging met de Waterlandse gemeente, welke pas veel later, in 1854, tot stand zou komen. Het is dus duidelijk dat de doopsgezinden op Ameland er een roerig gemeente-leven op na hielden.

Kerkelijke kroniek

De reden om Sorgdrager naar voren te halen is echter een andere. Sorgdrager liet twee dagboeken die een goed beeld geven van zijn eigen kerkelijke activiteiten en over het dagelijks leven op dit in alle opzichten geïsoleerde eiland. Zij zijn inmiddels uitgegeven door W.J. Maas e.a. In de *Memorij* beschrijft Sorgdrager de 'voornaamste geschiedenisse' van zijn gemeente vanaf 1773, dus nog eer hij zelf de kansel betrad. Zo beschrijft hij de anarchie die in de gemeente optrad door twee van hun troon gevallen voorgangers. Beiden waren in 1767 gekozen als proefdienaars, maar bij de verkiezing van een oudste naast Jacob Jobs op 8 januari 1775 werden zij niet alleen gepasseerd maar ook nog ontslagen: 'Want Teeke Gerrits was een dronkaart en Barent Willems een stigter van onrust, twistsoeker hatig opgeblazen, werkte ook op sondag, en had een onser broeders nog voor regt sijteerd [= voor de rechtbank geciteerd, aangeklaagd]'. Het laatste verwijt ligt in het verlengde van het principe van weerloosheid, door strenge doopsgezinden toen nog altijd aangehangen, volgens welke het ongepast was om onderlinge geschillen via de wereldlijke rechter te beslechten. In de volgende jaren wisten beide heren

nog regelmatig de kansel te beklimmen - wie het eerst kwam die het eerst maalde, zo leek het wel - en ze probeerden ook nog de baljuw (de vertegenwoordiger van de Heer van Ameland en dus zwaarddragend wereldlijk rechter!) voor hun karretje te spannen.

Dronken

De zaak kon pas in oktober 1779 worden beklonken, nadat Jacob Jans met een rekwest voor stadhouder en erfheer Willem V was verschenen, 'na zijn compliment eerst afgeleijd te hebben waar op zijn Hoogheid seide seer goet seer goet'. Sorgdrager, die zich later bepaald niet als een geestverwant van de 'fijne' Jacob Jobs ontpopte, kon hiermee wel instemmen, want de beide dissidenten 'tonende geen vreeze voor God nog menschen te hebben'. Neem nou 8 november 1778: 'Teeke Gerrits was eergister so dronken geweest, dat hij met een wagen van Nes is tus gebragt, leggende plat in de wagen'. Na de affaire deed Teeke nog wel pogingen 'om weder aangenomen te worden, gaf voor berouw te hebben en beloofde beterschap, Jacob [Jobs] seide wij moeste eerst vrugten zien eer dat cond geschieden' - maar die oogst werd niet meer binnengehaald.

Eigenzinnig

Zelf had Sorgdrager een ernstige taakopvatting, zoals bleek nadat hij in 1782 door de gemeente tot leraar verkozen was. Hij 'versogt om wat uitstel, omdat ik sulk gewigtig ampt zo eens klaps en op staande voet niet konde aanvaarden', tot ontstemming van Jacob Jobs die vond 'dat sulks een nieuw gebruik was' en dat men zijn roeping deemoedig had te aanvaarden. Twee weken later geeft Sorgdrager te kennen dat hij het beroep aanvaardt, maar zijn aarzeling blijft en voorlopig wil hij alleen voorgaan wanneer hem dat past, zo blijkt uit een aantekening enkele maanden later: 'en Jacob Jobs vroeg mij terstont of ik geen beurt soude houden ik seide neen maar als ik weer klaar was, soud ik het haar wel seggen'. Dat hij 'niet in de beurt predikte' ontstemde Jacob Jobs, die 'seij het was een soort van eigenwil-

lig werk te prediken wanneer het mijn gelegen kwam.' Voorlopig preekte hij niet vaker dan een keer of drie per jaar, wat meestal als zelf-evaluatie 'ging goed' of 'had het mooi ruim' oplevert.

Pas in januari 1788, na bijna zes jaar, wordt Sorgdrager officieel als leraar bevestigd. Zo'n lange wachtperiode was niet ongebruikelijk, want met hem werd Jacob Haijes na 11 jaar dienst in dezelfde functie bevestigd. Sorgdrager doorliep voorspoedig de verdere stadia: in 1791 volgde zijn verkiezing tot proefdienaar, in 1793 tot oudste, in 1797 bediende hij voor de eerste maal de Doop, in 1801 het Avondmaal.

Nauwgezet observator

De *Memorie* wordt voornamelijk gevuld met de lopende zaken: wie gepreikt heeft en over welke tekst, wie 'doopelingen' waren en wie er trouwden, tuchtzaken, perikelen met erkenning van attestaties afgegeven door en voor andere gemeenten (als borg werd vaak maar liefst tien jaar goed gedrag gevraagd!), waarbij Jacob Jobs zich stevast als een streng vermaner betuigt.

Van een maagdelijke geboorte is men niet onder de indruk: 'Kort na het avondmaal ontrent 10 dagen is het gebeurt met Claaske Jacobs Vlieger dat zij nog maagt zijnde een kint kreeg doen zij als dopeling wiert voorgedragen, wiert zulk geopenbaart door een broeder dat zij kramen moeste, waarop door de die-naars haar en de moeder is onderstaan en hebben het beide zwaar ontkent'; verder horen we niets over deze zaak. Interessanter is de beschrijving van bijzondere diensten, zoals de viering van het Avondmaal, waarbij de prediker het brood en de wijn eerst aan de ambtsdragers 'in de bank' geeft, die het vervolgens uitdelen aan de gemeenteleden. Nauwgezet observator als hij is noteert Sorgdrager dat de uitdeling in Ballum onder ongeveer 172 leden voor het brood 11 en voor de wijn 8 minuten kostte. De prediking moest vervolgens niet te lang duren, want nadat 'de kelk rond geweest was tot het sluiten der reden predikte Jacob nog wel 17 minuten hetwelk veel te lang was, kon met 8 a 9 minuten wel goet geweest hebben'. In de Doopdienst staat de kus centraal, door Paulus in Romeinen 16:16 voorgeschreven, waarmee de gedoopte broeders en zusters in de gemeente welkom geheten worden.

Op de Bataafse revolutie reageerde Sorgdrager onwennig, 'durfde voor

Zijn H[oogheid] zoo uitdrukkelijk niet voordrage te bidden als anders gewoon was, uit hoofde hier 4 mensen op het land ware om Zijn H. goederen te inventariseren en te arresteren, gesonden van de nieuwe regeering van Lieuwarden' - de stadhouder bezat een slot te Ballum.

Samen-op-weg

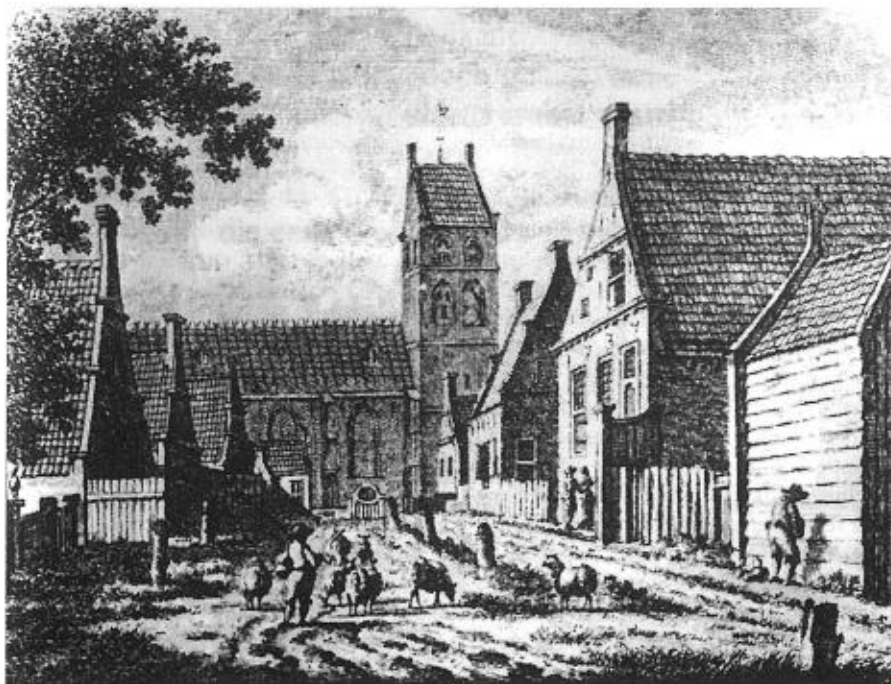
In januari 1804 melden enkele leiders van Foppe Ones gemeente zich, 'vermits zij van hun leeraar ontbloot was, en geen vermogen had voor gelt een te onder houden, is door de gesamentlijke gemeente een besluit genomen om tot ons Jan Jacobs gemeente over te gaan'. Pijlsnel wordt de zaak beklonken en de aarzelingen van Sorgdrager worden volslagen genegeerd: 'met grote haast woude Jacob Jops dit zondag daar aan de broeders voorstellen en ik woude eerst een comparitie beleggen van de leden van ons bank (...) Ik zag hoe de geheele bank er toe genegen was, en dat ik niet magtig was om het alleen tegen te houden dan met grote meijte. Stond het toe (...)', waarop op 2 februari het contract getekend wordt. Sorgdrager meldt niet wat de reden van zijn aarzeling was en of er soms theologische geschillen waren die uitgepraat moesten worden. Hij maakt evenmin melding van moeilijkheden inzake de fusie achteraf. In mei wordt de balans opgemaakt: 98 leden uit Foppe Ones gemeente zijn

overgekomen bij de 432 leden van Jan Jacobs gemeente, samen dus 530 leden over drie dorpen verdeeld: Hollum 314, Ballum 63 en Nes 153.

Rijkstraktement

Op 25 april 1804 overlijdt Jacob Jobs, zodat Sorgdrager de belangrijkste voorganger wordt. Het dagboek wordt routineuzer, Sorgdrager preekt nu zo'n 20 maal per jaar en geeft zich geen evaluatie meer. Pas in 1816 wordt er iets bijzonders gemeld, wanneer Sorgdrager te kennen geeft dat hij in de nieuwe constellatie van het Koninkrijk gebruik wenst te maken van de mogelijkheid om een rijkstraktement aan te vragen, wat prompt onenigheid oplevert met de andere leraars.

Bij de aanvraag steekt de tweede man in de hiërarchie via een brief aan de gouverneur van de provincie Friesland een spaak in het wiel: 'Hendrik IJensen heeft er onder gewerkt dat dit traktement weder omvier gestoten is', meldt hij. Maar uiteindelijk rolt er een compromis uit waarbij Sorgdrager een gedeelte afstaat. Hoeveel hij krijgt meldt hij niet, maar bij een preekbeurt op West-Terschelling schieten de guldentekens hem in de ogen als hij hoort dat de leraar daar 'een traktement van f. 500 vrij woning en brand' toebedeeld krijgt. Alles was daar beter, dankzij steun van de Sociëteit in Amsterdam: 'De kerk was

Het dorp Hollum tegen het einde van de achttiende eeuw

heel mooi geschikt, met een verheven stoel, kooperen kronen, en alles advenant mooi ingerigt'. De laatste aantekening is 'Zondag den 18 Junij [1826] dank en bededag voor de 714 maal dienst gedaan was te Holm (Hollum) text den 124 Psalm'. Om onbekende reden is Sorgdrager naar Amsterdam gegaan, waar hij op 9 augustus overlijdt. Het beurtschip dat hem er naar toe had gebracht, nam zijn stoffelijk overschot mee terug om op het eiland begraven te worden.

Onpersoonlijk verslaggever

Opmerkelijk is hoezeer Sorgdrager zijn persoonlijk leven buiten dit dagboek heeft gehouden. Zoals elk huwelijk meldt hij zijn eigen huwelijk en na het overlijden van zijn vrouw in 1815 volstaat hij droogjes met de melding dat hij in de dorpen een lijkpredikatie hield. Even-

min is er ooit enige aanleiding tot theologische bespiegelingen, niet bij de kerkfusie van 1804, maar ook niet bij enig conflict met Jacob Jobs. Het verslag blijft zakelijk en praktisch, als een zelf gekozen plicht wordt meer dan 50 jaar gemeentelieven opgetekend. Sorgdrager is de chroniqueur van de dagelijkse routine, die aldus twee eeuwen voor ons later weer opgeroepen wordt. Het andere dagboek, het *Memori boeck van eenige saaken die hier op Ameland als elders zijn voorgevallen*, is een al even onpersoonlijke kroniek. Vanaf 1779 tot enkele maanden voor zijn dood boekstaafde Sorgdrager hierin het dagelijks leven op het geïsoleerde eiland, kleine zaken als de vondst van het eerste kievitsei, hoe 'een paart van de donder dood geslagen' is en andere uitwassen van het weer, het vergaan van schepen en de erbij behorende jutterij.

Wat, niet hoe

Maar ook de grote politiek vindt zijn weerslag op het eiland: de omwenteling van 1795 met de reeds genoemde confiscatie van het Nassau-bezit, de gedwongen inkwartiering van Franse soldaten, later de conscriptie van soldaten voor het leger van Bonaparte, en in november 1813, bij de terugkomst van de erfprins in Nederland, 'hebbe de jongelingen van Holm een oranie boom in het midden der afslag geplamt'. Alleen het wát van de gebeurtenissen die Sorgdrager beleefd heeft, en niet hoé hij het ervaren heeft, wordt beschreven. Zijn dagboeken zijn geen egodocumenten in de strikte zin van het woord: door dat facet van de Romantiek werd het Ameland van zijn dagen blijkbaar niet beroerd.

Schijn bedriegt

Lourens Oldersma *)

In de prentencollectie van het Ryksargyf berust een zestiende-eeuwse gouache. Hij verbeeldt Ath van Ockinga. Zij was een dochter van Here van Ockinga (overleden 1574) en Hylck Taeckes van Roorda (eerder weduwe van Watze Johans van Roorda). Het portret stelt haar voor als 24-jarige.

Volgens de beschrijving van het portret was zij toen al weduwe van Gerrolt van Cammingha die in 1589 overleed. In de linkerbovenhoek staan de alliantiewapens van het echtpaar. Maar is de gouache wel zestiende-eeuws?

Van Gelder

De gouache werd bij de inventarisatie van het archief door de toenmalige rijksarchivaris S.J. Fockema Andreae gedateerd op 1598, overeenkomstig het jaartal in de rechter bovenhoek. Vervolgens ging dat jaartal een eigen leven leiden. Het stuk werd als zijnde uit 1598 in de database van de kaarten en prenten opgenomen en als prentbriefkaart uitgebracht. Toen het stuk voor een rondleiding uit het depot werd gehaald, viel restaurateur Tjeerd de Jong van het Ryksargyf de regelmatigheid van het papier op. Een dergelijke regelmatigheid in de structuur van het papier kwam in de zestiende eeuw niet vaak voor en wees eerder op fabrieksmatig, dan een handmatig vervaardigd papier. Hij heeft de gouache vervolgens op een lichtbak bekeken en kon toen delen van een watermerk herkennen.

Het bleek dat het gebruikte papier in de tweede helft van de negentiende eeuw door de firma Van Gelder was vervaardigd.

Portret onbekend

Tot 1837 werd in Nederland het papier immers handmatig geschept. In dat jaar begon de firma Van Gelder en Zonen aan de Zaan met de machinale fabricage van papier in de molen 'Het Fortuin' aan het Guispad te Zaandam. Na een moeizame start, waarbij de firma aan de rand van het faillissement raakte, werd dankzij een grote ondernemingsgeest en taai doorzettingsvermogen de papierfabricage in de stoomfabriek 'De Eendacht' te Wormer door de firma tot grote bloei gebracht. Het is mogelijk dat de gouache een door een amateur vervaardigde kopie is van een bestaand portret. In de collectie van het Fries Museum komt Ath in ieder geval niet

Portret van Ath van Ockinga met daarin verwerkt het watermerk.

voor. Het Iconografisch Bureau te Den Haag kent verscheidene portretten van de familie Ockinga, maar dit portret is onbekend. Mogelijk hangt het originele portret nog bij iemand thuis. Op bijgaande afbeelding is het watermerk over het portret geprojecteerd. In werkelijkheid is het met het blote oog amper te zien; op een lichtbak kunnen enkele fragmenten moeizaam worden onderscheiden.

*) met dank aan Tjeerd de Jong

Saksers en Fryslân 500

A.J. Mulder

Op 29 maaie lêstlyn waard de útstalling Saksers yn Fryslân troch dr A. J. Mulder offisjeel iepene. Yn in taspraak by gelegenheid dêrfan joech de deputearre fan Fryslân omtinken oan de krityk dy't der fan guon kanten wêst hat en noch is op de aktiviteiten yn it ramt fan *Fryslân 500*. Hjir in werjefte fan dizze taspraak, dêr't Mulder - nêst deputearre ek histoarikus - syn fisy op dit barren en de histoaryske eftergrûn dêrfan jout.

Stikken út Dútslân

Hjoed binne wy by elkoar foar de iepening fan *Saksers yn Fryslân*. In útstalling dy't sels bewoartele is yn de skiednis. Nei de fal fan it kommunisme die bliken dat der yn de Saksyske argiven yn Dresden 10.000 bledsiden argyf materiaal oer Fryslân leine. De Ryksargiven yn Fryslân en Grinslân hawwe dat op mikrofysje setten. Dizze útstalling wie net mooglik sûnder de stikken dy't fanút Dútslân hjirhinne helle binne. It joech tagelyk ek Fryske kulturele ynstellings de kâns har materiaal yn ien ferbân sjen te litten. Wy sille dat aansens besjen kinne.

Hoe doare jo?

Ik wol dizze gelegenheid brûke om yn te gean op de beswieren dy't Deputearre Steaten en de Stifting Fryslân 500 oer har hinne krigen hawwe. Sa'n betinking opsette! Hoe doare jo? Fryslân bestiet ommers langer as 500 jier! It beswier ek dat de Fryske Frijheid ferlern gong wie. Op himsels is it bysûnder dat der safolle diskusje losmakke is. Ien fan de doelstellings fan *Fryslân 500* is dermei al slagge: it oanfiterjen fan belangstelling foar de Fryske skiednis. Mar is it net frjemd dat alle argewaasje oer it Fryslân fan no, him rjochtet op 500 jier earder, op Albrecht fan Saksen? Is dat terjochte? Yndie, hy kaam fan bûten. Mar der kamen mear fan bûten dy't foar Fryslân fan betsjutting wiene. Machtige minsken dy't Fryslân twongen ta saken dêr't de Friezen sels net ta by steat wiene. Dike of wike, wie it biedwurd yn de 16-de ieu en de tyran Casper de Robles twong de Friezen derta. De Stiennen Man wurdt noch hieltid besongen yn 'It Heitelân' fan Van der Burg.

De kritisy soene har ôffreegje moatte hoe't it koe dat der somtiden minsken en machten fan bûten nedich binne om de ferhâldingen yn dizze provinsje te trochbrekken.

proto-steat, wie mei de rêch nei Europa keard. De sân Fryslannen kamen net ta in ienheid, ek net doe't de steatsmachten fan it kontinint har jilde lieten. It steatsgesach fan eigen boaiem kaam net fan de grûn, tagelyk waard in sintralisme fan de stêd Grins yn Fryslân opkeard.

Boarstbyld fan George fan Saksen út 1537. It stik is troch de Dresdener Skulpturensammlung oan it Fries Museum útlend foar de tentoanstelling Saksers yn Fryslân

Werkenbere provinsje

Fryslân wie fertize yn in fetestriid. Haadlingen tsierden mei elkoar, stêden kreaden oer hannel en hannelsferbiningen, en Fryslân, it Fryslân fan Flie oant Denemarken, dizze agrarysk-maritime

Om Grins bûten de doar te hâlden, waarden de Saksers ynhelle. Mar it wiene Friezen dy't har derta noegen. Bertolt Brecht sei al, yn antwurd op dreamerijen: 'Aber die Verhältnisse sind nicht so?'

As ik de kritisy goed begrepen haw, tinke se dat dermei de Fryske Frijheid telider slein waard en de Fryske taal oan kant setten.

Earder haw ik der op wiisd dat sels immen as Douwe Kalma nei foaren bringt dat allinnich yn ús Fryslân, yn Westerlauwersk Fryslân, it Frysk *überhaupt* bestean bleaun is. Net yn Grinslân. Ek net yn East-Fryslân, dêr't in eigen haadlingenlaach foar master opsloech. De betsjutting fan 1498 foar Fryslân leit dus justjes oars as guon kritisy ús leauwe litte wolle. Miskien hat 1498 wol tweechbrocht dat Westerlauwersk Fryslân as werkenbere provinsje bestean bliuwe koe, dat wy net ôftakken ta Ommelanen fan Grins.

Romeinen, Karolingers en Saksers

Mar der is noch wat dat my net noasket oan al dy krityk: It tekoart oan striid, it temin oan piid, dy't út dy krityk sprekt. Der is ús wat slim bard en dernei wie it ôfrûn. It wie de 'Ûndergong fan Fryslân?' Fryslân is wol earder bedrige troch kontinintale machten. De Romeinen woene eins de Eems as grins fan har ryk, mar hja hawwe dat net oprêden. It binne de Romeinen dy't ús foar de earste kear trochdogge dat it folk yn de min-tagonklike oarden by de Noardsee Friezen hjitte. De argeologyske opgraving okkerjiers by Winsum hat oanjûn dat de Romeinen hjir foar in skoft in fêste post hiene.

As de Romeinske macht ferfalt, ferlieze wy sicht op dizze kontreien. Earst as der in nije kontinintale macht ûntstiet, komme de Friezen wer yn sicht. Yn de striid mei de Karolingers dûke nammen op as Aldgilles, Redbad en Bubo.

De Ingelske histoarikus Peter Brown sprekt oer in 'sub-Frankische staat' as er it oer kening Redbad hat. Wy wite eins te min oer dit part fan de Fryske skiednis en derom is de útwurking fan it materiaal fan de terp yn Wynaam fan grut belang. Ek dizze opgraving hat de provinsje oan bydroegen. Ek dizze fynsten sille ústald wurde yn it Fries Museum, yn it jier 2000. Ek hjiroan sil in witten-skiplik kongres wijd wurde. Sa besjoen is 1498 de tredde kear yn 1500 jier dat in kontinintale Europeeske macht besiket greep te krijen op Fryslân, ús Fryslân dat fanâlds it hert fan de Fryske regio wie. Albrecht fan Saksen wie de earste en de lêste hearsker dy't it hiele Fryslân, fan Fly oant Denemarken, ta syn foldwaan krige. En foar de tredde kear slagget it ek dizze kontinintale Europeeske

macht net om hjir dy macht fêst te hâlden. De hartoch fan Saksen docht Fryslân yn 1515 oer oan Karel de Fyfde. Dy syn soan Philips II moat nei ferrin fan tiid belies jaan.

Ferskillen yn wurdearring

Tsjinoer ideologyske krityk kin allinnich de histoaryske diskusje steld wurde. Yn de skiednis komme dingen op, ûntjouwe har en ferdwine, as har tiid oer is. Wat de betsjutting is fan it Saksyske ynterregnum, sil yn it perspektyf fan dy tiid sjoen wurde moatte.

Yn de útstalling komme de lette midsieuwen oan 'e oarder. De komst fan de Saksers. De ynstellings dy't Albrecht fan

Saksen ynstelde om ta in nij, modern bewâld te kommen. Fryslân waard ien fan rjocht, mei in eigen Hof vanriesland, der kaam ien bestjoer en ien munt, tafersjoch op wettersteat, de farferbining Ljouwert-Frjentsjer-Harns (1507-1508) waard groeven, de Stellingwerpen kamen by Fryslân, it Bildt waard yndike en der kaam it 'Register van Aanbreng' (1511), boarne fan ús kennis fan Fryslân fan dy tiid.

It wurdt nei 1498 nea wer sa't it west hie. Dizze útstalling stiet dêr by stil. Ek by de ferskillen yn wurdearring dy't de Saksyske perioade oproppen hat. Fanôf Worp fan Thabor, Keimpo van Martena en Jancko Douwema. En sa heart it.

Historische Dag

Tijdens de Historische Dag in Franeker op 13 juni jl. gaf het Fries Genootschap acte de présence met een stand in de Martinikerk. Enkele bestuursleden brachten de tot nu toe verschenen publicaties onder de aandacht van het publiek.

Het Genootschap koos voor de eerste maal voor deze wijze van benaderen. Uit de belangstelling van de aanwezigen bleek dat de presentatie de moeite zeker loonde.

De stand van het Fries Genootschap met achter de tafel Rita Mulder-Radetzky, Elleke Makkes-van der Deijl en Bernhard van Haersma Buma.

Een interview met de schrijver Gerrit Jan Zwier

Slauerhoff, Jorwerd en het noordelijk gevoel

Evert Kramer en Yme Kuiper

Honderd jaar geleden werd de dichter Jan Jacob Slauerhoff te Leeuwarden geboren. Op verschillende plaatsen wordt dit feit herdacht, onder andere te Jorwerd, waar op 21 augustus het Iepenloftspul 'Slauerhoff en Jorwerd' zijn première beleeft. De organisatie van dit musical-achtige spektakel trok de schrijver en journalist Gerrit Jan Zwier aan als tekstschrijver. We spraken met Zwier in het Haersmahuys te Leeuwarden, voorafgaand aan zijn lezing over Slauerhoff en Fryslân voor de fameuze Leeuwarder *Societas Sine Nomine*, waarvan hij al ruim twintig jaar lid is.

Gerrit Jan Zwier werd in 1947 te Leeuwarden geboren. Hij studeerde in 1975 af in de culturele antropologie en de geografie aan de Rijksuniversiteit Groningen, waar hij college kreeg in de fysische geografie van dr W.F. Hermans en voor zijn studie antropologie veldwerk deed in Noors Lapland. Zwijs eerste verhalen werden afgedrukt in Vrij Nederland en in Avenue Literair. In 1978 debuteerde hij met de verhalenbundel *De noordkromp en andere verhalen*. Zijn meest recente boek is de (historische) roman *De knoop van Ijsland*, dat onlangs in het Ijslands werd vertaald onder de titel Rádgátan (Het raadsel).

Inmiddels heeft Zwier een uitgebreid oeuvre op zijn naam staan van zowel verhalen en romans als van reisreportages en kritieken. Uit zijn werk, dat een sterk verhalende inslag heeft, spreekt een hang naar het reizen in onherbergzame, vooral noordelijke streken als Lapland, Ijsland, Groenland of de Fär Øer. De in het Groningse Zuidhorn woonachtige schrijver verzorgt onder andere voor de *Leeuwarder Courant* columns en literaire kritieken.

Hoe ben je betrokken geraakt bij het Iepenloftspul van Jorwerd?

Zes jaar geleden heb ik voor het Monument van de Maand een boekje geschreven over Slauerhoff (1898-1936): 'Alleen voor Friesland heb ik nog een zwak'. Ook Jorwerd en Slauerhoffs betrekkingen in zijn jonge jaren met het predikantengezin Hille Ris Lambers in dat dorp komen daarin uitgebreid aan de orde. Ik heb toen trouwens nog een verhaal over Slauerhoff vanaf de kansel in de kerk afgestoken. En aangezien het Organisatiecomité van het Iepenloftspul dit jaar Slauerhoffs geboortjaar wilde herdenken met een, let wel, vrolijke musical, kwam men op een gegeven moment bij mij uit als tekstschrijver. Eerst was Hylke Speerstra - die Fries schrijft, wat ik niet kan - benaderd, maar die wilde niet. Hij zag het 'zwerk al drijven' met die sombere, sarcastische humor van Slauerhoff. Die vrolijke benadering van Slauerhoff is inderdaad lastig, maar in goede samenwerking met onder andere regisseur Romke Toering en de Friese vertaler Jan Schotanus is de humor toch wel binnengehaald in

Slauerhoff in het Marokkaanse Tanger (1934) (coll. G.J. Zwier)

het Iepenloftspul, dat ook echt moest gaan over Slauerhoff en Jorwerd.

Kun je daar ook voorbeelden van geven?

Lastige vraag, want ik geef niet graag de humorzaken nu al weg. Ga er maar vanuit dat ik dankbaar gebruik heb gemaakt van de populariteit van Geert Mak's *Hoe God verdween uit Jorwerd*. Iedereen weet nu zo langzamerhand wel wat voor soort dorp Jorwerd was en is, en wat de traditie van het Iepenloftspul voor dit dorp betekent. Bovendien haalt Mak in zijn boek een aantal van Slauerhoffs bekende, op Jorwerd, de pastoriewoning en de meisjes Hille Ris Lambers geënte gedichten aan. (Mak: 'Zo werd het middag, een mooie middag om Jan Slauerhoff te lezen ... Ik ging die middag bij de dominee op bezoek, de elfde opvolger van Hille Ris Lambers en zijn mooie dochters ... De dominee koesterde zijn pastorie als een klein museum.') Verder heb ik een dorpsgeest bedacht, die steeds in het stuk opduikt, en bijvoorbeeld ook de kritiek meegenomen die Klooster, de huidige predikant van Jorwerd, op Maks boek heeft, of liever gezegd vooral op de titel van diens boek. Naast Slauerhoff zelf en natuurlijk het gezin Hille Ris Lambers, zal de toeschouwer ook figuren van onze tijd zoals de notaris, de dominee en Geert Mak tegenkomen.

Goed, we zullen niet doorvragen op dit punt, maar de opbouw van de musical, hoe ziet die er uit?

Het stuk bestaat uit drie onderdelen. Het begint met Slau's verblijf in Jorwerd, waar hij, tijdens en vlak na de Eerste Wereldoorlog, in de ban raakt van het domineesgezin Hille Ris Lambers. De culturele sfeer in dit gezin - de vader, een vrijzinnige predikant die zich niet alleen voor het spiritisme interesseerde maar het ook praktiseerde, en de dichtende, Schubert-zingende dochters - was zo geheel anders dan die thuis in Leeuwarden: materialistisch ingestelde middenstanders met een behangerszaak op de Voorstreek. Het middenstuk is Slau's verdere levensloop in sleutel-scènes. De thematiek hier is de grote wereld van de latere Slauerhoff tegenover de kleine wereld in Jorwerd. De laatste staat dan voor zijn jeugd, de erotiek, en het serieus genomen worden als aankomend dichter door het gezin Hille Ris Lambers. De tegenstelling heimwee en het 'nooit hier, altijd

daar'-gevoel speelt hier een belangrijke rol. Of om het laatste met Slauerhofs eigen woorden nog eens precies aan te geven: 'In Nederland wil ik niet blijven/ Ik zou dichtgroeien en verstijven/ Het gaat mij daar te kalm, te deftig/ Men spreekt er langzaam, wordt nooit heftig.' In het laatste deel komen we terecht in het heden van de herdenking van 1998. De drie dochters van de dominee - Heleen en Annie, en de wat jongere Jopie - zijn oude dametjes geworden. Maar ook Slauerhoff, die niet herdacht wil worden, maakt hier zijn opwachting.

Vanwaar je eigen fascinatie voor Slauerhoff? Heeft dat ook iets met Leeuwarden of met je eigen Friese afkomst te maken?

Nee, Leeuwarden en Friesland speelden nauwelijks een rol daarbij. Al op mijn tiende verhuisden mijn ouders naar buiten de provincie. Slauerhoff kreeg mij pas echt in de greep, toen ik mijn eerste reis naar Lapland maakte. Ik had toen net, na een vrij frustrerend eerste studiejaar, mijn studie biologie aan de Universiteit van Amsterdam opgegeven. Van mijn vader had ik daarvoor al eens de *Verzamelde Gedichten* van Slauerhoff cadeau gekregen. Niet dat hij ze zelf las, maar hij wist van mijn voorkeuren op literair gebied. Ik heb beide delen in mijn rugzak gestopt en raakte verslingerd aan die gedichten. Ik leerde ze uit het hoofd en sindsdien had ik altijd die achtergrondmelodie bij me. Trouwens, ik verzamel nog steeds alles over hem, van artikelen tot kranteknipsels.

Is het altijd dezelfde Slauerhoff voor je gebleven? Was hij voor jou een held om na te volgen?

In mijn jonge jaren heb ik altijd gedacht dat Slauerhoff typisch een dichter voor jongens was. Maar dat klopt niet. Ik was namelijk hoogst verbaasd toen ik later ontdekte dat meisjes hem ook lasen. Bekend is natuurlijk Vasalis die stevast citeerde 'Ik heb vandaag geen zin in een negerzoen'. Wat die navolging betreft, daar zit wel iets in. En daarin ben ik zeker niet alleen. Zo weten maar weinig mensen dat Vestdijk (1898-1971) in zijn beginjaren een slaafse imitator van Slauerhoff is geweest. Zij zaten op dezelfde HBS aan het Zaailand te Leeuwarden. Simon wilde, net als Slau, met zijn dichterschap de wereld veroveren. Ook Vestdijk ging medicijnen studeren en was een blauwe maandag scheeps-

arts. Dat beviel hem slecht en toen Du Perron hem had gewaarschuwd voor de al te grote gelijkenis met Slauerhoff gooide Vestdijk het roer definitief om. Ik moet zeggen, dat 'dichter over de wereld'-gevoel sprak mij toen ook zeer aan. Maar tijdens die eerste reis naar Lapland, kwam ik er daar in het hoge noorden wel achter dat ik maar beter geen dichter kon gaan worden.

Maar de romantische traditie waartoe Slauerhoff behoort, die heb je toch nooit opgegeven?

Mij sprak natuurlijk als jongen het verzet tegen de burgerlijke omgeving sterk aan, die opstandigheid herkende ik goed. En de zucht naar avontuur. Van Slauerhoff en het aanverwante romantische levensgevoel, zo weet ik eveneens van vrienden en collega-schrijvers, kom je nooit weer los. Mijn grote zwak voor Nescio en mijn uiteindelijke studiekeuze: culturele antropologie, hadden daar alles mee te maken.

Maar laat ik hier onmiddellijk iets aan toevoegen. Romantiek heeft altijd zo'n geur van 'iets leuks' te zijn, van interessant en prachtig. Maar neem nou dat reizen. Dat betekent in feite vaak een zwaar, eentonig leven, juist zonder enige glamour. Ook dat altijd maar varen van Slauerhoff had op den duur niks meer met romantiek te maken. En die zelfde Slauerhoff legde wel eerst keurig zijn artsexamen af voor hij op reis ging. Dat is het Friese in hem: studie afmaken en dan pas de wereld intrekken. En bij Nescio heb je nota bene te doen met een zakenman die helemaal idolaat is van de natuur, maar dan wel een natuur die volledig door de menselijke hand is ingericht. Nescio reisde niet, maar maakte dagtochtjes om de landschappen van zijn jeugd terug te vinden. Wat de culturele antropologie betreft, het is dan misschien geen echte, harde wetenschap, maar het levert je wel een zienswijze op - het relativeren van eigen en andermans cultuur - en bood mij in ieder geval de kans mijn hang naar exotiek uit te leven.

Slauerhoff kwam vaak en graag op Vlieland. Zijn moeder (Cornelia Pronker) kwam per slot van rekening van dit eiland. Heb jij ook niet iets speciaals met dit Waddeneiland?

Zeker. Dat dateert al van vóór mijn geboorte. Het eerste vakantiealbum van mijn ouders begint met een foto van mijn moeder, die in de zomer van 1946

mij al een paar maanden onder haar hart droeg op Vlieland. Wie al zo jong wordt meegenomen op fietstochtjes over schelpenpaadjes hoeft zich later niet het hoofd te breken over de vraag waar het vreemde geluksgevoel vandaan komt als hij later zelf over die paadjes rijdt. In mijn studietijd werkte ik trouwens 's zomers op camping Stortemelk op Vlieland. In mijn debuutbundel heb ik over die camping een hilarisch verhaal gepubliceerd: 'Stortemelk - goed voor elk'. En enkele jaren geleden verscheen van mijn hand het kinderboek *Vlieland in gevaar*.

Nog steeds kom ik graag op Vlieland en heb daar regelmatig contact met Slauerhoffs achterneef, de zeezeiler Ton Pronker. In zijn jeugd werd de ziekelijke dichter vaak door zijn ouders naar het eiland gestuurd om weer eens wat aan te sterken. In 1925 kon Slauerhoff zich als arts op het eiland vestigen, maar zag daar uiteindelijk van af. Naar men zegt omdat Heleen Hille Ris Lambers zijn huwelijksaanbod afsloeg; Slauerhoff had zich met haar op Vlieland willen vestigen. ('Ik denk aan 't eiland waar 'k niet meer zal komen:/ -'t Is bijna niet uit zee te zien, zoo smal;/ Het kleine dorp dat ik niet noemen zal/Ligt diep achter den dijk onder zijn boomen'). Pronker spant zich voortdurend in om de band Vlieland-Slauerhoff levendig te houden. Zo is er onlangs een plaquette van Slauerhoff onthuld op het huis waar hij regelmatig logeerde.

Slauerhoff heeft ook noordelijke streken bereisd, maar het verre oosten staat bij hem toch voorop. Uit jouw werk spreekt veel meer de aantrekkingskracht van het noorden. Wat zit daar achter?

Dat contrast is juist. Maar bij Slauerhoff moet je je wel realiseren dat het vooral China is dat hem fascineerde en niet Nederlands-Indië. Met Indië had hij eigenlijk niets en dus ook niet met Multatuli. Nee, China, en vooral ook het beeld dat hij er al in zijn jeugd van had, dat was het voor hem: de sfeer van het land, het taoïsme, het opium schuiven en de oosterse vrouwen. Zijn levenlang koesterde hij zijn boekjes over Chinese wijsgeren en bundels met in het Engels vertaalde Chinese gedichten. Wat mijzelf betreft, binnenkort verschijnt bij Atlas mijn boek *Het noordelijk gevoel*. Het zijn reisverhalen over onder andere Lapland, IJsland, Groenland, Canada, Lofoten. Maar ik begin met Vlieland. In die bundel ga ik ook in op de aard

Gerrit Jan Zwier op het 140 meter hoge vogeleiland Drangey in de Skagaffjörður aan de noordkust van IJsland (65° 56'NB, 19° 41' WL)

van dat noordelijk gevoel. Dan blijkt het natuurlijk een variant te zijn van die romantiek waar we het al eerder over hadden. Steeds blijkt er sprake te zijn van een slingerbeweging tussen het romantisch gevoel van de reiziger die met bepaalde beelden in zijn hoofd vertrekt en de daarop volgende botsing met de werkelijkheid van alledag. Steeds blijkt de romantische droom verstoord te worden. De romantische droom en de ontluistering ervan zijn twee kanten van dezelfde medaille.

Maar waarom blijf je dan steeds die onge-reptheid van de natuur opzoeken en die ge-isoleerde gemeenschappen?
Wanhoopsoorden, heb je ze zelf wel eens genoemd.

Tja. Klaarblijkelijk schuilt in mij nog altijd iets van de klassieke volkenkundige, op zoek naar het oorspronkelijke, het authentieke leven van mensen, dicht bij de natuur. Daar komt bij dat ik een hekel heb aan snobistische literatuur-opvattingen, zoals je die aantreft bij vele literatoren en literatuurcritici uit de Randstad. Zij experimenteren liever met fictie dan een verhaal een goede plot te geven en een roman moet in hun ogen talloze interpretatieniveau's bevatten. In mijn kritieken heb ik me ook altijd fel afgezet tegen dit soort opvattingen. Gelukkig zie je de laatste tijd een omslag.

De vertelkunst wordt gewaardeerd, ja zelfs de 'kopieerlust des levens' van Voskuils *Het bureau* blijkt een groot succes te zijn.

Is dat bij jou te verwachten: een omslag van romantisch gevoel naar realisme?

Nee - want ten diepste voel ik me toch ongemakkelijk in deze tijd. Niet dat ik verlang naar zeg voorbije eeuwen of naar het Nederland van Nescio, maar toch heb ik het gevoel van me aangespoeld te voelen in deze tijd. En reizen is voor mij dan een soort verzoening met het leven thuis.

(NB. Van het boekje van Gerrit Jan Zwier over Slauerhoff: *Alleen voor Friesland heb ik nog een zwak* (Monument van de Maand, sept. 1992) verschijnt binnenkort een vernieuwde en aangevulde uitgave.)

Eigenzinnige gewoonheid

Op zoek naar de kern van de Kingma's

John Helsloot

Van de verschillende leden van de Makkumer familie Kingma die in het proefschrift van Henk Nicolai ten tonele worden gevoerd, stond Tjeerd Herre (1838-1930) mij het meest voor de geest toen ik het uit had. Op twee groepsfoto's is hij te zien als hij tegen de zeventig loopt. Hij houdt het voorhoofd licht gebogen, met daarop een kleine frons, die ongeduld lijkt uit te drukken, of eerder onwil om zich te schikken naar de door de fotograaf opgelegde gelijkgestemdheid.

Tjeerd Herre liet zich immers niet graag dwingen. Toen een keer zijn planken vloer geveerd was en de schilder zei dat hij niet binnen kon gaan, trotseerde hij dit toch praktische advies waarin hij een gebod zag. Dat hij de onderkant van zijn pantoffels bedierf, was zijn zaak, niet die van de schilder. Diezelfde onafhankelijkheid sprak ook uit de onverschilligheid waarmee hij zich kleeedde; het kon hem niet schelen of zijn jas een beetje fettig was. Maatstaven van anderen hadden geen invloed op hem. Hij was zichzelf genoeg.

Knap en mooi boek

Het aardige is dat mensen in zijn omgeving gedrag als dit niet alleen gebillijkt, maar zelfs gewaardeerd lijken te hebben. Daardoor kon de pantoffelscène

als anecdote ook bewaard blijven in het dorp. Want meer nog dan zijn persoonlijkheid herkende men in zijn optreden de manier van doen eigen aan de familie: hij was immers een 'Kingma'. Een dergelijke benoeming van gedrag komt vanzelfsprekend niet uit de lucht vallen. Het veronderstelt een geschiedenis van overgedragen en gedeelde ervaringen, een traditie. De vraag naar het ontstaan en het verloop, de aard en de werking - Nicolai spreekt voor dit alles zelf liever over de 'genealogie' - van deze traditie vormen het centrale thema van dit knappe en mooie boek.

Het verdient die kwalificaties omdat de auteur door zijn stijl, toon en presentatie van schijnbaar onbelangrijke gegevens er subtiel in slaagt bij de lezer niet alleen voor de persoon van Tjeerd Herre

sympathie op te wekken, maar zijn karakter ook nog begrijpelijk weet te maken. De manier waarop Tjeerd Herre met zichzelf en anderen omging, vormde de vertaling van zijn manier van werken van het familieverleden. Daarop reageerde hij op een, achteraf gezien, beslissende manier.

Vrijzinnig-liberale cultuur

In dit verleden nam de figuur van zijn vader Jan Kingma (1802-1875) een dominante plaats in. De twee foto's die van hem bewaard zijn op middelbare leeftijd tonen hem eerst als een onzeker en later als een teleurgesteld man. De belofte die hij had moeten zijn, met als meetlat zijn vermogen de familie niet alleen in welstand, maar ook in maatschappelijk aanzien te doen stijgen, had hij niet waar kunnen maken. Zeker, hij was als koopman en ondernemer in zeer goeden doen en hij nam met zijn vele bestuursfuncties van verenigingen en instellingen een belangrijke plaats in het openbare leven van Makkum in. Zijn geestelijke horizon reikte bovendien verder dan Makkum. Evenals andere toonaangevende dorpsgenoten deelde hij in de vrijzinnig-liberale cultuur en voelde hij zich betrokken bij de gebeurtenissen in heel Europa. Men had het besef in een spannende tijd te leven. Dat zijn kinderen daarop mede een stempel dienden te zetten was voor Jan vanzelfsprekend.

Provinciaals

Hij besteedde veel aandacht en spendeerde veel geld aan hun opvoeding. Toch verloor hij zijn greep op hen. Tot zijn verbijstering raakte een zoon tijdens zijn verblijf in een internaat onder invloed van een orthodoxe schoolmeester en huwde tegen de zin van Jan diens dochter. De geringe rek in zijn karakter en zijn gebrek aan zelfverzekerdheid uitten zich hierin dat het tot een blijvende verwijdering kwam tussen vader en zoon. Een andere zoon, Paulus, ging in Leiden studeren, werd arts en trouwde met de dochter van een hoogleraar. De gevoelens van trots die Jan hierover gekoesterd zal hebben, duurden slechts kort. Vader en zoon merkten dat de

Doodgewone dingen: in elkaar passende koperen gewichtjes die altijd zijn gebruikt op het olieslagerskantoor in Makkum (Uit: Henk Nicolai, De Kingma-kroniek)

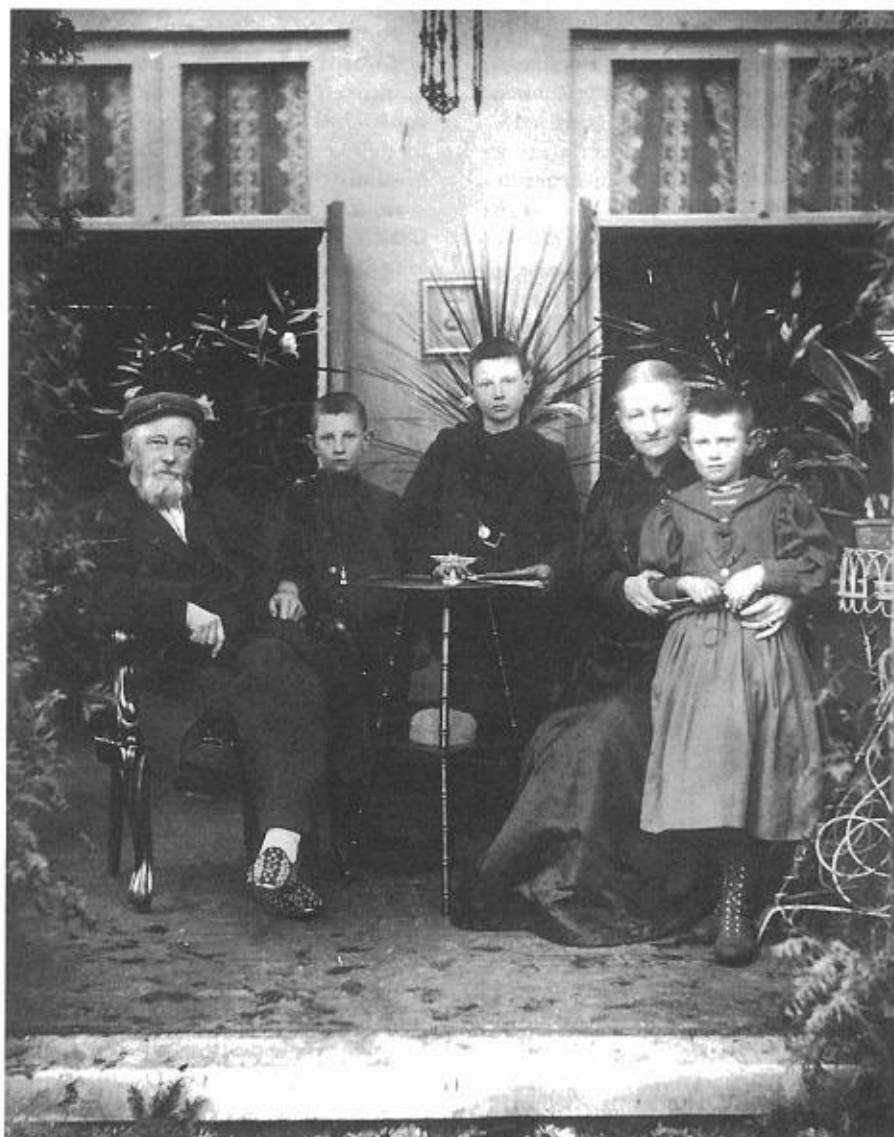
werelden waarin zij zich bewogen wel overkomsten vertoonden, maar evenzeer verschillen. In de wederzijdse contacten sloop een zekere ongemakkelijkheid en daardoor afstandelijkheid. Jan werd er met zijn neus op gedrukt dat zijn levensstijl en wereldbeeld uiteindelijk iets provinciaals hadden. Een andere keus dan zich daar juist aan vast te klampen had hij niet. Toen Paulus plotseling overleed, verstarde die houding. Typerend is dat Jan vond dat hij door zijn schoondochter te laat aan het sterfbed was geroepen en daarop het contact met haar verbrak.

Bank

Op Tjeerd Herre hebben deze gebeurtenissen en de gemoedgesteldheid van zijn vader ongetwijfeld indruk gemaakt en zijn karakter gevormd. Omdat nog een andere broer kinderloos bleef, viel aan hem de rol toe het familiebedrijf over te nemen en voort te zetten. Iets als 'dan maar provinciaal' moet hij gedacht hebben en van de nood van zijn vader een eigen deugd gemaakt hebben. In dit gevoel van eigenwaarde bleek grote kracht te schuilen. De zaken gingen goed, en met succes werd zelfs een bank begonnen. Een gedegen opleiding van zijn eigen kinderen achtte hij minder nodig; het eigen bedrijf was de beste leerschool. Maar ook bij Tjeerd Herre trad, zoals hiervoor al vermeld, met de jaren een proces van verstarring op. Zijn wereld, zakelijk qua mentaliteit, versmalde naar het oordeel van zoon Jan Marten (1881-1964) wel erg tot Makkum alleen. Omdat hij meende dat zijn vader kansen liet liggen, nam hij voorzichtig afstand van hem, ook letterlijk door in Leeuwarden te gaan wonen. Vandaar brachten hij en zijn zoon mr Tjeerd Herre (*1915) Kingma's Bank en de later opgerichte Friesch-Groningse Hypotheekbank tot grote bloei. De laatste verkocht deze banken in 1971 en 1983. Daarmee kwam in zekere zin een eind aan het begrip 'Kingma'.

Voorwerpen

Welke plaats deze twee laatstgenoemde Kingma's in het Friese maatschappelijke spectrum hebben ingenomen, wordt in het boek minder duidelijk dan hij hun voorvaderen. De begin deze eeuw bewust aangenomen cultuur van 'gewoonheid' werd gecultiveerd, maar dit begrip kreeg ongetwijfeld in verschillende perioden een iets andere inhoud en betekenisnuance. In ieder geval uiteindelijk zozeer dat de eigen familiegeschiedenis toch ook wel als bijzonder

Het veertigjarig huwelijksjubileum van Marten Kingma en Netje Bruninghausen in 1896 in Lemelerveld (Ov.). De Lemelerveldse tak was blijkens Nicolai iets joyeuzer dan de Makkumer tak (Uit: Henk Nicolai, De Kingma-kroniek)

werd ervaren, met name bij de laatste Tjeerd Herre. Tot dit besef van eigenheid droegen in belangrijke mate bij het bezit van een omvangrijk familiearchief, verscheidene voorwerpen en het huis in Makkum dat generaties lang door Kingma's was bewoond. De herinneringen daarin opgeslagen en nu en dan opgeroepen vormden het collectieve geheugen van de familie. Als gevolg van voor de lezer onduidelijk blijvende omstandigheden bleek dat vanaf de jaren zestig aan kracht in te boeten. Om dit tegen te gaan werd in 1964 een stichting in het leven geroepen om de realia te behouden, een familievereniging opgericht met een eigen periodiek en tot slot de opdracht verstrekt om de geschiedenis van de Kingma's te boek te stellen.

Genegenheid

Bij al deze activiteiten speelde de laatste 'echte' Kingma een belangrijke rol. Hij had het verleden zelf afgesloten - zijn zoon werd door hem niet gevraagd de banken voort te zetten - en tegelijkertijd moet hij hieraan een gevoel van onvrede overgehouden hebben. Door een monument voor de familie op te richten, in het bijzonder door dit boek, heeft hij mogelijk gemeend dit te kunnen wegnemen. Het enigszins raadselachtige van zijn persoon heeft de auteur merkbaar gefascineerd. Tegelijk moet een zekere, bijna liefdevolle, genegenheid voor hem zijn ontstaan. In dat proces zijn de opdracht voor het boek, de opgewekte belangstelling van de auteur en de probleemstelling voor het weten-

schappelijk onderzoek naar elkaar toegroeid en samengevallen. Deze man was een 'Kingma' en om hem te kunnen begrijpen was het nodig de geschiedenis van de familie, van de overlevering van karaktertrekken, te reconstrueren.

Fraaie portretten

Daardoor werd ook zijn methode bepaald. Het kwam erop aan deze voorvaders te betrappen als ze even niet opletten en ongewild of onbewust iets van zichzelf prijsgaven. Met grote toewijding en fijngevoeligheid heeft de auteur vanuit dit gezichtspunt het omvangrijke zakelijk archief van de familie doorgenomen en zo fraaie vondsten kunnen doen. Van de opeenvolgende familiehoofden tekent hij fraaie portretten, die reliëf krijgen door telkens herhaalde vergelijkingen met soortgelijke personen in Friesland. Door functionele achtergrondgegevens worden ze bovendien geplaatst in de context van hun tijd. Een antwoord op de vraag in hoeverre de Kingma's nu iets eigens hadden komt desondanks niet duidelijk uit de verf. Het is eigenlijk een onmogelijke of gekunstelde opgave dat te geven. Wel is aardig dat er een rechte lijn gezien kan worden tussen de ethisch-esthetische maatstaven van stamvader Hylke Jans (1708-1782) - 'borgerlijk mooi' - en zijn zoon Marten Hylkes Kingma (1746-1825) - 'niet al te wildt' - en die van hun nazaten in de twintigste eeuw. Alleen de idealen van Jan Kingma (1802-1875) lijken hierop - kortstondig! - een uitzondering te hebben gevormd.

Broertje dood

Opvallend is hoe de 'gewoonheid' van de Kingma's lijkt samen te vallen met het onnadrukkelijke, bijna gemoedelijke, karakter van dit boek. Aan bespiegelingen over theorie en methode maakt de auteur weinig woorden vuil, evenals aan de situering van zijn boek in het historiografisch debat of aan vergelijkingen met studies met een gelijksoortige thematiek. Aan 'wetenschappelijk' doen lijkt hij een broertje dood te hebben. Dat blijkt ook uit sommige passages in het boek, enigszins ongewoon voor een dissertatie, met een meer journalistieke inslag. De auteur verantwoordt wel summier zijn manier van lezen van de bronnen, maar betrekkelijk geringe aandacht die hij besteed aan rituelen in de familie, zoals huwelijken of jubilea, gelegenheden waarbij men mag verwachten

dat de familie-identiteit onder woorden wordt gebracht, zoals bij de wel besproken jaarvergaderingen van de bank. Ontbraken archivalia van deze feestelijke momenten of boden die geen inzicht?

Ontbrekende bladzijden

Mogelijk samenhangend met de gegroeide identificatie met zijn onderwerp is dat de auteur terughoudender wordt naarmate hij het heden nadert. De figuur van de 'laatste' Kingma, de enige die hij diepgaand had kunnen ondervragen, behoudt daardoor iets schimmigs. In

menselijk opzicht is dat natuurlijk goed te begrijpen en zelfs te billijken. Toch kan een lezer het gevoel krijgen een boek in handen te hebben waarvan de laatste bladzijden ontbreken. Het is te hopen dat op den duur dit laatste hoofdstuk alsnog zal verschijnen. Aan de reputatie van eigenzinnige gewoonte van de Kingma's zal dit ongetwijfeld geen enkele afbreuk doen.

Henk Nicolai, De Kingma-kroniek of: Hoe een familiegeheugen meer dan tweehonderdvijftig jaar intact bleef. Egbert Forsten, Groningen, 1997

Rectificatie

In Fryslân nr. 1 van dit jaar is een fout in de cijfers van de jaarrekening van het Fries Genootschap geslopen. Onze excuses daarvoor. Hierbij treft u de juiste gegevens aan. Redactie.

Rekening 1997 en begroting 1998

Baten

	1997	1998
Rekening	Begroting	Begroting
Contributies	66.027	66.000
Giften en donaties	2.420	2.400
Verkoop publicaties	318	300
Rente en dividend	30.886	30.000
Bijzondere baten	16.500	-
	<u>116.151</u>	<u>98.800</u>
	=====	=====

Lasten

Publicaties	68.800	72.000	71.500
Secretariaat en administratie	13.719	13.000	14.500
Huur magazijn	1.000	1.000	1.000
Drukwerk	1.046	800	500
Lezingen	3.277	1.500	2.000
Diverse kosten	1.362	1.800	1.500
Frysk Lânbouwmuseum	1.000	1.000	1.000
Subsidie uitgaven en projecten	5.000	7.500	6.500
Geschenk bij heropening			
Fries Museum	14.000	-	-
Fonds geschiedschrijving	6.000	-	-
Batig saldo	947	200	200
	<u>116.151</u>	<u>98.800</u>	<u>98.700</u>
	=====	=====	=====

Dwersbongels: Fryslân 1450-1650

Meindert Schroor

De geschiedenis leeft, om te beginnen in Fryslân. Vooral omdat het een omstreken historie is. Allereerst was er de 'opskuor' vooraf rond het Fryslân 500-gebeuren. Die strekte zich ook uit tot het historisch congres *Fryslân 1450-1650: staat en macht*, dat van 3 tot 5 juni jongstleden te Leeuwarden werd gehouden. Een van de forumleden op de openingssessie van het congres in de Leeuwarder Grote Kerk, prof. Tony Feitsma, zette haar bezwaren tegen het 'feest' nog eens openhartig uiteen: het ideologische uitgangspunt ervan had de Friese vrijheidstraditie - 'haar' ideologie - aan de kant geschoven.

Terwijl de discussie zeer geanimeerd aan de gang was maakte een bommelding een voortijdig einde aan de bijeenkomst, waarna het discours zich decentraal buiten de kerkdeuren voortzette. Op de laatste congresdag toog een aantal opposanten van 'Fryslân 500' door de Hesnserpolder naar het nieuwbakken middelpunt van Fryslân om er symbolisch de as van de gesneuvelde vrijheidstrijd te verstrooien. Binnen werd, ter afsluiting van het congres, het nieuwe handboek *Geschiedenis van Friesland/Skiednis fan Fryslân 1750-1995* als eerste, maar uiteindelijk laatste deel van een door de Fryske Akademy en uitgeverij Boom te publiceren trilogie gepresenteerd.

Staatsvorming

Het moet gezegd, het congres werd allerm minst overschaduwed door deze gebeurtenissen, integendeel. De deelnemers werden getraceerd op tien doorgaans gedegen en dikwijls verrassende voordrachten over een groot aantal aspecten van de Friese geschiedenis tussen 1450 en 1650. Daarnaast was er een drietal, zogeheten publiekslezingen van vooraanstaande historici over achtereenvolgens de staatsvorming in Friesland en Europa en de overgang van publieke naar private macht (W.P. Blockmans), de economische basis van het gewest Friesland tussen 1500 en 1650 (J. de Vries) en de plaats van Friesland in de Republiek (Th. van Deursen). Blockmans wees op het feit dat de logica van dynastieke heersers (concentratie en centralisatie) door historici doorgaans positief is gewaardeerd en dus ook het negatieve beeld van de Friese Vrijheid heeft opgeleverd. Hij weet de Friese zwakte rond 1500 aan het ontbreken van een of meerdere grote steden die door hun economische activiteiten een concentratie van macht te weeg hadden kunnen brengen. Blockmans nuanceer-

de deze uitspraak door te stellen dat het desondanks ook in sterk verstedelijkte gebieden, zoals Noord-Italië mis kon gaan. Door voortdurende veten en factiestrijd werden Florence en Genua tezelfdertijd een speelbal van de Franse koning en de Habsburgse keizer.

rijkdom van zijn omgeving. Friesland had in 1498 iets nodig, maar niet veel en moderniseerde zich in een snel tempo. Pas vanaf de late achttiende eeuw zette een traditionalisering in, een zich afzetten tegen de stad en ontstond een weliswaar moderne, zij het niet-industriële economie. Van Deursen bekeek de plaats van Friesland in de Republiek vanuit Haags perspectief. Die Republiek was voor de gewesten, en hierin excelleerde Friesland, vooral een zaak van welbegrepen eigenbelang. Zo ook in 1610 toen het negen compagnieën te zijner repartitie, die toch ver buiten de 'palen' van Friesland dienst deden, afdankte en de Staten-Generaal reageerden door deze

Als sluitstuk van het congres werd het nieuwe handboek *'Geschiedenis van Friesland/Skiednis fan Fryslân 1750-1995'* door Johan Frieswijk (midden) aangeboden aan commissaris van de koningin Loek Hermans (links), onder het toezicht van prof. dr P. Kooij (lid van de redactieraad)

Eigenbelang

Zijn collega uit Californië, Jan de Vries memoreerde de uitzonderlijke kenmerken van Westerlauwers Friesland dat zowel 'anarchistisch' als dichtbevolkt was. De Friese steden groeiden tussen 1500 en 1650 veel sneller dan het platteland, mede dankzij hun - tot 1637 - geringere belastingdruk. Het 25-tal steden en vlekken ontleende zijn welvaart aan de

van geld en voedsel verstoken huursoldaten naar Friesland te sturen. Het was niets minder dan een beperkte oorlogsverklaring, aldus Van Deursen.

Gefrustreerde Friese staat

Zonder aan de overige tien bijdragen - waarvan de bijdragen van Paul Noomen, Hans Mol en Martha Kist in meer of minder gewijzigde vorm in *Fryslân 1998/1*

verschenen - tekort te willen doen, lichten we er enkele uit. Om te beginnen Oebele Vries, die een vergelijking maakte tussen de staatsvorming in Zwitserland en Friesland. In tegenstelling tot de Zwitserse *confoederatio* hadden de Westerlauwerse Friezen geen sturende functionaris en organen. Toen de steden in de jaren 1482-1486 de leiding namen traden de Landdagen veel krachtiger op, maar daarna overheerste opnieuw de verdeeldheid. In 1493 kwam er mede op advies van Albrecht van Saksen een potestaat, aan te wijzen door de Friezen zelf, die in naam van de koning Friesland zou besturen. De stelling van Vries is dat deze aanzet tot staatsvorming bij het uitblijven van het latere vorstengeslag der Sakkers en Habsburgers zijn beslag zou hebben gekregen. In vroeger tijden leek Friesland met het Upstalsboomse Verbond (ca. 1350) even een voorsprong te hebben, maar aldus Vries, het toenmalige *Tota Frisia* was 'meer ideologie dan realiteit'.

Kerk en staat

Wiebe Bergsma typeerde de gereformeerde kerk, ondanks het feit dat Friesland een provincie met een gereformeerd gelaat was, als een 'embattled minority'. Friesland was zijns inziens weliswaar een gereformeerde staat, maar allesbehalve een gereformeerde maatschappij. De officiële kerk werd immers bedreigd door de overheid, door katholieken, dopersen en neutralisten. In 1622 werden predikanten die de Dordtse kerkorde ter sprake brachten zelfs gebrandmerkt als 'perturbateurs van de vrede'. De meeste kerkelijke geschriften getuigen - een enkele uitzondering (1627, 1672) daargelaten - dan ook van een weinig kritische, byzantinistische houding jegens de overheid. Yme Kuiper schetste aansluitend het proces van elitvorming onder de Friese adel zelf. Deze had onder de Habsburgers een flinke stap terug moeten doen, maar heroverde na 1580 glansrijk zijn plek in het Friese politieke bedrijf. De feiten (van acht naar achttien Friese adellijke grietmannen tussen 1574 en 1647) en de uitingen van kunst en cultuur (statieportretten waarop edelen, die qua uitmonstering nauwelijks van de stadhouder waren te onderscheiden) onderstreepten dat proces.

Geld en vrijheid

Tenslotte de bijdrage van Hotso Spanninga. Hij gaf ons een helder beeld van een tot op heden vrijwel onbeschreven

Commisfie voor de History-Schryver.

De Staaten van Frieslandt, Allen den geenen die deesen sullen sien, hooren of leesen Salut. Alfoo deur een doodelyken afgangh *Bernardi Furmerii* in leeven s' Landfchaps Historici, 't selve ampt nu al cennen geruimen tyt gevaceert heeft, ende deur dien raadzaam ende nodigh gevonden is, dat tot bevorderinge van s' Lands eere ende reputatie, eenen anderen bequamen, welgeleerden ende in Historiis ervarenen Persoone in de voorfz: afftyvige plaatse weeder gestelt ende gecommitteert werde; Doen te weeten: Dat Wy om het goetd rapport, Ons gedaen van den Persoone des Erentvesten ende Welgeleerden *Dris Pieri Winshemi*, syner geleertheit, wetenschap en ervarentheit in Historiis Ons volkomentlyk vertrouwende, den selven by kennisse van Onse Lieve ende Getrouwe Gedeputeerden, die daar op meede gehadt hebben het advys van de Heeren Curatoren der Academie tot Franequer, geëligeert, aangenomen ende gecommitteert hebben, eligeeren, aannemen en committeren mids desen tots' Landfchaps History-Schryver in plaatse Farmeri voorfz: *Pierio Winshemi*, speciale last ende autoriteit omme de Vriesche Historien ende gesften te continueren, daar *Furmerius* voorgaande History-Schryver deselve gelaten heeft, foort kort ende klaarly als eenichints mogelyk sal weesen, mits foo gedragende dat het selve geschiedende nae de Waerheit, tot meeste eere ende dienst van het Landt, afweeringe van 't geene tot disreputatie ende nadeele van dien van yemant soude mogen geschreven weesen, houdende in goe-

E 3

De commissie voor 's Lands-historieschryver Pier Winsemius, uit 1616: 'Tot bevordering van 's Lands eere ende reputatie (...) tot meeste eere ende dienst van het Landt' (uit: E.M. van Burmania, Analecta..., Leeuwarden 1750)

periode: 1620-1640 onder de titel 'Geld en vrijheid'. In deze tijd was sprake een uitkristalliseren van het politieke stelsel zoals dit tot 1795 standhield en daarmee was eigenlijk de inhoudelijke afronding van het congres gegeven. Spanninga schetste de oplopende schuld van Friesland - van anderhalve ton in 1620 naar 6,5 miljoen in 1635 - aan de Generaliteit. Tussen beide data lagen minstens tien vruchteloze bezendingen vanuit Den Haag om Friesland tot betaling te bewegen. 'Haagse heren', onder wie met uiteenlopende excuses ('rude people' e.a.) graag onder dergelijke missies uit trachten te komen. Binnen het gewest kon een reglementair gekortwiekte stadhouder weinig uitrusten tegen onstabiele plattelandskwartieren en weigerachtige steden. Steden ook, die recalcitranter werden na de invoering van een nieuw - voor hen ongunstiger - belastingstelsel (sinds 1637 bekend als de zogeheten Vijf Specien). Toen een combinatie van ontevreden edelen en burgers enkele steden (Harlingen en Sneek voorop) de vrije hand gaven in hun magistraatsbestelling was de maat vol en grepen de Staten-Generaal met harde hand in.

De magistraatsbestelling van de steden kwam aan de stadhouder, nieuwe voor- namelijk consumptieve belastingen werden ingevoerd en de kloosterlanden verkocht. Stemrecht voor staat en predikant werd in 1640 vastgelegd.

Eigenzinnig

Wie de tweeënhalve dag die het congres duurde heeft gevolgd, kan niet anders concluderen dan dat het historisch onderzoek in en over Friesland bloeit. Dat geldt temeer als we bedenken dat het congres slechts twee eeuwen Friese geschiedenis als onderwerp had en voor en nadien ook het nodige onderzoek plaatsvindt. In het aansluitend gepresenteerde handboek *Geschiedenis van Friesland/Skiednis fan Fryslân 1750-1995* kan men daarmee kennismaken. En nog iets, de tegenstanders van 'Fryslân 500' hoeven allerminst te wanhopen. Uit de lezingen kwam duidelijk naar voren dat Friesland onder en met vreemde heren, zo mogelijk nog eigenzinniger opereerde dan in de tijd van de Friese Vrijheid, men bleef gewoon zichzelf, toen, ten tijde van de Republiek en thans, houden zo!

Grime yn Fryslân

Oer klusters en grutskalige opstellings

Meindert Schroor

Okkerdeis waard troch de Provinsje it nije 'Projektstreekplan Windstreek 1999' útbrocht. Dit plan ferfangt it âlde plan 'Windstreek 1995'. Der is yn de fjouwer jier tusken beide plannen frijwat feroare. Sa is it draachflak foar wynenerzjyopwekking op it fêstelân fan Fryslân geandewei erodearre, mei't guon Friezen gewaar wurden binne, dat de hieltyd grutter en heger wurdende wynmûnen harren kultuerlânskip wreed oantaaste. Frijwat boeren ha it lêste desennium, profitearjend fan in rom subsydzje sa'n mûne by de pleats delsette litten. Sa komt it dat der no hûnderten fan dizze solitêre 'swaaipeallen' ferspraat oer benammen it westen en noarden fan Fryslân steane en dat dy har as in oaljeflek oer de provinsje ferspraat hawwe.

Ofslútdyk

Boppedat, smieten al dy lytse wynturbines ek nochris amper kilowatts (KW), lit stean megawatts (MW) op. Dat moast oars en sadwaande melde it Provinsjebestjoer him by it Ryk oan, mei de tasizzing dat hja - as oanpart oan de nasjonale alternative enerzjyopwekking - graach de opwekking fan 200 MW mooglik meitsje woene. Twahûndert megawatt, dy't meiïnoar net mear as ien-tûzendste fan it nasjonale ferlet oan enerzjy dekke soene in goed besjoen perfoarst net nedich binne.

In plak dêrfoar wie gau fûn, want oan de seedyk waait it altyd. Tenei soe net langer de dyk, mar soene alderearst hûnderten fan wynmûnen de grins tusken Fryslân, it Waad en de Iselmar markearje. Ek dêr kaam ferset tsjin en it like der lang om let op, dat mei it bouwen fan dy mûnen by de Ofslútdyk lâns in goed kompromis berikt wie. Deputearre Siem Jansen koe ôfrûne maaitiid melde dat it Ryk akkoart gean soe mei it útstel fan de provinsjes Fryslân en Noard-Hollân. Omt op dit stuit al 60 MW realisearre is, soe Fryslân syn taks op de Ofslútdyk folmeitsje.

Opskaald

Hawar, elkenien tefreden, de Provinsje syn 200 MW en de leafhawwers fan it Fryske lânskip ek harren gerak! Ferjit it mar, want mei 'Windstreek 1999' hel-

Aldebildtdyk by de Westhoek, op de foargrûn Polder de Koning, op de eftergrûn Minnertsgea (foto: Klazien Schroor)

let de deputearre in grutte streek troch de wekte ferwachtings. Der wurdt ûnderskie makke tusken trije beliedskategoryen. Om te begjinnen meie solitêre mûnen mei in minimumfermogen fan 400 KW ferfongen wurde of, sa't it hyt, 'opskaald' wurde. Dêrnjonken is der yn prinsipe romte foar ien lytse kluster de gemeente. Sa'n kluster omfiemet twa oant tsien wynturbines mei in maksimale hichte fan 60 meter. Lyts is sa'n kluster nei alle gedachten net. Sjoch foar de aardichheid mar ris eastlik fan Skingen, by Minnertsgea of by de Kop fan de Ofslútdyk. Lokkigernôch binne nije lytse klusters yn de gemeenten It Bildt, Frjentsjeteradiel en Wûnseradiel tenei ferbean. Sa liket de Noardwesthoeke fierdersoan fan dizze ûnsillige wynparken, ôfsjoen fan de besteande, ferlost te wêzen.

Stiltegebiet

Mar wer, ferjit it mar! Ik konsintrearje my allinnich mar efkes op It Bildt. Yn it plan is nammentlik dêr (en yn Dongeradiel, Harns/Frjentsjeteradiel, de Ofslútdyk en Lemsterlân) tusken Sint Anne en Nye Bildtsyl romte reservearre foar in grutskalige opstelling mei mear

as tsien turbines. En no komt it, rinnen de inisjativen, dy't ûnderwilens provinsjaal goedkard binne, meie trochgean. Foar It Bildt betsjut ien en oar dat sawol by de Opdyk ûnder Nije Bildtsyl as op 'e Westhoek - mar ek yn de (Wester)-Nijtsjerksterpolder (dêr giet Ids syn dyktimpeltsje) - lytse klusters ta stân komme meie.

Dit raast oan 'e protters. It plan 'Windstreek 1999', ferbiedt nammers op side 23 mei klam de bou fan lytse klusters en solitêre turbines yn ûnder oaren stiltegebieten, yn trekrûtes fan fûgels en yn lânskiplik folslein iepen gebieten 'met geringe verdichting'. Ik ha my wolris faker ôffrege yn hoefier hja oan de Ljouwerter Twabaksmerk Fryslân kenne. Ik staak myn razen, bliuw foarearst poer, mar lit fierders bygende foto sprekke. Sa moai is no Fryslân noch, hjir by de Westhoek, stiltegebiet, fûgeltrekgebiet, iepen gebiet, wûn op 'e weagen. En *ad libitum* oan te folgen mei plaatsjes fan de oare lokaasjes. Lytse klusters, grutte klusters, fan Friezen is bekend dat foar har ôfspraak ôfspraak is. Hâld, Provinsje, jimme dêr dan ek oan: op 'e Ofslútdyk, lykas ôfspraak wie.

Ynboek

Johanneke Krolis

Oanwinsten fan de Provinsjale Biblioteek fan Fryslân op it mêd fan Fryske skiednis en kultuer fan oktober 1997 oant en mei maart 1998

Skiednis

* **Friesche majolica:** een vergeten hoofdstuk uit de geschiedenis van het Nederlands aardewerk. Nanne Ottema, 1920. 60 p. Overdr. uit: Vrije Fries, dl. 27(1920), pp. 18-76

* **Van Leeuwarden naar Den Haag:** rond de verplaatsing van het Stadhoudelijk Hof in 1747. J.J. Huizinga (red.), B. Bilker et. al. Franeker, Van Wijnen, cop. 1997. 141 p.

* **Jancko Douwama's Boeck der Partijen, een aanklacht tegen de partijstrijd.** Een studie van de overgeleverde handschriften en een tekstuitgave van de passages over Karel en Radbod. Martha Kist. Groningen, M. Kist, 1989. 217 p. Doctoraalscriptie

* **"Ik heb in lang niets van u lieden gehoord..."** Wim van der Kooij (red.). Almere, Van der Kooij, 1997. XIX, 274 p.

* **Waterschappen en (veen)polders in Zuid-Friesland:** verzamelinventaris van de gedeponeerde archieven van het waterschap De Stellingwerven (1818) 1828-1969. H. de Raad, J. Hagen. Wolvega, Waterschap de Stellingwerven, 1996. 156 p.

* **De kerststokjes van onze voorouders:** verhalen uit de dossiers van het Hof van Friesland, opgetekend door Han Hietkamp. Drachten, H. Hietkamp, 1995

* **Steenkist en trechterbekers:** prehistorie in Gaasterland, Henk Dijkstra (red.) Oudemirdum, Informatiecentrum Mar en Klif, 1997. 12 p.

* **Inventaris van het archief (uitg. van de provincie) Fryslân.** Leeuwarden. Provincie Fryslân, 1996-....

* **Van Antwerpen tot Zuerich:** postincunabelen en niet-Nederlandse drukken (1501-1540) in de PBF. Lijst volgens plaatsen en drukkers. M. Engels. 2e uitg. (met reg. uitgebr.) Leeuwarden, Provinciale Bibliotheek van Friesland, 1997. 26 p.

* **Tjotters en boatsjes.** J. Vermeer. Leeuwarden, Hedeby Publishing, cop. 1997. X, 366 p.

* **Bibliografyske fynplakken fan wapens en flaggen yn Fryslân,** gearst. troch C.E. Kuipers en A.L. Kuipers. Ljouwert/Leeuwarden, Fryske Akademy, 1996. VIII, 115 s.

* **Das friesische Halbadlerwappen:** die Geschichte eines Wappenbildes. (S.l.). Wydawnictwo DiG, (1995). s.(229)-238. Overdr. uit: L'aigle et le lion: dans le blason medieval et moderne. Academie internationale d'heraldique, Societe Polonaise d'heraldique

* **Korte teksten in het Nederlands, Frans, Duits en Engels over Academiebibliotheek Franeker en Provinciale Bibliotheek van Friesland te Leeuwarden.** Tien topstukken uit de kluis, kast voor geketende boeken, bibliotheek Hof van Friesland. Martin Engels. Leeuwarden, Provinciale Bibliotheek van Friesland, 1997. 40 p.

* **Een stukje Wiuwert in Suriname:** de plantage la Providence. Het dagboek van een labadist: 1686, ontdekkingsreis door Wiuwert Labadisten in een deel van Suriname. J. Scheffer. Winsum, Stifting ArgHis, 1997. 13, (32) p.

* **'en al beschouwen alle broeders mij als den verloren broeder':** de familiecorrespondentie van en over Ferdinand Domela Nieuwenhuis, 1846-1932. Bert Altena (et.al) Amsterdam, Stichting beheer IISG, cop. 1997. 713 p.

* **Erasmus en Leeuwarden:** uitnodiging en uithangteken: uitweiding: Erasmus' geboortjaar. M. Engels. Leeuwarden, Provinciale Bibliotheek van Friesland, 1997. 19 p.

* **Olim Erasmii:** Homerus en Hesychius uit de bibliotheek van Erasmus in Friesland en brief van Praedinius over Erasmiana. M. Engels. Leeuwarden, Prov. Bibl. Friesland, 1997. 25 p.

* **De schoentjes van een vondeling.** Mink van Rijdsijk. Weert, Van Buuren, cop. 1997. 143 p.

* **Brieven 1888-1961 - Alexander Cohen.** Ronald Spoor et.al. Amsterdam, Prometheus, 1997. 1008 p.

* **Armenzorg in Friesland 1500-1800:** publieke zorg en particuliere liefdadigheid in zes Friese steden. Joke Spaans. Hilversum, Verloren-Leeuwarden/Ljouwert, Fryske Akademy, 1997. 400 p.

* **Sporen van Menno:** het veranderende beeld van Menno Simons en de Nederlandse mennisten. Piet Visser et.al. Krommenie, Knijpenberg, cop. 1996. 168 p.

* **Negen eeuwen Friesland-Holland:** geschiedenis van een haat-liefdeverhouding. Onder red. van Ph.H. Breuker en A. Janse. Ljouwert/Leeuwarden, Fryske Akademy-Zutphen, Walburg Pers. cop. 1997. 320 p.

* **Het land van Stellingwerf toen en nu in woord en beeld.** Fokke Middendorp. Wolvega, Nieuwsblad Stellingwerf, cop. 1997. 96 p.

* **Tusken Potmarge en Jokse:** bydragen ta de skiednis fan it Súdestrimdiel. Gjalt Jelsma et al. J. Wurdum/Wirdum, Stúdzjerunte It Súdestrimdiel, 1997. 127 s.

* **Zand erover:** friese rouw- en begrafenisgewoonten. G.I.W. Dragt. Dokkum, Streekmuseum het Admiraliteitshuis, 1996. 32 p.

Pleatslike skiednis

* **Inventaris van het archief van de secretarie van de gemeente Weststellingwerf 1936-1969.** J.M. Ultzen. Leeuwarden, Provincie Fryslân, 1997. 116 p.

* **Inventaris van het archief van de gemeente Lemsterland 1939-1969.** Wout Folkerts. Leeuwarden, Provincie Fryslân, 1996. 91 p.

* **Gewoon doen: het verhaal van Tijnje.** Bianca Winants. Utrecht, Verwey-Jonker Instituut, 1997. 66 p.

* **Wandelingen tussen de voormalige Vrouwenpoortsdwinger** (op de huidige Nieuwestad): een verzameling van herinneringen. Joh. Gijss. Frehe. Leeuwarden, J.G. Frehe, 1997. 96 p.

* **Gorredijkster zilversmeden.** E. Huisman, G. Popma. Gorredijk, Streekmuseum Opsterlân, 1997. 45 p.

* **De Tarissing Oudwoude, 1922-1997.** Reinder H. Postma. Oudwoude, R.H. Postma, 1997. 152 p.

* **75 jaar Christelijk Onderwijs in Sint Johannesga e.o.** Albertus de Jong et al. Joure, Werkgroep Historie Sint Johannesga e.o., 1997. Joure, Flyer Print. 104 p.

* **De Zuid Ooster Molen te Winsum.** M. v.d. Meer. Wommels, Gemeente Littenseradiel, 1997. 70 p.

* **Ald Winsum.** J.G. Koops. Wommels, Gemeente Littenseradiel, 1997. 86 p.

* **100 jier keatsen op 'e Tsiene:** 1897-1997. K.V. Foarut. Marssum, K.V. Foarut, 1997. 58 s.

* **'In West gaat alles best'** Gereformeerde Kerk van Leeuwarden-West 1957-1997. Halbe Hettema. Leeuwarden, H. Hettema, 1997. 64 p.

* **'Terschelling kijkt naar u uit!':** dertig jaar eilandgeschiedenis, fotografisch vastgelegd door Cor Swart, 1930-1960, met tekst van Martin Harlaar. Bussum, Thoth, cop. 1997. 94 p.

* **Nijehuys ook wel Unia-State te Beers.** J. Scheffer, W. Rem. 2e dr. Winsum, Stifting ArgHis, 1995. 21 p.

* **De Steech:** een beschrijving van de Ned. Herv. Evangelisatie te Oudega (Sm). Teije T. Osinga. 2e dr. (gew. en verb.). Garyp, T.T. Osinga, 1997. 66 p.

* **100 Jaar Christelijk onderwijs in Blija.** D. Yska. Blija, Reüniecommissie Blija, 1996. 125 p.

- * **Ien & oar út 'e skiednis fan Wergea.**
Johannes Kooistra et.al. Wergea, Wurkgroep "Werregea Ald & Wergea Nij", 1997. 96 s.
 - * **Schoolstraat 101:** 75 jaar ulo/mavo in Burgum. Tsjerk Veenstra et.al. Gytsjerk, Rekladruk, 1997. 64 p.
 - * **De terp Bruggeburen te Winsum (Frl):** "een terp van formaat". J. Scheffer. Winsum, Stifting ArgHis, 1997. 8 p. (Klaaikluten, jrg. 1, april 1997 extra nr.)
 - * **Van Ericadorp tot stedelijke werkvoorziening:** vijftig jaar sociale werkvoorziening in Leeuwarden. Jan van der Hoek. Leeuwarden, Dienst Stedelijke Werkvoorziening, 1997. 52 p.
 - * **Ameland in een wisselend getij.** Oense Straatsma. Nes, Stichting De Ouwe Polle, 1997. 176 p.
 - * **Skoalle meitsje:** 75 jaar Christelijk onderwijs in Metslawier 1922-1997. Warner Banga et.al. Metslawier, Grafisch Centrum, 1997. 283 s.
 - * **Koninklijke schaakclub Philidor 1847:** 150 jaar schaken in Leeuwarden. Albert van der Wal et. al. Leeuwarden, Philidor, 1997. 339 p.
 - * **100 Jaar Christelijk Jeugdwerk in Nij Beets.** Gerhardus de Haan. Nij Beets, G. de Haan, 1997. 111 p.
 - * **Grafschriften en heraldiek van de zerken op de kunstmatige grafheuvel in het Leeuwarder bos,** afkomstig uit de Westerkerk te Leeuwarden. J.G.N. v.d. Meulen et.al. Ljouwert/Leeuwarden, Genealogysk Wurkferbân fan de Fryske Akademy, 1997. 43 s.
 - * **Tinkboek:** de grifformearde tsjerke fan Skearnegoutum c.a. Tsj. Santema. Easterein, Van der Eems, 1997. 204 s.
- Genealogy*
- * **Blankstein is de naam:** hoe het de nakomelingen van Jan Geerts, brouwer in de Oosterstraat te Groningen, sinds 1647 verging. Lidio J.H. Blankstein. Ruurlo, Blankstein, 1995. 168 p.
 - * **Genealogie van Douwe Douwes.** Doede Douma en Doede Douma. Bedum, D. Douma (etc.), 1997. 392 p.
 - * **De Friese familie Keulen.** Joost Keulen. Kampen, Keulen, 1997. 288, (24) p.
 - * **Genealogie Goslings 1645-1995** (met zijtakken Antonides en Donga). H. Goslings. 2e uitgebreide druk. Leeuwarden, H.Goslings, 1995. 61 p.
 - * **Het geslacht Hacquebart(d)/Hacquebord.** Anne en Heero Hacquebord. Amsterdam, Hacquebart, 1990-1997. 2 dl. Dl. 2 verschenen o.d.t.: Het geslacht Hacquebart(t)/Hacquebord. Uitg. dl. 2: Dokkum, Montagne.
 - * **Bijdragen tot de geschiedenis van de naam Hamer.** Gerrit J.H. Hamer. Apeldoorn, Gerrit J.H. Hamer, 1997. 230 p.

- * **Het Geslacht Hacquebard(t)/Hacquebord:** Dl. II: Werk en leven van vijf Leeuwarder generaties in de 17e, 18e en 19e eeuw een uitgebreide genealogie. Dokkum, Montagne, 1997. 113 p.
 - * **Adam Vondeling en zijn nageslacht.** J.A. van Rozen Van Weperen, V. Swart-Vondeling. Schoorl, Pirola, 1997. 320 p.
 - * **Annema van Dantumawoude:** nakomelingen van Tjeerd Annes en Leelke Tabes en enkele andere Friese families met de naam Annema. B.D. van der Meulen et.al. Drachten. B.D. van der Meulen, cop. 1997. 815 p.
 - * **De Kamsma's yn Easterwierrum 1841-1984:** in famylje-kronyk. André Kamsma. 2de útj. Nijlande, A. Kamsma, 1996. 84 s.
 - * **Wyger Folkerts en Mary Aebeles en hun nageslacht over zeven generaties** (ca. 1600 tot begin 19e eeuw. W.J. Tjoelker et.al. Drachten, B.D. van der Meulen, 1997 (Drachten PK84). 248 p.
- Taal*
- * **Stellingwarfs woordenboek.** Henk Bloemhoff. Oosterwolde (Oosterwolde), Stichting Stellingwarwer Schrieversronte, 1994..... 4 dl.
 - * **The syllable in Frisian.** Willem Visser. The Hague, Holland Academic Graphics, 1997. XIV, 405 p.
 - * **Fryske taalpolityk.** Bertus Mulder. Boalsert/Bolsward, Koperative Utjowerij, 1997. 134 s.

- * **Taalkaart fan Frjentsjerteradiel.** Koen Zondag. Ljouwert/Leeuwarden, Mienskiplik Sintrum foar Underwiisbegelieding, 1996. 30 s.
 - * **Noun incorporation in Frisian.** Siebren Dijk. Ljouwert/ Leeuwarden, Fryske Akademy, 1997. VIII, 231 p.
- Ferskaat*
- * **Ostfriesland:** Geschichte und Gestalt einer Kulturlandschaft. Karl-Ernst Behre und Hajo van Lengen. Aurich, Ostfriesische Landschaft, 1995. 378 s.
 - * **Von reichen Polderbauern und armen Moorhahntjes.** Ostfriesland unter preussischer Herrschaft. Jürgen Hoogstraet. Norden, Soltau-Kurier, 1996. 112 s.

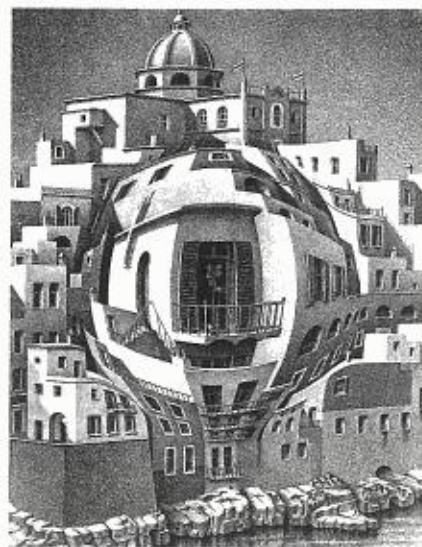
- * **Kulturlandschaft Nordseemarschen.** Ludwig Fischer. Braeist/Bredstedt, Nordfriisk Instituut; Westerhever: Hever, 1997. 254 s.
- * **Die Koege Nordfrieslands.** Harry Kunz, Albert Panten. Braeist/Bredstedt, Nordfriisk Instituut, 1997. 104 s.
- * **Eine Grundlegung** der nordfriesischen und insbesondere der eiderstedtischen Kirchengeschichte. Petrus Petrejus. Braeist/Bredstedt, Nordfriisk Instituut, 1995- (Teil I 176 s.)

Agenda

Lezingen Fries Genootschap

4 november a.s. - 19.30 uur, Museum Het Prinsessehof

Drs Saskia Bak, medewerkster van het Fries Museum, opent het seizoen met een voordracht over de bekende graficus M.C. Escher. Escher werd 100 jaar geleden in Leeuwarden geboren. De lezing wordt in zijn geboortehuis, Het Prinsessehof, gehouden.

Op 19 januari 1999 vindt de tweede lezing plaats. Meer informatie over deze en over de derde lezing van het seizoen volgt in de komende aflevering van *Fryslân*. Noteert u de datum alvast.

In samenwerking met het Fries Museum organiseert het Fries Genootschap een drietal lezingen ter gelegenheid van de tentoonstelling "In het spoor van Italië". De lezingen vinden plaats in de filmzaal van het museum op drie zaterdagen in oktober/november 1998, telkens tussen 11.30 en 13.30 uur. De heren Y. Botke, G. Elzinga en H. Maring zullen verschillende aspecten van de expositie toelichten.

Voor het bijwonen van deze lezingen en voor meer informatie over de exacte data kunt u zich wenden tot mevrouw drs A. Renen van het Fries Museum. Tel. 058-2123001.

Gemeentearchief Leeuwarden, Grote Kerkstraat 29. Tel.: 058-2338399.
Open: di/wo/vr 8.30-16.30, do 8.30-21.

t/m 28 augustus

De Leeuwarder gezondheidskolonie op Vlieland
Veel (oudere) Leeuwarders en Vlielanders bewaren nog warme herinneringen aan de tijd dat de Leeuwarder Gezondheidskolonie actief was op het eiland. De Leeuwarder arts Jacob Baart de la Faille nam in 1886 het initiatief hiertoe. Samen met een aantal medestanders uit de gegoede burgerij maakte hij zich zorgen over de slechte leefomstandigheden van kinderen uit arme gezinnen. De instelling bood deze ziekelijke kinderen (de

bleekneusjes) uit de stad gedurende een maand de gelegenheid om aan te sterken. Vlieland leende zich uitstekend voor dit doel. Behalve het maken van wandelingen in de gezonde buiten(zeelucht en het verplichte middagdutje, kreeg de jeugd vooral groente, haverhout en andere gezonde kost te eten. Ook werd hen persoonlijke hygiëne bijgebracht, zoals tanden poetsen. Deze tentoonstelling kwam tot stand in samenwerking met museum Het Tromp's Huys op Vlieland en bevat documenten uit zowel eigen collectie als uit particuliere verzamelingen.

Monument van de maand
september 1998
Notabele woningen in Mantgum

oktober 1998
Ouderenzorg in Akkrum

ALDEBOARN
Aldheidskeamer "Uldrik Bottema",
Waachstege 1. Til.: 0566-631705 Iepen:
sneon/snein 14-17.

t/m 31 augustus
Over torenmeters, cranberry, strontulieg en nog meer
- Expositie rond het leven van twee biologen die geboren zijn in Aldeboarn, Franciscus Holkema (1841-1870) en Klaas Bisschop van Tuinen (1840-1905).

AMELAND
Sorgdrager museum, Herenweg 1, Hollum.
Tel.: 0519-554477. Open: ma t/m vr 10-
12/13-17, za/zo en feestdagen 13.30-17

Het beeld verwoord (en andersom)
- Wisselxpositie van lino's van Nies den Engelsens. Tevens is in deze tentoonstelling een aantal gedichten van Lenze L. Bouwers opgenomen.

Natuurcentrum Ameland, Strandweg 38,
Nes. Tel.: 0519-542737. Open: ma t/m vr
10-12/13.30-17, za/zo 13.30-17

Congeraal
Op 10 januari jl. spoelde op het strand van Ameland een congeraal aan. Het dier is ongeveer anderhalve meter lang en heeft verwondingen aan zijn staart en aan een oogvlies. Het is uniek dat deze aal nog steeds in leven is. Tot zo'n vijftig jaar geleden kwam hij nog regelmatig in de wateren voor onze kust voor. Tegenwoordig wordt hij hoofdzakelijk in het Oceaangebied signaleerd.

Vanaf 1 juli
Grote tentoonstelling over de op Ameland aangespoelde potvissen.

"Rijkswaterstaat 200 jaar"
Dit jaar bestaat Rijkswaterstaat 200 jaar. Overal in het land is te zien wat er in die twee eeuwen is geïmplementeerd. Via de beide veerdammen van Holwerd en Nes kunt u bijvoorbeeld op het eiland komen. Beide dammen zijn gebouwd en in beheer bij Rijkswaterstaat. Daarnaast is het resultaat van andere inspanningen te zien, overzichtelijk weergegeven in deze expositie.

Landbouw/Juttersmuseum "Swartwoude",
Hoofdweg 1, Buren. Tel.: 0519-542845.
Open: ma t/m vr 10-12/13.30-17, za/zo
13.30-17

Iedere dinsdag- en donderdagmiddag
Met de Jan Plezier over het eiland.
Aanvang 14.00 uur. Start bij het museum.

Iedere donderdagmorgen
Met de Jan Plezier naar de Nassaukooi.
Aanvang: 10.00 uur. Start bij het museum.

ANJUM
Anjumer Molen "De Eendracht",
Mounebuorren 18. Tel.: 0519-321926.
Open: ma 13-17, di t/m za 10-17.

Zes zolders kijkgenot
- Naast een aantal vaste exposities, w.o. een foto-expo van molens in Friesland en Dongeradeel, Molenmodellen, Uitzicht op het Lauwersmeer etc. kunt u de volgende tentoonstellingen bezoeken:

t/m augustus
Tentoonstelling van werk van Jannette van Gorkum.

september t/m december
Expositie van foto's van oud-Anjum.

BOLSWARD
Oudheidkamer/Stadhuys Bolsward,
Kerkstraat 2. Tel.: 0515-576688.
Open: ma t/m za 10-17.

t/m 29 augustus
Noorderlicht
- Zomertentoonstelling van recent vervaardigde schilderijen van Janneke Hengst. Deze kunstenaress tekent al vanaf de tijd dat ze kind was. Sinds 1982 is zij bewust met schilderen bezig. Op een gevoelige, aandachtige wijze legt zij het Friese landschap in al haar facetten vast. De onderwerpen die Janneke schildert liggen in de nabijheid van haar woonplaats Gaast waar de meest fantastische zonsondergangen, natuurtafelen en landschappen zijn te zien.

Janneke Hengst, zelfportret

Janneke Hengst, geboren in 1956, begon op 32-jarige leeftijd met de opleiding aan de Hogeschool 'Windesheim' waar ze onder meer les kreeg van Mario ter Braak, Lammert Steendam en Karel Sondemeyer. Daarnaast kreeg ze privé-les van Jopie Huisman. In 1993 voltooide ze haar studie. Deze zomertentoonstelling is voor Janneke een vervolg op eerdere succesvolle exposities van haar werk.

BURGUM
Stichting Streekmuseum/Volkssterrenwacht
Burgum, Menno van Coehoornweg 9.
Tel.: 0511-465544.
Open: di t/m za 14-17, vr 14-17 en 19-21.

t/m 14 september
Speelgoed, spellen en centsprenten
- Antiek speelgoed, spellen en centsprenten uit de 'Collectie Dam Jaarsma' vormen de basis voor deze expositie, die regelmatig wordt gewijzigd door de inbreng van verzamelingen van basisschoolleerlingen. Deze tentoonstelling sluit aan bij de Thema-route in juli en augustus in Eastermar, waarin aandacht wordt geschonken aan Jaarsma's optekenen van volksverhalen, legendes en versjes.

t/m 7 november
Met een beetje geluk
- Expositie van bodemvondsten uit Oostergo. Oostergo is een van de kerngebieden in Friesland waar de afgelopen jaren veel archeologisch onderzoek is verricht. Een gedeelte van de uitkomsten van dit onderzoek en de bijbehorende vondsten worden tentoongesteld in verschillende thema's, zoals Bouwen en Wonen, Ambacht en Bedrijf, Jacht en Krijg, Kleding en Versiering, Eten en Drinken, Munten en Penningen, Sport en Spel.

Doorlopend
Het leven in de 18e en 19e eeuw
- In dioramavorm worden voorwerpen getoond die een beeld geven van het leven in de 18e en 19e eeuw. Het betreft onder meer: aardewerk, kleding en versiering, huishoudelijke en persoonlijke attributen. Bijzonder zijn de halsbanden van jachthonden, gebruikt voor 'de lange jacht'. Een van deze halsbanden is dateert uit 1742 en bevat de naam van de vroegere eigenaar Willem van Glinstra.

Gemeentehuis Tytsjerksteradiel,
Raadhuysweg 7. Tel.: 0511-466222.
Open: ma t/m vr 10-12/14-16

t/m 25 augustus
Zomerexpositie
- Grote overzichtstentoonstelling met werk van dertien kunstenaars, woonachtig in de gemeente Tytsjerksteradiel

DOKKUM
Streekmuseum "Het Admiraliteitshuis",
Diepswal 27. Tel.: 0519-293134.
Open: di t/m za 14-17.

t/m 1 augustus
Heet gebakerd..... hoe zo?
Tentoonstelling over feiten en bakerpraatjes rondom het thema geboorte.
Cat.

DRACHTEN

Museum Smallerland, Museumplein 2.
Tel.: 0512-515647.

Open: di t/m za 11-17, zo 13-17.

t/m 20 september

Drachten aan het water

- De watersportvereniging Drachten-De Veenhoop bestaat honderd jaar. Naar aanleiding hiervan vindt deze tentoonstelling plaats, waarin foto's, modellen en werktuigen, schilderijen van Douwe van der Werff, Ids Wiersma en Jan Planting zijn te bezichtigen. Voorts toont het museum voor het eerst de spectaculaire 19e eeuwse koopvaardijvlaggen en wimpels uit eigen bezit.

GORREDIJK

Stichting Streekmuseum Opsterlân,
Hoofdstraat 59. Tel.: 0513-462930.

Open: di t/m vr 9-17, za 10-16.

In de bovenzalen van het museum staat een aantal permanente exposities, zoals:

- de verveningszaal met een maquette van een vervening, kaarten, foto's, diverse turfsoorten, enkele gebruiksvoorwerpen en een nagemaakt veenarbeidershuisje; de Hein van Vlietzaal met de verzameling stenen van deze in 1956 overleden amateurgeoloog en -archeoloog.

Te zien zijn o.m. de eerste authentieke vuistbijlindstenen in Nederland, een vijftal panelen over het gebruik van de artefacten. Op een wandkaart van Europa worden de plaatsen van herkomst aangegeven; voorts wordt aandacht geschonken aan de vroegere Joodse Gemeente in Gorredijk, de socialistische beweging ter plaatse en de P.W. Jansen Stichting.

t/m 5 september

Unieke poppententoonstelling

- Doris Theil kreeg acht jaar geleden van echtgenoot Manfred haar eerste antieke pop. Dit betekende de start van een passie: alles verzamelen over Duitse poppen. Haar verzameling omvat inmiddels 125 antieke Duitse poppen, de meesten gemaakt in Thüringen en Saksen. Ook poppenhuizen, al dan niet zelf gemaakt, met volledige inrichting ontbreken niet in haar collectie.

De Theil's hebben een voorkeur voor poppen waar duidelijk mee gespeeld is. Er mag best iets aan mankeren. Een paar missende vingertjes zijn door de poppendokter wel weer te maken. Poppen die alleen voor de sier hebben gestaan missen een bepaalde levendigheid vindt het echtpaar.

Een bijzondere en aantrekkelijk opgebouwde tentoonstelling met kleuterhoge poppen die achter antieke poppenwagens wandelen, poppen die gezellig 'babbelen' bij elkaar zitten enz.

Het Streekmuseum richt gedurende deze periode ook een ruimte in waar met name inwoners uit Opsterlân hun eigen poppenhuizen kunnen exposeren. Bovendien zal in de weekends een poppendokter aanwezig zijn die de poppenpatiëntjes gaat behandelen.

HEERENVEEN

Museum Willem van Haren, Van Harenspad 50-52. Tel.: 0513-623408.

Open: di t/m vr 10-17, za en zo 14-17.

In verband met een grote verbouwing van het museum worden er in 1998 geen tentoonstellingen gehouden.

HINDELOOPEN

Museum Hidde Nijland Stichting, Dijkweg 1.
Tel.: 0514-521420. Open: ma t/m za 10-17, zon- en feestdagen 13.30-17.

tot 1 oktober

Beschilde wiegen

- Deze tentoonstelling over beschilde wiegen is tot stand gekomen in samenwerking met het streekmuseum Het Admiraliteitshuis in Dokkum en museum 't Fiskershûske in Moddergat.

JOURE

Oldtimermuseum "Select", Mme. Curiewei 4,
Woudfennen. Tel.: 0513-415499.

Open: wo t/m zo 10-17.

Doorlopend

Het Koperen Tijdperk

- Bijzondere expositie van old-timers uit het begin van deze eeuw met veel, heel veel koperwerk. Bijvoorbeeld aan de radiator of de koplampen. Tegelijkertijd is er koperwerk uit de jaren twintig van onze eeuw te zien.

KOLLUM

Oudheidkamer "Mr Andreae", Eyso de
Wendtstraat 9-11. Tel.: 0511-452833.

Open: di t/m za 14-17.

Het gehele jaar

Glashelder

- De titel van deze expositie spreekt eigenlijk wel voor zich. Deze tentoonstelling, waarin glas in allerlei vormen en soorten zijn te bezichtigen, is tot stand gekomen in samenwerking met Royal Leerdam.

KORNWERDERZAND

Kazemattenmuseum Kornwerderzand, Tel.
0515-231422. Open: wo en za 10-17.

In juli/augustus ook op zo 13-17

Doorlopend

- Zeven kazematten zijn heringericht in de stijl van de meidagen van 1940. Achter betonnen muren van drie meter dik ziet u hoe het leven van de militairen op Kornwerderzand was.

LEEUWARDEN

Fries Museum, Turfmarkt 11. Tel. 058-
2123001. Open: ma t/m za 11-17, zon- en
feestdagen 13-17.

t/m 30 augustus

De versnelling

- Onder het motto: 'programmeren, etaleren en communiceren' is er in het Fries Museum en museum Het Prinsessehof in korte tijd veel gebeurd. Een 'reshuffling' van de collectie, een aantal bouwkundige

ingrepen en een accentverschuiving richting moderne kunst vormen het voorlopige resultaat. De Versnelling biedt mooi geëtaleerde hoogtepunten uit de rijke collecties van het museum van vooral veel moderne kunst, waaronder nieuwe aankopen en een groot aantal bruiklenen.

Uit de serie Power Flower Portraits van Rob Birza zijn 35 schilderijen in het Fries Museum samengebracht. Ze zijn geïnspireerd op 17e-eeuwse bloemstillevens. Elk portret bestaat uit een boekje, een vaas en een achtergrond die kan variëren van een keukenblok tot een sneeuwlandschap. Birza is gefascieerd door de valse schijn van de schilderkunst. Hij probeert oplossingen te vinden voor problemen die bij het schilderen horen, zoals de verhouding tussen figuur en achtergrond, tussen stijl en genre en tussen essentie en decoratie. Behalve schilderijen zijn er twee wandpijpen van Birza te zien, gemaakt in opdracht van de Rijksgebouwendienst voor het nieuwe gerechtshof in Den Bosch.

Nieuw in het museum zijn de fotokabinetten, waarin foto- en videokunst van jonge kunstenaars onder de aandacht wordt gebracht. Zo toont Risk Hazekamp foto's en een video-olop met als onderwerp de (macho) Hollywood cowboy versus de (sensuele) vrouw uit de 19e-eeuwse schilderkunst. Van Céline van Balen zijn portretten uit de serie 'Islamitische meisjes'. Deze serie is ontstaan vanuit de gedachte dat mensen zelden goed kijken naar een meisje met een hoofddoek. De videokunst van Jeroen Kooymans valt op doordat met simpele beelden en middelen een verrassend effect wordt bereikt. Hij toont video's waarmee hij de NPS-cultuurprijs 1998 gewonnen heeft.

In een aangrenzend pand van het Fries Museum is een ruimte ingericht voor snel wisselende exposities van hedendaagse kunst, Buro Leeuwarden genaamd. Tijdens De Versnelling is er werk te zien van de Leeuwarder kunstenaar Anne Feddema en de in Groningen woonachtige Turkse kunstenaar Irem Kanelli. Feddema laat een fantasiewereld zien, vormgegeven in schilderijen, tekeningen en collages. Kanelli maakt speciaal voor deze tentoonstelling een nieuw kunstwerk van latex op doek. Voorts is er nieuw aangekocht werk te zien van ondermeer Robert Zandvliet, Wouter van Riesen en Otto Egberts.

Uit de collectie 17e-eeuwse schilderkunst is een expositie samengesteld van werk van Margaretha, Gerrit en Willem de Heer. In de afgelopen maanden is bijna al het werk van genoemde kunstenaars onder handen genomen in een groot conserveringsproject. De mooiste prenten uit de collectie Knecht-Drenth zijn te zien in het Prentenkabinet terwijl in de Textielzaal de opstelling van Friese mannen- en kinderkleding opnieuw is geëtaleerd. De Mata Hari afdeling heeft een schilderij in bruikleen, gesigneerd Piet van de Hem 1915 en getiteld Mata Hari. Curieus is de gelijkenis met het schilderij van Isaïc Israëls uit 1916 dat in Kröller-Müller hangt. Stille Getuigen heet het project van Ruud Mast uit Assen over voorwerpen, foto's en mensen uit de Tweede Wereldoorlog, te

zien in het Verzetsmuseum. Opvallend in deze minitentoonstelling is dat ogenschijnlijk onopvallende voorwerpen een geschiedenis in zich kunnen herbergen die voor de bezitter van grote emotionele betekenis is.

t/m 31 augustus

Saksisch bestuur in Friesland

- Aan de hand van schilderijen, prenten en oude teksten wordt het historisch verloop van de Saksische periode belicht.

Keramiekmuseum Het Prinsessehof, Grote Kerkstraat 11. Tel: 058-2127438. Open: ma t/m za 10-17, zon- en feestdagen 13-17

t/m 16 augustus

De versnelling

- Onder de titel 'De Versnelling' toont het museum in de zomertentoonstelling (keramisch) werk van Milan Kunc, Rob Birza, Hans van Hoek, Tony Cragg, Günther Förg, Betty Woodman, Sebastienne Kramer, Guido Geelen en Sasja Scherjon. De werken zijn door het gehele museum opgesteld. De bloemvazen van Rob Birza in de hal van het museum sluiten aan bij de tentoonstelling 'De Versnelling' in het Fries Museum (zie voor meer informatie bij Fries Museum). Milan Kunc exposeert in de grote tentoonstellingszaal. Sommige werken lijken boedhistisch geïnspireerd met gouden stupa's en olifanten. Verder zijn thema's uit de natuur gebruikt. Humor en ironie zijn te vinden in de groene olifantspoot met roze nagels die als bloemenvaas dienst doet.

Fries Natuurmuseum, Schoenmakersperk 2. Tel. 058-2129085. Open: di t/m za 10-17, zon- en feestdagen 13-17

t/m 27 september

Het beest in de mens

- In een spectaculair decor wordt tijdens deze tentoonstelling duidelijk dat wij soms meer op dieren lijken dan we willen geloven.

Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaasjesintrum (FLMD), Grutte Tsjerkestrjitte 212. Tel.: 058-2120834. Iepen: mo o/m fr 9-12.30/13.30-17.

o/m 25 septimber

Fedde Schurer (1898-1968) Libben en wurk

- Op 25 july 1898 waard Fedde Schurer berne. Reden foar it FLMD om dit jier ekstra omtinken te freegjen foar dy bysûndere persoanlikheid. As Frysk beweger, ûnderwizer, haadredakteur en politikus hat Schurer yn syn tiid in grutte figuer west. As minske en benammen as dichter, oersetter en toanielskriuwer oerstiget er it tiidrek fan syn libben. Yn dit jier no't syn hûndertste berdeide betocht wurdt, binne der yn Fryslân (en derbûten) noch gâns minsken dy't waarme oantinkens oan him bewarje en graach oer him fertelle.

De exposysje beljocht de hichte- en djiptepunten út it libben fan Fedde Schurer en wurdt yllustrearre mei help fan foto's, hân-skriften, dokuminten, boeken en tydskriften. Trefwurden dêrby binne: De Lemmer, Kristlik Frysk Selskip, Jongfriezen, pasifisme, skoalkwestje, Amsterdam, psalmberimings, Simson, De Tsjerne, Kneppelfreed en folle net genôch. Nei ôfrin fan de útstalling yn Ljouwert sille parten fan it materiaal brûkt

wurde foar eksposysjes yn de Lemster âldheidkeamer en it gemeentehûs.

MODDERGAT

Museum "t Fiskershûske", Fiskerpaad 4-8a. Tel.: 0519-589454. Open: ma t/m za 10-17.

t/m 18 juli

Kostuums van de Friese kust

- Musea uit het hele Friese kustgebied, van Terschelling tot Esbjerg, hebben kostuums beschikbaar gesteld voor deze tentoonstelling, die in Esbjerg is begonnen. In Nederland is deze tentoonstelling alleen te zien in Moddergat en op Terschelling.

1 augustus t/m 31 oktober

Aquarellen van Jan Kooistra

- Expositie van werk dat alleen het Friese Wad als onderwerp heeft. Kooistra geniet reeds lange tijd grote bekendheid in binnen- en buitenland met zijn bloemstillevens en clowns. Zijn 'Waddenwerk' is in grote kring en zeker in het buitenland minder bekend. Jan Kooistra, die zich helemaal toelegt op het aquarellen (zijn werk was o.a. in het Singer Museum in Laren te zien), is zoals hij zelf zegt 'gefascineerd' door het Wad. Het Wad is een stuk natuur dat zijn weerga niet kent. Met name de lichtval op het Wad boeit hem erg. Kooistra slaagt erin deze gevoelens op papier vast te leggen en zijn fascinatie op de kijker over te brengen. De bezoeker van het museum hoeft maar even over de dijk te kijken om dit verbeelde landschap zelf in ogenschouw te nemen en met hem misschien ook voor altijd geboeid te raken door het 'waddenwerk'.

Het Wad bij Paesens-Moddergat

NIJ BEETS

Laagveenderijmuseum "It Damshûs", Domela Nieuwenhuisweg 49. Tel.: 0512-Open: di t/m za 13.30-16.30, groepen ook op afspraak.

22 augustus - Beetster Folkloredei

- Op zaterdagmiddag, 22 augustus, kunt u op het terrein van de Openlucht Laagveenderijmuseum 'It Damshûs' kennis maken met een *veenderij* dorp uit circa 1900 in vol bedrijf. Mannen in originele klederdracht verrichten hun werk in de turf of op het land, terwijl de vrouwen in en om de huizen met hun dagelijkse beslommeringen bezig zijn. Er wordt gewassen, gebleekt, gekarnd, gesponnen en gekookt, waarbij belangstellenden de fijne kneepjes van het huishouden toentertijd zal worden uitgelegd. Ook wordt aandacht besteed aan oude ambachten, zoals de scharesliep en het weven

en vlechten van tapijten en biezen matten. Tevens is er een folkloristische markt waar men allerlei producten, die rond de eeuwwisseling gewoon waren, kan kopen.

t/m eind augustus

Turf maken

- Oude tijden herleven in It Damshûs. In deze periode worden diverse demonstraties gegeven met betrekking tot de turfmakerij in het laagveen.

t/m 30 augustus

Schilderijen en tekeningen van Harry Boiten

- Harry Boiten tekent al vanaf zijn jonge kinderjaren. Zijn onderwerpen vindt hij meestal in het landschap. De wijze waarop het licht de vormen in het landschap accentueert en er kleur aan geeft, inspireert hem. Zijn favoriete technieken zijn de zwart-wit tekentechnieken, aquarel en olieverf. In zijn aquarellen streeft hij naar een heel transparante schilderwijze, hetgeen vraagt om een natte techniek. Het kleurgebruik in zijn olieverven is steviger. Het Noord-Nederlandse polderlandschap is al jaren de plaats waar hij graag zijn onderwerpen kiest.

5 t/m 26 september

100 jaar Plaatselijk Belang Nij Beets

- Expositie in het Sudergemaal van oude archiefstukken en foto's over de historie van Nij Beets.

Voor al 4 september, de datum waarop P.B. Nij Beets precies 100 jaar bestaat, wordt uitbundig feest gevierd. Op het programma staat o.m. een reünie met koffietafel voor oud-Beetsters, oude films en rondritten door het dorp met een oldtimer bus. Aan de expositie in het Sudergemaal is een prijsvraag verbonden, waaraan iedere bezoeker mee kan doen.

t/m 30 september

Domela Nieuwenhuis - toen en nu

- Expositie over Domela Nieuwenhuis, symbool van de strijd tegen de armoede, de ellendige leef-, woon- en werkomstandigheden. Bij de zwaarste staking in april/mei 1890, is de strijder van "recht voor allen" tweemaal in Nij Beets geweest, waar hij 3000 stakers heeft toegesproken.

t/m 3 oktober

Naar De Kraanlannen

- Gedurende deze periode organiseert het museum vaar- en wandeltochten naar het natuurreserveaat De Kraanlannen. Vertrek vanuit It Damshûs. Voor het vaarschema en nadere informatie kunt u bellen 0512-521562

NOORDWOLDE

Rotacentrum, Rietvlecht- en Bijenteeltmuseum, Manaplein 1. Tel.: 0561-431885. Open: di t/m za 13-17.

t/m 20 augustus

Mandsculpturen van An Lanckman

- Primitieve vlechttechnieken, gebaseerd op Afrikaanse en Indiaanse culturen, gecombineerd met handgeschept vegetaal papier.

t/m 19 oktober

Van de wieg tot het graf

- Expositie over vlechtwerk, van bakermat tot korfkrat

OOSTMAHORN

Oerka I.V. Museum, Oostmahorn 15.
Tel.: 0519-321583.

Open: april t/m november do t/m za 9.30-11.30/14-17 en op afspraak

Doorlopend

"Er was eens"....."Diep"

- Bijzondere expositie van werk van Irene Verbeek, zoals olieverf op doek, grafiek, schetsen, betonreliëfs, boeken en videofilms. De kunstenaar toont hier o.a. verrassende beelden over de wisselwerking tussen land en zee.

SNEEK

Fries Scheepvaartmuseum, Kleinzand 14.
Tel.: 0515-414057.

Open: ma t/m za 10-17, zo 12-17.

t/m 4 oktober

De Friese schepenschilder Sjollema (1760-1840)

- Sjollema was oorspronkelijk huisschilder en handelaar in glas en verfwaren. Dat zijn hart hier niet lag bleek toen hij op een dag al zijn klanten bedankte en zich geheel aan de Kunst ging wijden. Het schilderen van schepen had zijn grote voorkeur; niet alleen op het doek, maar ook als wandbedekkende behangsels en schoorsteenstukken. Soms maakte hij een uitstapje en legde hij een ander onderwerp op het linnen vast zoals de overstroming die Friesland in 1925 teisterde.

De expositie bevat een dertigtal schilderijen, ruim 20 tekeningen alsmede een door Sjollema in 1811 gemaakt model van een sierlijk rond jacht.

Cat.

Contactavonden

Maandag 26 oktober: Age Veldboom - Ervaringen van een deelnemer aan de strontrace. Aanvang 19.00 uur.

Woensdag 24 november: Ids Willemsma - It reedmeitsjen troch de Willemsma's van G.S. Ruiter-redens te Akkrum. Aanvang 19.00 uur.

Open Dag

Zaterdag 12 december van 10-17 uur vindt de jaarlijkse open dag plaats. Er zijn diverse activiteiten zoals een antiekkeuring, demonstraties modelbouw en oude handwerktechnieken, openstelling depots, video-presentaties, boekenverkoop etc. Gratis toegang.

SURHUISTERVEEN

Munt en Penningkabinet Spaar en Voorschotbank, Jan Binneslaan 9a.
Tel.: 0512-369999.

Open: di t/m vr 14-17.

tot 1 januari 2002

De komst van de EURO

- Ondanks alle discussie nadert de invoering van de EURO in een razendsnel tempo. De vraag hoe de nieuwe munten en bankbiljetten er uit gaan zien dringt zich op en steeds vaker houden de (veronderstelde) gevolgen van de eenheidsmunt de gemoederen bezig. Een goede reden voor het Munt en Penningkabinet dit onderwerp eens duchtig onder de loep te nemen.

SWICHUM

Nicolaes Tjerke, Ayttdyk 3.
Tel.: 058-2552635.

Open: ma/wo 9-11.30, di 14-17, zo 10-18. In juli, augustus en september ook za 10-18

Doorlopend

De uitvaart in al haar aspecten

- Weinig mensen zijn op de hoogte van de vele nieuwe mogelijkheden omtrent de uitvaart. De Stichting Uitvaart-Informatie Friesland biedt door middel van voortdurend wisselende tentoonstellingen zoveel mogelijk informatie. Daarnaast is het kerkje uiteraard te bezichtigen.

VLIELAND

Museum Tromps Huys, Dorpsstraat 99.
Tel.: 0562-451600.

Open: wo, za-zo 14-17, tijdens schoolvak. di-zo 14-17 en op verzoek.

t/m 11 oktober

Gestrand op een eiland, aquarel en olieverf

- Met deze tentoonstelling gaat een lang gekoesterde, gezamenlijke, wens van kunstenaar Hans Buenk en het museum in vervulling. Er was echter een ruime voorbereidingstijd nodig, omdat veel van het Vlielands werk van Buenk wordt gekocht voordat het goed en wel is voltooid. Sinds 1993 is een deel van Hans' productie achtergehouden voor deze expositie, die dan ook heel bijzonder belooft te worden. Ondertussen won Hans Buenk met een Vlielands vierluik de tekenwedstrijd die in 1996 werd uitgeschreven door het tijdschrift Atelier.

De Noordwester, Vlielands Centrum voor informatie en documentatie, Dorpsstraat 150.
Tel.: 0562-451700.

Open: tijdens schoolvak. ma t/m za 14-17.

Doorlopend

Schatten uit de Noordzee

- Wrakvondstenzolder; vondsten van de bodem van de Noordzee, vanaf eind 1800 tot 1996

WOMMELS

Museum "De Striid tsjin it wetter", Ald Hiem 2. Til.: 0515-331404.

Iepen: ti o/m snein 14-17, groepen op Ofspraak.

De tweeduizend jaar voor 1498

- Deze simmereksposysje toont voorwerpen uit en geeft informatie over de terpentijd, de Romeinse tijd, de volksverhuizing en de Middeleeuwen in Friesland. Zo krijgt de bezoeker een beeld van de Friese geschiedenis tot 1498, het jaar waarin het centraal gezag onder Albrecht van Saksen werd gevestigd. Het thema van deze tentoonstelling sluit aan bij de herdenking van Fryslân 500.

ZWAAGWESTEINDE

Oudheidkamer Dantumadeel, Sikke Boukesstraat 4. Tel.:

Open: wo en za 14-17 of op afspraak

t/m 1 september

Jan Alma exposeert

- Sinds enkele jaren houdt Jan Alma uit Zwaagwesteinde zich intensief met de schilderkunst bezig. Kunst met een kleine k die zeer de moeite van het bekijken waard is.

26 september t/m 21 november

Leven(d) in Dantumadeel

- Tentoonstelling in verband met het 40-jarig bestaan van de Oudheidkamer. De expositie toont mensen en voorwerpen en dergelijke over Dantumadeel.

Fryslân nr 3 verschijnt in oktober. Kopij inleveren uiterlijk 24 augustus a.s.

De vierde aflevering van dit jaar verschijnt in december

Bij de achterpagina:

Slauerhoff met zijn echtgenote, de flamboyante danseres Darja Collin op het strand van Vlieland in 1930 (coll. G.J. Zwier)

